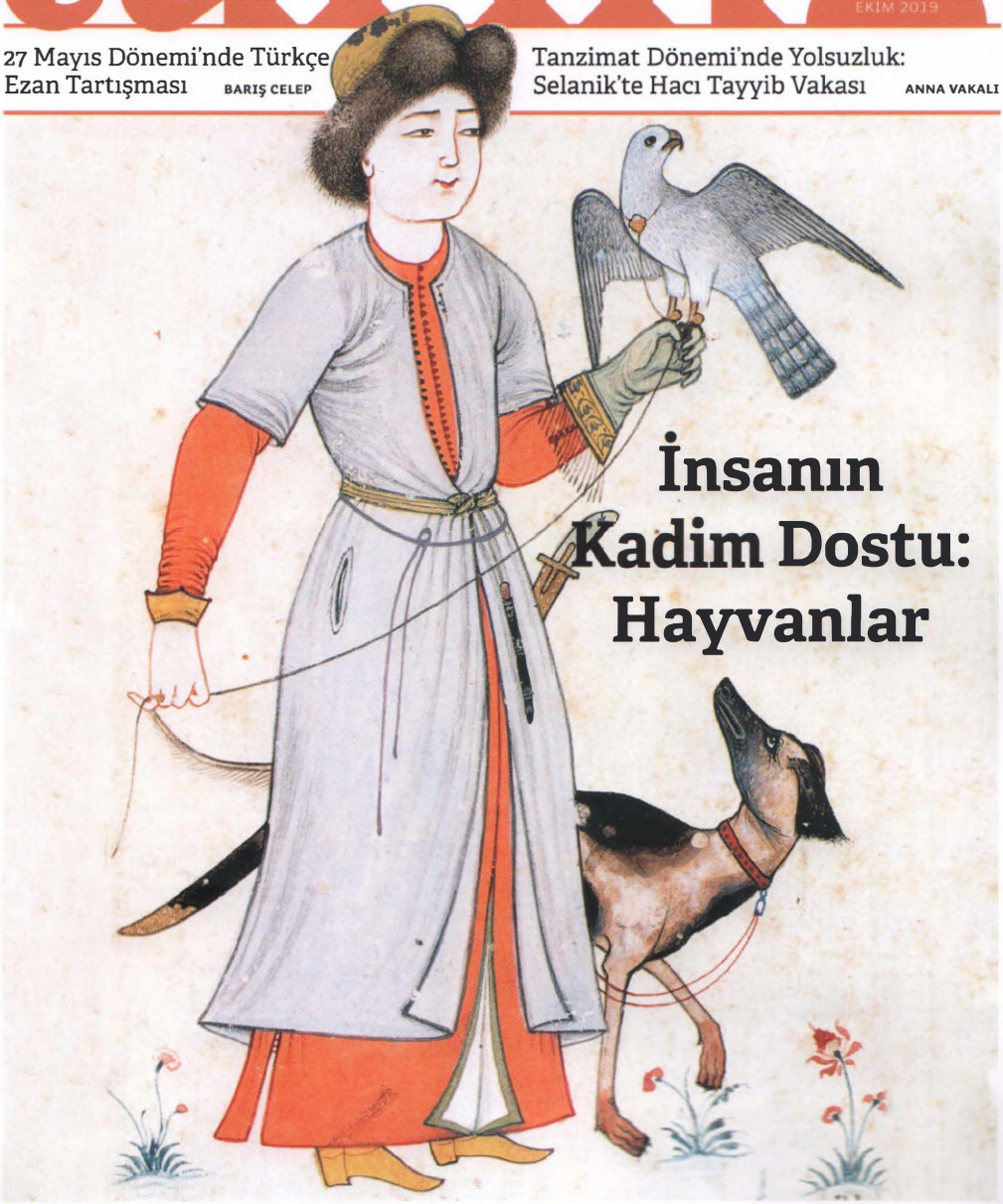
TOPLUMSAL
tarih
310
EKİM 2019

27 Mayıs Dönemi'nde Türkçe Ezan Tartışması BARIŞ CELEP

Tanzimat Dönemi'nde Yolsuzluk: Selanik'te Hacı Tayyib Vakası ANNA VAKALI

İnsanın Kadim Dostu: Hayvanlar

OSMANLI ERMENİLERİNİN GÖÇÜNÜN FOTOĞRAFINI ÇEKMEK: FOTOĞRAFÇILAR, ARKA PLANLARI VE TERK-İ TÂBİİYET FOTOĞRAFLARI HAZAL ÖZDEMİR

TOPLUMSAL TARİH | AYLIK TARİH DERGİSİ | TARİH VAKFI TARAFINDAN YAYIMLANIR | FİYATI: 15 TL. (KDV DAHİL) | ISSN: 1300-7025

ISSN 1300-7025-9-1
9 771300 702598 196

V. MURAD'IN OĞLU SELAHADDİN EFENDİ'NİN EVRAK VE YAZILARI I. CİLT

V. Murad'ın Oğlu Selahaddin Efendi'nin Evrak ve Yazıları I. Cilt
Edhem Eldem
330 sayfa, renkli, büyük boy, ciltli, 85 TL

Mersin-Pozcu kitabevimiz açıldı.
Güvenevler Mah. Gazi Mustafa Kemal Bulvarı No: 360/A Yenişehir/Mersin
Tel: (0324) 327 55 12

/iskultur /iskultur /isbankasikulturyayinlari iskultur.com.tr

Kitabevlerimiz: İstanbul - Kadıköy, Tel: (0216) 348 97 84 Eminönü - Müze, Tel: (0212) 511 13 37 Beşiktaş, Tel: (0212) 258 77 43 Bakırköy, Tel: (0212) 571 20 32 Nişantaşı, Tel: (0212) 234 80 71 Taksim, Tel: (0212) 238 08 37 • **Ankara** - Yenişehir, Tel: (0312) 430 33 66 Tunalı Hilmi, Tel: (0312) 324 10 73 Bahçelievler, Tel: (0312) 222 63 38 • **İzmir** - Karşıyaka, Tel: (0232) 364 71 42 Konak, Tel: (0232) 484 77 21 • **Diyarbakır** - Ofis, Tel: (0412) 228 42 16 • **Eskişehir** - Tepebaşı, Tel: (0222) 220 49 13 • **Konya** - Selçuklu, Tel: (0332) 351 16 07 • **Kayseri** - Melikgazi, Tel: (0352) 222 56 92 • **Manisa**, Tel: (0236) 231 69 24 • **Samsun** - Çiftlik, Tel: (0362) 233 38 30 • **Trabzon** - Merkez, Tel: (0462) 326 98 39

TÜRKİYE İŞ BANKASI
Kültür Yayınları

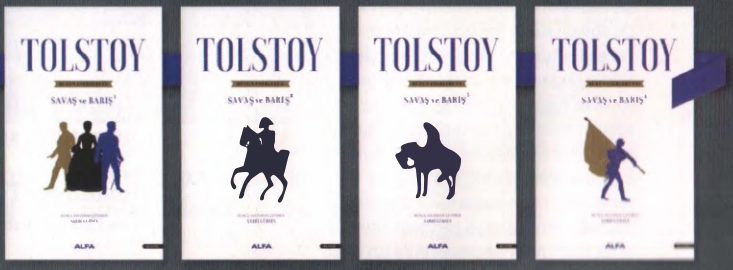
HAYIR SERİSİ

DEVAM EDİYOR...

TOLSTOY

BÜTÜN ESERLERİ *SAVAŞ VE BARIŞ* İLE DEVAM EDİYOR...

KLASİKLER

DEVAM EDİYOR...

"Kendinizi eğlendirmek ya da rehberlik almak için okumayın. Hayır, yaşamak için okuyun."

Gustave Flaubert

EDEBİYAT

BAROK DÖNGÜ ÜÇLEMESİ TAMAMLANDI!

ALFA

www.alfakitap.com /alfakitap /alfakitap /alfakitap

Merhaba,

İnsanın çevresi ve çevresindeki diğer canlılarla ilişkisini ve bu ilişkinin dönüşümünü inceleyen çevre tarihi, özellikle 1970'lerin sonundan itibaren Amerikan tarihçiliğinde bir alt-disiplin olarak gelişmeye başlayıp 1990'lı yıllarla birlikte Güney Asya, Afrika ve Latin Amerika başta olmak üzere birçok coğrafyanın tarihçiliğinde kendine yer buldu. Çevresel faktörlerin tarihteki belirleyici rolünden, insanın, devletlerin ve farklı toplumsal, siyasi ve iktisadi sistemlerin ya da rejimlerin çevreyi ve doğayı nasıl dönüştürdüğüne, farklı toplumsal sınıfların ekolojik dönüşümlerde oynadığı role ve bu rollerin nasıl şekillendiğine kadar birçok soru etrafında gelişen çevre tarihçiliği sadece bir alt-disiplin olarak kalmayıp özellikle son yıllarda toplumsal tarihçiliğin de sorularını belirlemeye başladı. Genel olarak tarihyazımında artık marjinal ve egzotik bir alan olma görünümden kurtulan çevre tarihçiliğinin Osmanlı-Türkiye tarihçiliğinde henüz hak ettiği ilgiyi gördüğünü söylemek mümkün değil. Bununla birlikte son on yılda Osmanlı-Türkiye tarihçiliğinde bu alanda bir canlanmanın yaşandığını iddia etmek de yanlış olmayacaktır.

Çevre tarihinin konularından bir tanesini de hayvanlar ve özellikle insan-hayvan ilişkileri oluşturuyor. Bu alanda yapılan araştırmalar insan-hayvan ilişkilerinin tarih boyunca karmaşık politik, ekonomik, sosyal ve kültürel kodlar etrafında şekillendiğini gösteriyor. İşte yayın kurulu üyemiz Burcu Kurt tarafından hazırlanan bu ayki dosyamız, insan-hayvan etkileşimlerinin zengin tarihinden örnekler sunarak hem yeni gelişen bu alanı Türkçe literatürü takip eden okuyuculara tanıtmayı hem de bu alandaki çalışmaları cesaretlendirmeyi ve akademik olmayan okurlara da sevdirmeyi hedefliyor. Hayvanlar bugün daha ziyade evcilleştirme, kapatma ya da imgeleştirme yoluyla gündelik hayatımıza ve düşünce dünyamıza dahil olurken bu dosyamızda bir araya getirilen makaleler, insanlar ve hayvanlar arasında bugün aşina olduğumuz ayrımların uzun yüzyıllar boyunca çok daha belirsiz olduğunu gösteriyor. *Toplumsal Tarih*'te zaman zaman yer verdiğimiz çevre ve hayvan tarihi konularına önümüzdeki sayılarda daha fazla yer vereceğiz.

Kasım ayında görüşmek dileğiyle...

Barış Alp Özden

İÇİNDEKİLER

04 **Talim ve Terbiye Kıskacında Çocuk**
HAZIRLAYAN: MURAT CANKARA

08 **Osmanlı Basınında Yüz Yıl Önce Bu Ay**
HAZIRLAYAN: EMEL SEYHAN

16 TANZİMAT'TA YOLSUZLUK, ARZUHALLER VE ELİT İÇİ KAVGALAR:
Selanik'te Hacı Tayyib Vakası
ANNA VAKALI

22 **İnsanın Kadim Dostu: Hayvanlar**
DOSYA EDİTÖRÜ: BURCU KURT

24 **Müslüman Türkler ve Köpekler**
İRVİN CEMİL SCHICK

34 **Hayvanlar, Enerji ve Osmanlı Mısırı'nda Emeğin Ekonomisi**
ALAN MIKHAIL

42 **On Dokuzuncu Yüzyıl Ortasında Kuzeybatı Anadolu'da İnsanlar, Mandalar ve Ormanlar**
SEMİH ÇELİK

OSMANLI ERMENİLERİNİN GÖÇÜNÜN FOTOĞRAFINI ÇEKMEK 2:
Fotoğrafçılar, Arka Planları ve Terk-i Tâbiiyet Fotoğraflarının Standartları
HAZAL ÖZDEMİR 48

62

68 BELGE NEYİ SÖYLEMEZ:

Padişah İradesi Hukukî Anlamda Son Noktayı Temsil Eder mi? Belge Kritiğinin Önemi

ALİ AKYILDIZ

74 **Ermeni Tarihçi Sebēos'un Türkçe Çevirisi ve Problemleri**

İLHAMİ TEKİN CİNEMRE

78 **Sosyal Bilimlerde Eleştirel Okuryazarlık: Karaburun Yaz Atölyesi**

KAPAK

Levnî'nin fırçasından, doğanı ve zağarıyla ava giden bir genç. TSMK H. 2164

TOPLUMSAL TARİH
Aylık Tarih Dergisi
Sayı: 310, Ekim 2019

TARİH VAKFI ADINA SAHİBİ
Mehmet Öznur Alkan

TARİH VAKFI

Zindankapı Değirmen Sokak No: 10
Eminönü 34134 İstanbul (0212) 522 02 02
www.tarihvakfi.org.tr

YAYIN KURULU
Mehmet Ö. Alkan, Adil Baktıaya, Buket Kitapçı Bayrı, Murat Belge, Fatmagül Berktay, Bülent Bilmez, İpek Hüner Cora, Aydan Çelik, Doğan Çetinkaya, Gökhan Çetinsaya, Esra Danacıoğlu, Ömer Durmaz, Selçuk Dursun, Edhem Eldem, Ahmet Ersoy, Selçuk Esenbel, Fırat Güllü, Nurşen Gürboğa, Murat Güvenç, Mehmet Hacısalihlioğlu, Murat Koraltürk, Burcu Kurt, Elçin Macar, Ayşe Ozil, Mustafa H. Sayar, İrvin Cemil Schick, Oya İklil Selçuk, Canay Şahin, Oğuz Tekin, Taner Timur, Meltem Toksöz, Zafer Toprak, Mete Tunçay, Ömer Turan, Ateş Uslu, İsmail Yaşayanlar, Nuran Yıldırım

S. YAZI İŞLERİ MÜDÜRÜ VE YAYIN YÖNETMENİ
Barış Alp Özden

YARDIMCI EDİTÖR
Zeynep Büyükpalta

DERGİ VE KAPAK TASARIMI
Gökhan Pahlı

KAPAK, SAYFA TASARIM / UYGULAMA
Hilal Rakıcı

İLETİŞİM
(0212) 513 52 35 (Dahili 11)
barisozden@gmail.com

BASKI
Turkuvaz Haberleşme ve Yayıncılık A.Ş.
Akpınar Mah. Hasan Basri Cad. No:4
Sancaktepe - İstanbul
(0216) 585 9 000

BASKI TARİHİ
Eylül 2019

DAĞITIM
Turkuvaz Dağıtım Paz. A.Ş.
Sabah 2000 Tesisleri
Akpınar Mah. Hasan Basri Cad.
34885 Samandıra - İstanbul
(0216) 585 90 00

YAYIN TÜRÜ
Yerel Süreli Yayın

ANKARA TEMSİLCİLİĞİ
(0312) 424 05 10
(0312) 424 00 50

ABONELİK
Tarih Vakfı
(0212) 522 02 02 (35)
(0212) 513 54 00 (fax)

YAYINCI SERTİFİKA NUMARASI
12102

MATBAA SERTİFİKA NUMARASI
12815

BİR YILLIK ABONE BEDELİ
Yurtiçi 150,00 TL.
ABD 170 $
Avrupa ülkeleri 150 €
Kıbrıs 260 TL.
Tarih Vakfı İş Bankası Pangaltı Şubesi
IBAN TR81 0006 4000 0011 0410 8655 25

© Toplumsal Tarih Yazı İşleri'nden ve ilgili yazardan izin alınmaksızın alıntı yapılamaz. İzin çerçevesinde yapılacak alıntılarda Toplumsal Tarih'in ilgili sayısını ve yazar ismini belirtmek zorunludur.

Talim ve Terbiye Kıskacında Çocuk

HAZIRLAYAN: **MURAT CANKARA**

Aşağıda okuyacağınız üç kısa parça *Çocuklar için Angeliaforos* [haberci] dergisinden alıntıdır. Hz. İsa'nın "Bırakınız, çocuklar yanıma gelsinler" (Markos 10:14) sözünü altbaşlık olarak kullanan bu resimli dergi, American Board of Commissioners for Foreign Missions (ABCFM)[1] tarafından 1872-1896 yılları arasında İstanbul'da yayımlanmıştır.[2] Ayda bir çıkan derginin Ermeni harfli Türkçe versiyonu da (*Çocuklar için Avedaper* [müjdeci], 1872-1896) bulunmaktadır.[3] *Çocuklar için Angeliaforos* üzerine yegâne söylem çözümlemesini gerçekleştiren Yusuf Ziya Karabıçak; dergiyi, Osmanlıca türdeşlerine de gönderme yaparak, "modern orta sınıf çocukluk anlayışı"nın Osmanlı'da ortaya çıkışı bağlamında okuyor. Karabıçak'a göre,

> Batı Avrupa ve Kuzey Amerika'da gelişmeye başlayan bu anlayış, 19. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı dini toplulukları arasında da görülmeye başlanıyordu. 'Modern orta sınıf çocukluk söylemi' diyeceğim bu yaklaşım Osmanlı içerisinde yaşayan farklı topluluklar arasında 19. yüzyılın ikinci yarısında çocuklara yönelik edebiyat için bir pazar oluşmaya başladığını gösterir.[4]

Diğer bir deyişle, *Angeliaforos*'un Protestan misyonerler tarafından yayımlanması yüzde yüz dinsel bir içerik çağrıştırsa da aslında dergi bir yandan da yeni bir çocukluk anlayışının, dünya görüşünün, değerler silsilesinin yerleşmesinde önemli rol oynuyordu. Yeni orta sınıf kültüründe çocuklar artık "günahsız masumlar olarak; itaat, ahlaklılık gibi 'orta sınıf' değerleri ile yetiştiriliyorlar, gelecekleri için eğitim çocukluğun olmazsa olmaz bir parçası olarak görülüyordu."[5] Dolayısıyla *Angeliaforos*'u, İncil'den parçalar dergide epey bir yer tutmasına rağmen, işte bu "yeni çocuk"un dünyevi talim ve terbiyesi için de ihtiyaç duyulan literatürün bir parçası olarak görmek mümkündür.

Osmanlı söz konusu olduğunda işin ilginç boyutlarından biri, misyonerlerin Müslümanlardan ziyade Hristiyan tebaayı (bilhassa Ermeni ve Rum Ortodoks) kendilerine hedef kitle olarak belirlemeleri ve söz konusu cemaatler büyük ölçüde Türkçe konuşup bu dili kendi alfabeleriyle okuyup yazabildikleri için, Karamanlıca ve Ermeni harfli Türkçe yayıncılıkta ciddi bir atılımın öncüsü olmalarıdır. Nitekim aşağıdaki ilk yazı, "Müverrih von Ranke", hem *Angeliaforos*'un hem de *Avedaper*'in 1 Ağustos 1888 tarihli sayılarından alınmıştır.[6] Her iki derginin kapak sayfasında yer alan, aynı resmin kullanıldığı ve özel isimlerin imlası hariç kelimesi kelimesine aynı olan (Platon – Eflatun, Aristotelis – Aristo, Leopoldo - Leopold) bu yazılarda, başlığından da anlaşılacağı üzere, Leopold von Ranke (1795-1886) derginin okurlarına tanıtılmaktadır. Muhtemelen bu konu seçiminin akla ilk getirdiği sorulardan biri, "çocuk"tan kastın kimin olduğudur. Her ne kadar görünen mesaj kalemin kılıç kadar etkili olduğu ise de, meselenin mezhep boyutu (Protestan-Katolik mücadelesi) aşikârdır. Son olarak, iyi bir tarihçinin özellikleri sıralanırken, en başa belgelerin doğruluğunu sorgulama becerisinin konmasını ya da tarihten "edebiyat" kategorisi altında söz edilmesini de not etmek gerekir.

İkinci yazı, "Kongo Eyaleti", her iki derginin 1 Ocak 1886 tarihli sayılarından; üçüncü yazı, "Afrika'da Kimsesiz Çocuklara Yardım Etmek" ise 1 Ocak 1892 tarihli sayılarından alınmıştır. Aralarında altı yıl bulunan bu iki yazıya bakıldığında beyaz adamın Kongo'yu önce nasıl keşfettiğini (seyyahlar, kâşifler ve coğrafya ilmi), oradaki "siyahlara" ve "yamyamlara" (derginin en favori konularından biri "yabani" ve "vahşi" kabilelerdir) "medeniyetin eli"ni nasıl uzattığını (ticaret ve İncil) görüyoruz. Kangala'da niçin bu kadar kimsesiz siyah çocuk olduğunu, orada niçin "beyazların büyük merkezi" bulunduğunu ve bu merkezde çocuklara niçin bu kadar iyi bakıldığını ne yazık ki okuyamıyoruz.[7] Oysa modern tarihyazımı bize Belçika Kralı II. Leopold'un (1835-1909) siyah çocukları "insanperverliği"nden himaye etmediğini; 1865'te tahta çıkıp, aşırı kârlı girişimcilik hayallerini gerçekleştirmek amacıyla 1880'den başlayarak Afrika'da yayıldıkça, kurmaya çalıştığı düzeni korumak için insani yardımı nasıl araçsallaştırdığını, buna şahitlik edecek gazeteciler satın alıp propaganda yaptırarak hem ulusal hem de uluslararası kamuoyunu nasıl yönlendirdiğini, gerektiğinde ise kendi hükümetine bile yalan söylediğini gösteriyor.[8] "Kölelik" ve

ΑΓΓΕΛΙΑΦΟΡΟΣ

ΤΖΟΥΚΑΡ ΓΕΖΟΝ.

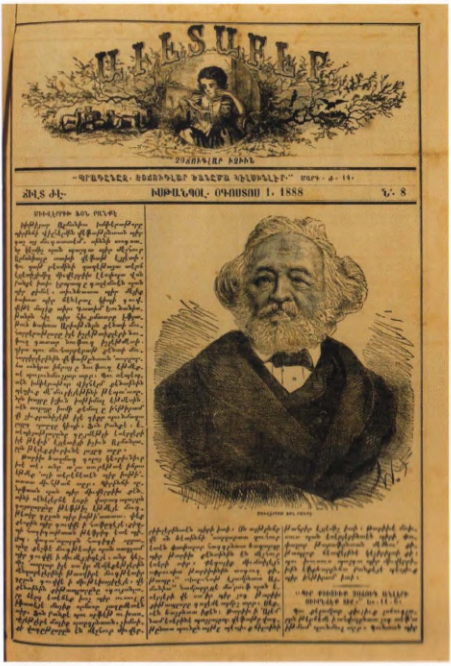
«ΠΡΑΚΤΙΚΗ ΤΕΟΤΕΟΥΚΛΑΡ ΓΙΑΝΙΝΑ ΚΕΑΣΙΝΑΕΡ.» ΜΑΡΚ. Ι. 11.

ΑΖΙΖΑ ΙΔ'. ΙΣΤΑΜΠΟΛ, ΑΡΤΟΥΣΤΟΣ 1, 1888 ΝΟΥΜ. 8

ΜΟΥΒΕΡΡΙΧ ΦΟΝ ΡΑΝΚΕ

ΜΟΥΒΕΡΡΙΧ ΦΟΝ ΡΑΝΚΕ

***Angeliaforos*, 1 Ağustos 1888**
archive.org

U.LESURLER

ԱՒԵՏԱԲԵՐ ԱԶԳԱՅԻՆ

ԱՄՍԱԿԱՆ ՀԱՅ ՄԱՄՈՒԼ

ՀԱՍՏԱՏՈՒԹԵԱՆ ՏԱՐԵԿԱՆ ՀԱՐՈՒՍՏԱԳՐԵՐ.

ՀՄՏ. Ա-ԻԴ. ՊՈՒՐՍԱՍՈՒ 1. 1888 Թ. 8

ՄԱՀՈՒԱՆ ՅՈՒՆԻՍԻ

***Avedaper*, 1 Ağustos 1888**
National Library of Armenia (nla.am)

"yamyamlık" bu tür bir propaganda için elbette elverişli anahtar sözcüklerdir.

O halde, Leopold'un Kongolu çocuklar için gösterdiği "insaniyet"i akılda tutarak; kendi misyonunun yanı sıra onlara iyiyi, doğruyu, yalandan sakınmayı da öğretmeyi hedefleyen *Çocuklar için Angeliaforos*'un çabasındaki çelişkiyi ve "masum orta sınıf çocuk" kurulurken pek de masum olmayan değerlerin de sürece sızdığını; yazılarda övülen kâşifler ve seyyahlar (bilhassa "M. Stanley") düşünüldüğünde, çocuklara sürekli övgüsü yapılan bilginin ve kalemin nasıl araçsallaşabildiğini de gözden kaçırmamak gerekiyor. Hülasa, hükümdar İbaka'nın Evropalı bir ressam karşısında giysi ve değerli eşyalarını şapkasında taşımasını biz bugün hayfa ki tuhaf bulamıyoruz.

MÜVERRİH [TARİHÇİ] VON RANKE

İhtiyar Almanya imparatoru Birinci Wilhelm'in vefatından birkaç ay mukaddem [önce], sinni [yaşı] doksanı geçmiş olan başka bir meşhur Almanyalı dahi vefat eyledi. Bu zat resmini gazeteye derc eylediğimiz [koyduğumuz] Leopoldo von Ranke idi. Erbab-ı kalemden [yazar] olan bir kimse, dünyada bir melik [hükümdar] yahut bir general gibi kuvvete maliktir. Kadim Yunanistan'ın hiçbir hükümdarı Platon yahut Aristotelis'in kendi muharreratları [yazdıkları] ile işlettikleri nüfuz kadar nüfuz işletmedi. Zira bu muharrerat kendi muharrirlerinin vefatından asırlarca sonra icra-i nüfuz etmekte bulunmuşlardır. Bu sebepten İmparator Wilhelm kendinin büyük memuriyetini tebaasının hayrı için istimal etmesinden [kullanmasından] dolayı ismi kemal-i ihtiram ve şükraniyet [büyük bir hürmet ve şükran] ile zikr olunmaya layık olduğu gibi, von Ranke, edebiyatlarını kıymetli eserleri ile tevsî eylediği [yaydığı] için Almanların teşekkürüne layıktır.

Tarih yazmak kolay görünür ise de, onu âlâ surette icra etmek âli dereceden bir isitidada [kabiliyete] muhtaçtır. Birinci sınıftan olan bir müverrih kendini senelerce eski varakaların [belgelerin] kayıtlarını teftiş etmeye muktedir kılan bir istidada, pek keskin bir kuvve-i hafızaya, kizbi [yalanı] hakikatten terfik edebilip [ayırabilip], vakaların hakiki sırasını keşfe muktedir olan sağlam bir kuvve-i mümeyyizeye [ayırt etme becerisine], onu geçmiş asırlar ile sair memleketlerin manzaralarını tasvire muktedir kılan kuvve-i mütehayyileye [hayal gücüne], ve kendinin kitaplarını okuyanları celp edecek hoş bir üslub-ı ifadeye malik olması lazımedendir. Von Ranke bu sıfat u hasiyetlere [meziyetlere] malik olduğundan, şimdiki vakitlerin en meşhur müverrihlerinden biri idi. On altıncı ve on yedinci asırlarda zuhur eden Papalar hakkında yazdığı bir tarih kendinin en meşhur eseridir. Kezalik mümayileyh "Prusya Tarihinin Dokuz Kitabı", "Islahat Eyyamında [günlerinde] Almanya" namıyla

2 ΑΓΓΕΛΙΑΦΟΡΟΣ

ΚΟΙΓΟ ΕΓΙΑΛΕΤΙ

ΚΟΥΚΟΥΒΑΓΙΑ ΤΙΓΙΑΡΕΤ ΜΕΡΚΕΖΙ

ΚΟΥΚΜΙΡΙΑΡ ΙΒΑΚΑ

Angeliaforos, 1 Ocak 1886. archive.org.

maruf olan eserleri ve sair birçok tarih kitapları kaleme almıştır. Seksen yaşında iken "Tarih-i Âlem" nam eserine başlayıp, ve vefatı vaktinde bunun altı büyük cildini tahrir eylemiş [yazmış] idi. Tarihe mahsus olan eserlerinden biri Papalar tarafından memnu [yasak] kitaplar cetveline geçirildi ki, bu husus başka bir müverrihin efkârınca Ranke'ye büyük bir ihtiram idi.

KONGO EYALETİ

Dünya[nın,] en büyük nehirlerinden birini medeniyet yüzü görmüş olan milletlere henüz şimdi göstermiş olması vâkıâ şayan-ı taaccüp bir keyfiyettir [gerçekten hayret verici bir durumdur]. Evropalılar bir hayli vakitten beri Kongo nehrinin munsabbına [denize döküldüğü yere] yakın mahallerinde yerleşip, nehr-i mezburu ancak birkaç mil keşf etmiş iseler de, bunun ile beraber nehr-i mezkurun Afrika'nın öbür cihetine yakın yayıldığını asla memul [tahmin] etmediler. Bundan on iki sene evvel coğrafya ilmine aşina olanlar nehrin munsabbından başlayarak 280 mil keşf olunmuş olduğunu haber vermişlerdir. Fakat gerek M. Stanley[9] ve gerek sair seyyahların icra-i keşfiyatından nehr-i mezkurun şimdi 3.000 milden ibaret olduğunu biliriz. Bu ecilden [sebeple,] merkumân [adı geçen] seyyahlara ne kadar arz-ı teşekkür olunsa sezadır [yeridir]. Belki bu gazeteyi okuyan çocuklardan hiçbiri bu kadar büyük bir nehir görmemişlerdir. Bu kadar büyük nehir Evropa'da olmadığı gibi, ihtimal ki Asya'da dahi bulunmasın. Asya'da bir yahut iki nehir bu kadar uzun ise de, fakat okyanusa onun kadar su dökmezler. Kürre-i arzın şarkî [yerkürenin doğu] kısmında Kongo nehrinden büyük olan ancak Neylos [Nil] nehri olup, ve ihtimal ki Neylos nehri bile Kongo nehrinden daha az cereyan eylesin. Bir saatte otuz mil akan bir nehri tasavvur eyleyiniz, ki en ziyade seri-ül-hareke [hızlı] vapor bile ona yetişemez.

Fakat Kongo nehrine bu derece ehemmiyet veren husus yalnız onun cesameti [büyüklüğü] değildir. M. Stanley nehr-i mezkurun geçtiği yerlerde 50.000.000 ahali mevcut olduğunu tahmin etmiştir. Bunlara tüccar emtia-i mütenevviye [çeşitli mallar] götürdükleri gibi, gerek Evropa ve gerek Amerika Hristiyanları tarafından hoca ve İncil-i Şerif gönderilmektedir.

Bu sahifede konulan büyük tasvir birtakım tüccar gemileri ve dükkanı, ve Evropalılara mahsus ev ile bir nev yerli kulübeleri gösteriyor. Diğer tasvir Bolobonın İbaka (?) nam hükümdarı gösteriyor. Onun şapkası yalnız şekli hususunda değil, ancak onun derununda [içinde] birçok elbise ile kendi zî-kıymet [değerli] şeylerinin mevcut olmasıyla dahi pek tuhaftır.

AFRİKA'DA KİMSESİZ ÇOCUKLARA YARDIM ETMEK

Belçika Kralı Leopold'un Kongo eyaletinde icra etmekte olduğu iş[in] o karanlık diyarın küçük çocuklarına bereketi mucip olduğunu [getirdiğini] işitmek hoştur. Bu küçüklerin kendileri[ni] kayıracak kimseleri olmadığı halde çok defa sokağa bırakıldığı[nı], ve yaşamak için etraf köylerde bulabildikleri ve ormanlarda topladıkları şeylere muhtaç olduklarını misyonerler nakletmişlerdir. Bu yaban kabilelerin bazıları arasında öksüzlerin hali gayetle perişandır. Kongo eyaleti şimdi kimsesiz küçüklere yardım etmeyi üzerine almıştır. Kral Leopold resmen bir emir çıkarıp esir sürülerinden kurtarılan ve atılan ve kimsesiz olan çocukları eyalet[in] kendisi[nin] kayıracağını buyurmuştur. Eyalet onları amelî [uygulamalı] surette talim u terbiye edip etrafta olan beyazlar arasında kendi geçimlerini kazanmayı onlara öğretecektir. Eyaletin bu yetimlerine çiftçilik öğretmek

Avedaper, 1 Ocak 1886. National Library of Armenia (nla.am)

için çiftlikler kullanılacak, ve onlar[ın] akıl baliğ oluncaya dek yiyeceği, yatakları, ilaçları ve muhtaç oldukları her şey eyalet tarafından tedarik olunacaktır. Böylece Kongo eyaletinin bütün kıtalarında bu kimsesiz yüzlerce çocuklar, yardım etmek için medeniyet pazusunu kendilere doğru uzatılmış bulacaklar.

Kongo eyaletinin siyah oğlanlar ve kızlar için ne ettiğine dair burada bir örnek vardır. Yukarıki Kongo'da vaki [bulunan] Kangala nam mahalde insan yiyen kabileler arasında beyazların bir merkezi vardır ki, Stanley hayli seneler akdem [önce] büyük ırmağın üzerinden geçip aşağı indiğinde bu kabileler onun ile en şiddetli bir muharebe ettiler. Kongo'nun şimalî [kuzey] sahilinde yirmi mil kadar uzaklıkta 100.000 kadar sekene [yaşayan] vardır ki onların kulübeleri sıra ile yapılmış olup hayli mil uzunluğunda muntazam sokaklar teşkil ederler. Şüphesiz böyle kalabalıklı bir merkezde şu ya bu yol ile dostlarını zay[i] [kayıp] eden çok çocuklar vardır.

Eğer bugün Kangala'yı ziyaret edecek olsak göreceğiz ki, beyazların büyük merkezinde iki sıra güzel kulübeler içinde bu bîkes [kimsesiz] çocuklar rahat bir surette yerleştirilmişlerdir. Bu kulübelerin ortasında bir büyük sundurma olup, bunun içinde iki tarafında peykeler konulmuş bir uzun sofra vardır ki, onun üzerinde günde üç kere eyaletin 170 küçük şakirtleri beyazlardan birisinin nezaret tahtında [altında] kendi kendilerine taam ederler [yemek yerler]. Bundan evvel bu çocuklar ne vakit yiyecek bulurlarsa o vakit yerler idi, bazen kan dolgunluğuna duçar olurlar [yakalanırlar] ve yine de aç kalırlar idi. Şimdi ise onlara muayyen vakitte ve miktar-ı kâfi [yeterli miktarda] taam verilir. Hastalar için bir ev olup orada rahat ederler, ve güzelce bakılıp çarçabuk iyileşirler. Kongo eyaletinde kimsesiz çocuklar için olan bu iş, Leopold Kral'ın deruhte etmiş olduğu [üstlendiği] insanperverane işin en hoş bir kısmını icra etmektedir.

DİPNOTLAR

1 ABCFM'nin Anadolu'daki faaliyetlerinden bazıları hakkında bir yorum için bkz. Uygur Kocabaşoğlu, *Anadolu'daki Amerika: Kendi Belgeleriyle Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Amerikan Misyoner Okulları* (Ankara: İmge Kitabevi Yayınları, 2000); daha kapsamlı ve geniş perspektiften bir değerlendirme için bkz. Hans-Lukas Kieser, *Iskalanmış Barış: Doğu Vilayetlerinde Misyonerlik, Etnik Kimlik ve Devlet: (1839-1938)*, çev. Atilla Dirim (İstanbul: İletişim Yayınları, 2005); bu yazının konusu bağlamında özlü bir değerlendirme için bkz. Yusuf Ziya Karabıçak, "*Angeliaforos Çocuklar İçin* ve Osmanlı Devleti'nde Yayınlanan Diğer Çocuk Gazeteleri: Modern Çocukluk Söyleminin Oluşumu", *Toplumsal Tarih*, no. 215 (Kasım 2011): 18-27.

2 Evangelia Balta, *Gerçi Rum isek de, Rumca Bilmez Türkçe Söyleriz: Karamanlılar ve Karamanlıca Edebiyat Üzerine Araştırmalar*, çev. Nazif Bozatlı vd. (İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2014), 262; Evangelia Balta, *Karamanlı Yazınsal Mirasının Ocaklarında Madencilik*, çev. Ayşe Nihal Akbulut (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2019), 208-23. Derginin ilk yılındaki sayılarının transkripsiyonuyla beraber dilbilimsel incelemesinin sunulduğu bir çalışma da mevcuttur: Hayrullah Kahya, *Karamanlıca Resimli Bir Çocuk Dergisi: Angeliaforos Çocuklar İçün (1872)* (Ankara: Grafiker Yayınları, 2017). Derginin içeriğine ilişkin bir değerlendirme için bkz. Karabıçak, "Modern Çocukluk".

3 Evangelia Balta'nın Garo Aprahamian'a referansla belirttiğine göre, derginin Ermeni harfli Türkçe ve Karamanlıca versiyonlarının içerikleri büyük ölçüde ("%75") örtüşmektedir. Balta, *Karamanlı Yazınsal Mirasının*, 212-14. Balta burada ayrıca, söz konusu içeriğin derginin Ermenice versiyonuyla da (*Avedaper Dıgayots Hamar*) karşılaştırılmasının gerekliliğini vurgulamaktadır.

4 Karabıçak, "Modern Çocukluk", 19.

5 A.g.e., 26.

6 İki dergi de her yıl 1'den başlayarak yeniden numaralandırıldığı ve cilt numaraları birbirini tutmadığı için burada sayı vermenin bir faydası olmayacaktır.

7 Kongo'nun sömürgeleştirilmesinin ve sömürge olarak tutulmasının (çocuklar üzerinde de) nasıl bir şiddet süreci olduğunu anlatan bir çalışma için bkz. Adam Hochschild, *King Leopold's Ghost: A Story of Greed, Terror, and Heroism in Colonial Africa* (Boston and New York: Houghton Mifflin Company, 1999).

8 Guy Vanthemsche, *Belgium and the Congo, 1885-1980* çev. Alice Cameron ve Stephen Windross (Cambridge: Cambridge University Press, 2012), 18-19.

9 Bir sonraki yazıda da adı geçecek olan "M. Stanley", İrlanda kökenli Amerikalı kâşif ve gazeteci Henry Morton Stanley'dir (1841-1904). Kral Leopold'un Afrika'yı sömürebilmek için ihtiyaç duyduğu bilgiyi almak adına desteklediği Stanley, kimilerine göre 19. yüzyıl sonu ve 20. yüzyıl başı Afrika tarihiüzerindekien etkili kişilerden biri, hatta belki de en etkilisidir. "Kara Afrika" nitelendirmesini literatüre kazandıran Stanley'nin, Leopold'un Kongo'da yarattığı dehşet ve teröre doğrudan etkisinin olup olmadığı ise tartışmalı bir meseledir. Bu konuda daha fazla bilgi için bkz. James L. Newman. *Imperial Footprints: Henry Morton Stanley's African Journeys* (Washington, D.C.: Potomac Books Inc., 2004).

HAZIRLAYAN: EMEL SEYHAN

Ekmek Bedeli

1 EKİM 1919 İKDAM

İaşe Müdüriyetince tefrik ve tasnif edilerek müstahak oldukları anlaşılanlara önümüzdeki Cuma gününden itibaren ekmek bedeli tevziine başlanacaktır. Ekmek bedelleri müstahikkin ikamet eyledikleri daire dahilindeki maliye tahsil şubelerinden tesviye olunacaktır.

Damat Ferit Paşa Kabinesi İstifa Etti

2 EKİM 1919 AKŞAM

Dün akşam Damat Ferit Paşa ahval-i sıhhiyesine binaen istifa etti. İstifaname zat-ı hazret-i Padişahi tarafından kabul olundu.

Yeni kabine Bahriye Nazır-ı esbakı Birinci Ferik Ali Rıza Paşa hazretlerinin riyasetleri altında teşekkül etmiştir.

Anadolu Harekatı

3 EKİM 1919 AKŞAM

Kuva-yı İtilâfiye mümessilleri ile bitaraf hükümetlerin İstanbul sefirlerine verilen muhtıra suretidir:

1-Millet bu günkü vahdet ve teşkilatının matuf olduğu meşru maksadı ve anasır-ı gayri Müslime hakkında beslemekte olduğu vatandaş hissini Şarki Anadolu namına Erzurum'da ve umum Osmanlı vatanı namına Sivas'ta akd eylediği kongrelerin 7 Ağustos ve 11 Eylül tarihli beyannamelerle cihana ilan eylemişlerdir.

2-Vatan-ı Osmani'de Hükümet tam ve bilâ tefrik cins ve mezhep hürriyet-i şahsiyenin masuniyeti hüküm-ferma olduğu halde bazı bedhahanenin vicdan-ı milliyeden doğan cereyanı anasır-ı gayri Müslime aleyhinde göstermek istedikleri istihbar kılındığından tekmil vilayat ve evliye-i müstakileye bilumum tebaa-i şahanenin aynı hakka malik ve memleketimizdeki ecanibin vatan ve milletimiz aleyhinde bulunmamak şartıyla Osmanlı misafirperverliğine mazhariyetinde berdevam oldukları 16 Eylül tarihiyle tamim kılınmıştı. Milletin bu günkü talebi Ferit Paşa Kabinesi yerine âmâl-i milliyeye mutâvaatkar meşru ve şayan-ı itimat bir kabinenin mevki-i iktidara geçmesidir.

Binaenaleyh memleketimiz dahilinde mevcut olan asayişin idamesini ve gayrı Müslim vatandaşlarımızın her türlü taarruzdan masuniyetinin taht-ı emniyette bulunduğunu teyiden beyan ile kesb-i fahr eyleriz.

Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Heyet-i Temsiliyesi.

Mustafa Kemal Paşa'nın Yeni Kabineye Telgrafı

8 EKİM 1919 TASVİR-İ EFKAR

Millet şimdiye kadar re's-i kârına geçenlerin Kanun-i Esasiye ve amal-i milliyeye menafi harekat-ı malumesinden müteessiren hukuk-i meşruasını tanıtmak ve mukadderatını emin ve ehil ellerde görmek karar-ı kat'isini vermiş ve lazım gelen teşebbüsat-ı azimkaraneye tevessül eylemiştir. Teşkilat-ı muntazamaya tabi kuva-yı milliye irade-i kat'iye-i milleti tamamen izhar ve ityan etmek kudretini ihraz eylemiştir. Millet kuvvet ve iradesini hiç âmal-i mukaddese-i şahaneye mugayir ve menafi-i mülk ve millete mübayin (zıt) bir tarzda sarf etmek niyet-i gayri makulesinde değildir. Millet zat-ı akdes hilafet-penahinin mazhar-ı emin ve itimadı olan zat-ı fehamet-penahileriyle rüfeka-yı kiramınızı müşkül vaziyette bırakmadan kati'yyen mütevakki (çekinen) olup bilakis tamamen müzahir olmaya bütün samimiyetimizle bu bâbda ber-vech-i âti bazı şerait dermeyanına lüzum görülmüştür:

1-Hükümet-i cedidenin Erzurum ve Sivas kongrelerinde tayin ve tespit edilen teşkilat ve maksad-ı meşrua-i millete riayetkar kalması.

2- Meclis-i Millinin inikadıyla murakabe-i fiiliye başlayıncaya kadar mukadderat-ı millet hakkında bir gûna taahhüt-i kat'i ve resmiye girilmemesi.

3- Sulh Konferansında tayin-i mukadderat-ı millet ve memlekete memur olacak murahhasların sabıkı gibi nâ ehillerden tayin edilmeyip milletin bihakkın âmaline müdrik ve itimadına mazhar ehl-i vukuf ve iktidardan intihab buyrulması bu esasatta tamamen itilaf hasıl olduğu takdirde bilcümle Düvel-i İtilâfiyece meşruiyeti ve kudreti tanınmış olan teşkilat-ı milliyemizin Hükümetin müzahiri olacağı ve bu suretle Hükümetin temin-i mukadderatında müessir bulunacağı tabiidir. Bir defa bu nokta-i esasiyede mutabakat hasıl olduğu anlaşıldıktan sonra hadisat-ı ahire vesilesiyle hasıl olan ahval-i gayri tabiyenin izalesi maksadıyla bazı maruzat-ı taliyede bulunmaklığımıza müsaade-i sadaret-penahileri istirham olunacaktır.

Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Heyet-i Temsiliyesi namına

Mustafa Kemal

Rakı Tehlikesi

8 EKİM 1919 TASVİR-İ EFKAR

Muzır-ı sıhhat ispirtolardan yapılan rakıların bir semm-i katl (öldürücü zehir) olduğu artık vakayi-i müteaddide ile tahakkuk eylemiştir. Kadıköy'de isimlerini zikretmeye lüzum görmediğimiz iki genç Müslüman bu rakılardan içtikleri için zehirlenip derhal vefat etmiş oldukları gibi yakından tanıdığımız bir

zat da Kumkapı'da bir meyhaneden aldığı rakıdan üç kadeh içtikten sonra derakab zehirlenmiş ve güç hal ile ölümden kurtarılmıştır.

Bu müthiş rakı tehlikesi karşısında halkımıza, içkiden içtihab etmelerini kemal-i ehemmiyetle tavsiye etmekle beraber Hükümetten de, halkın hayatını bu beladan muhafaza için seri ve kat'i tedbirler ittihaz eylemesini sıhhat-ı umumiye namına kemal-i şiddetle talep ederiz. [...]

Meclis-i Vükela

8 EKİM 1919 **İKDAM**

Meclis-i Vükela, dün Bab-ı Âli'de Sadrazam Paşanın riyaseti altında içtima ederek geç vakte kadar müzakeratta bulunmuştur. Müzakere Harekat-ı Milliye Heyet-i Temsiliyesi namına Mustafa Kemal Paşa'dan bazı mutalebatı mutazammın varid olan müteaddit telgrafnameler üzerine cereyan eylemiş ve bu mutalebattan Kanun-i Esasi ahkamı ile kabil-i telif görülemeyen aksamı hakkında ret cevabı verilmiştir. Mutalebat-ı vakıa üzerine Sadaret telgrafhanesinden Dahiliye Nazırı Şerif Paşa, Mustafa Kemal Paşa ile uzun müddet telgrafla muhabere eylemiştir.

Veba Afeti

10 EKİM 1919 **TASVİR-İ EFKAR**

Şehremini Cemil Paşa, muharrirlerimizden birine beyanat-ı âtiyede bulunmuştur:

Veba tehlikesine karşı en şiddetli tedabir ittihaz edildi. Hastalığın çıktığı yerlerden şimdiye kadar 500 kişiye serum tatbik edildi. Tedabirin şiddeti ile yeni bir vaka hudûs edeceğini ümit etmiyorum. Memurin-i aidesi bu hususta pek fa'alane çalışıyor.

Yeni Kabinemiz

10 EKİM 1919 **İKDAM**

Fransız gazetelerinin mütâlaâtı

Paris 8 Teşrinievvel- Pöti Jurnal gazetesi Damat Ferit Paşayı istihlâf eden (küçük gören) Kabinenin bütün müttefikleri alakadar eylediğini itiraf etmektedir.

Ekselsiyör gazetesi diyor ki: Türkiye Kabinesi buhranı bilhassa sinesinde İttihat ve Terakki Komitesinin en faal azasını gizleyen Milli Ahrar Fırkası tarafından idare edilen hareket-i iftirak-cuyane ile Türkiye vaziyetinin kesb-i vahamet ettiği bir sırada zuhur etmiştir. Damat Ferit Paşa Kabinesi, bahusus Osmanlı mesele-i azimesinin hall ü faslına hazırlandığı bir zamanda karışmış olan vaziyeti tenvir etmek için ıskat edilmemiştir.

Paris 8- Hariciye ve Harbiye nezaretlerine tayin edilen Reşit ve Cemal paşalar Türkiye Kabinesinin en mühim azalarındandırlar. Bidayet-i nuzzarda yeni Kabinenin tarz-ı teşekkülü oldukça emniyet bahş görülmektedir. Ali Rıza Paşa ve Reşit Paşa 1918 Teşrinievvelinde Bâb-ı Âli'nin bilhassa Düvel-i İtilâfiye ile te'lif-i beyn (uzlaşma) tasavvurunda bulunduğu bir sırada teşekkül eden Tevfik Paşa Hükümeti'nde Harbiye ve Hariciye nezaretlerinde bulunmuştur. [...]

Türk Sanayi Sergisinin Resm-i Küşadı

10 EKİM 1919 **İKDAM**

Dün Türk Sanayi Sergisi Beyazıt'ta Türk Ocağı binasında parlak merasim ile küşat edilmiştir. Saat üç raddelerinde Veliaht-ı saltanat Abdülmecit Efendi hazretleri refakatlerinde mahdumu Ömer Faruk Efendi ve yaverleri bulunduğu halde sergiye teşrif buyurarak Ocak kapısında birçok zevat ve hanımlar tarafından istikbal olunmuşlardır.

Serginin küşadını müteakip Türk Ocağı Reisi Hamdullah Suphi Bey Veliaht hazretlerine hitaben bir nutuk irad ederek memleketimizde ilmin ve sanatın en büyük hamisi olan Veliaht hazretleri tarafından görülecek serginin sanatımızın vüs'at ve feyzi hakkında hakiki bir fikir vermeye kifayet etmediğini sanatının mazisi o kadar büyük olan Türk milletinin son asırlardaki gafleti olmasaydı şimdi kendi namına yapılan bir serginin bu kadar mahdut olması gibi bir netice peyda olmayacağını söylemiştir.[...]

Ba'dehû Veliaht hazretleri cevaben Türklerin daima azdan başlayarak pek büyük neticelere vardıklarını hatta Osmanlı saltanatının da azdan başlamış ve muazzam olmuş bir Türk eseri olduğunu söylemiştir. Bunu müteakip muhtelif eserlerin teşhir edildiği salonların ziyareti başlamıştır.[...]

Hanımlarımızın eserleri:

Türk Kadınları Biçki Yurdu, Hilal-i Ahmer Hanımları, Kadınları Çalıştırma Cemiyeti, Türk Esirgeme Derneği tarafından ihda olunan eserler birer birer ziyaret olunmuş ve Esirgeme Derneği tarafından verilen el işleri Veliaht hazretleri tarafından pek ziyade takdir edilmiştir.[...]

Sultan Ahmet'te İzmir İçin Tazarru ve Tezahür

11 EKİM 1919 **TASVİR-İ EFKAR**

Dün evvelce ilan edildiği vechile Sultan Ahmet Cami-i şerifinde İzmir'e dair dua ve niyazlarda ve tezahürat-ı mahsusada bulunmak üzere muhteşem bir içtima akdedilmiştir. Havanın matem-i milliye iştirak eder surette yağışlı olmasına rağmen binlerce Müslüman cami-i şerifin kubbe-i muallası altında bulunmak üzere şitaban olmuşlardı. [...]

Öğle zamanı Fatih hatibi faziletlü Şevket Efendi Arapça beliğ bir hutbe okudu ve bu hutbede Yunanlıların İzmir'in işgali esnasında yaptıkları mezalimden dolayı şehit düşenlerin hatırasını tahayyül ve ruhlarına Fatihalar ithaf etti. [...] Ba'dehû bir heyet-i mahsusa tarafından Düvel-i İtilâfiye fevkalade komi-

serlerine takdim edilmek üzere ihzar olunan muhtıra beray-ı tasvip kıraat olunmuş ve aynen kabul edilmiştir. Aynı muhtıra dün İstanbul'un bütün camilerindekıraat ve cemaatça kabul edilmiştir. [...]

Mustafa Kemal Paşa'nın Beyanatı

11 EKİM 1919 **AKŞAM**

Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri Heyet-i Temsiliyesi Reisi Mustafa Kemal Paşa bu gün intişar eden Yeni Gün refikimizin Sivas muhabirine şayan-ı dikkat beyanatta bulunmuştur:

Mustafa Kemal Paşa diyor ki:

Memleketimizin her kısmında icra-yı tesir etmiş olan aynı esbab aynı maksat uğrunda her yerde Teşkilat-ı Milliye vücuda getirilmesini intaç etmiş ve nihayet bütün bu müteferrik teşkilat ittihad ederek bütün memlekete şamil olmuştur.

Esas maksadımız vatan ve milleti kurtarmak olduğuna göre karşımızda iki muhasım zümre bulunması pek tabii idi. Bunların biri menafi-i şahsiyesine menafi-i umumiyeyi feda eden Hükümet-i sabıka, ikincisi de inkırazımızı bekleyen bir takım dahili düşmanlarımız. Bunlar cihan nazarında Harekat-ı Milliyeyi kirletmek ve kendilerini kurtarmak için zaman icabı kuvvetli bir silaha malik idi. Bu silah ise İttihatçılık iftirası idi. Bize İttihatçı diyenler unutuyorlar ki Harekat-ı Milliye bütün millet tarafından icra edilmektedir. Eğer işin içinde İttihatçılık olmak lazım gelse bütün millet İttihatçılıkla itham edilmiş olur. Sonra yemin suretiyle hiçbir fırkaya mensup olmadığımızı, ve İttihatçılıkla alakamız bulunmadığını kâinata ilan ettik.

Her şeyden evvel şunu söylemek isterim ki Teşkilat-ı Milliyenin anasır-ı gayrı Müslime aleyhinde hiçbir fikr-i muzmeri yoktur.

Biz Hıristiyanların her türlü hukuk-ı tabiiyyetlerini tamamıyla temin ederek [beyne'l anasır] bir muvazenet ve ahenk ihyasını maksad-ı esasiyemizden addedeceğiz. Cemiyetimiz bir fırka-i siyasiye değildir. Bu sebeple intihabat esnasında ne alelumum cemiyetin ne de alelhusus Heyet-i Temsiliyenin doğrudan doğruya hiçbir faaliyet ve müdahalesi olmayacaktır. Eğer millet beni mebus intihab etmek arzusunu izhar ederse mal-i memnuniye kabul ederim. Fakat kendiliğimden hiçbir teşebbüste bulunmayacağım.

Hanımlar Tramvaya Önden Binecek

15 EKİM 1919 **İKDAM**

İslam kadınlarının tramvaya erkekler ile beraber arka kapıdan girmeleri hakkında verilen karar neticesinde kadınlarımızın maruz kaldıkları şikayeti nazar-ı dikkate alan Şehremaneti Şirketler Müdüriyeti hanımların ön kapıdan duhulünü talep etmiş ve talep kabul olunmuştur.

Sefalet Şehri

16 EKİM 1919 **AKŞAM**

İstanbul dünyanın cidden sefalet şehri oldu. Avrupa'da bir payitaht değil, adi bir köy yoktur ki sefaletin bu kadar mütenevvi ve en acıklı şekillerine sahne olsun! Veba, kolera, tifüs, tifodan tutunuz da tıp kamuslarında ismi olan bütün hastalıklara kadar envai afetlerin muntazam ve mütemadi tahribatına maruz ! Mahalleleri yanmış, herkes sefil perişan cami avlularında kıvranıyor. Kenar mahallelerinde günde yüzlerce adam açlıktan ölüyor. Pahallılığın son derecesi, sokaklarda dilencilerden geçilmiyor. Vesait-i nakliyesi yok, tenviratı yok. Bunların neticesi seneden seneye rakamla ölçülür. 1315 Senesi İstanbul'da senevi 10 bin adam ölürken, geçen sene birden bire 34 bin kişi ölmüş. Bunda harp zayiatı bi't-tabi dahil değil.[...]

Buna karşı ne yapıldı, ne yapılıyor ? İhtikar alabildiğine gidiyor. Açlığa çare-saz olan yok. Meydanda yalnız komisyonlar var. İaşe komisyonu, harikzedegan komisyonu, ahlaksızlık komisyonu. Göz önündeki İstanbul böyle ise Anadolu acaba ne haldedir.

Darü'l- Elhan'nın Lağvı

16 EKİM 1919 **İKDAM**

Bu da mı bina yoksulluğundan!

Dünkü gazetelerde Darü'l- Ehan'nın lağvedildiği hakkında bazı neşriyata tesadüf ediliyordu. Sanayi-i Nefise'nin pek ziyade mazhar-ı rağbet olan musiki şubesini memleketimizde ihya edebilecek yegane müessese Darü'l-Elhan idi. Bu müessesenin kapatılmasındaki esbabı anlamak üzere Tedrisat-ı âliye Müdürü Selahattin Bey'i ziyaret eden muharririmiz ile mûmâileyh arasında cereyan eden muhavereyi bervech-i âti derc ediyoruz. Şunu da ilave edelim ki bu gün memleketimizde bin türlü müşkülat içinde her nasılsa tesis edilebilmiş bir müesseseyi usul-i kadime üzerine tedrisat icra ediliyor diye seddetmek hiçbir vechile doğru olamaz.

Bütün memalik-i medeniyede musikiye pek büyük bir ehemmiyet verilir ve birçok konservatuarlar küşad edilirken bizim bu yoldaki tek müessesemizi lağvetmek kabil-i tecviz değildir. Bazı mütehassısların şahsi iddiaları yüzünden bir mektebi kapatmak suretiyle ihzar-ı acz etmek cidden şayan-ı teessüftür. [...]

Tersane Amelesinin Tatil-i Eşgali

18 EKİM 1919 **TASVİR-İ EFKAR**

Memleketimizin amele hayatında ilk mühim tatil-i eşgali tersane amelesi tarafından ilan edildi. 1500 Amelenin patron telakki ettikleri Bahriye Nezaretine karşı grev yapmaları bizde amele hayatında ilk ehemmiyetli bir hadise addedilebilir.

Bazı muhik mutalebat serdiyle tatil-i eşgal eden tersane amelesinin nihayet meşru görülen talepleri Bahriye Nezaretince kabul olunması da bu harekete başka bir ehemmiyet atfına saik olmaktadır. Greve evvelki gün nihayet verilmiştir.[...]

Tıp Fakültesinde Hanımlar

19 EKİM 1919 **İKDAM**

Hanımların Tıp Fakültesine devamının Nezaretçe kabul edildiği malumdur.

İstihbaratımıza nazaran muhtelit tedrisat meselesi hakkında halâ bir suret-i tesviye bulunamamıştır. Hanımlar fakülteye bu sene de kabul edilemeyecektir.

Yeni Teşekkül Eden Milli Türk Fırkası

22 EKİM 1919 **İKDAM**

"Fırka, Türkiye denilen Türk veya Türk medeniyetini kabul eylemiş Müslüman ekseriyetiyle meskûn kıtanın tamamiyet-i mülkiyesinin teminini kat'iyyetle talep eder."

Ahiren esbak Nafıa Nazırı Ferit, Türk şairi Mehmet Emin, Akçuraoğlu Yusuf beyler ile daha birkaç milliyetperver tarafından Milli Türk Fırkası namıyla yeni bir zümre-i siyasiye teşkil edilmiştir. Bu fırkanın gaye-i teşekkülü Türk milliyetperverliği olduğu isminden derhal istidlâl olunabilir.

Muhtelif siyasi cereyanlar içinde hakiki Türkçülüğü teshil edecek (kolaylaştıracak) bir uzviyet-i siyasiye teşekkül etmiş değildi. Bu sebeple muhtelif içtimai akidelerle milliyetperverliği mecz etmiş zevat mesailerinde münferit kalıyor ve bir teşkilat içinde toplanamıyorlardı. İttihat ve Terakki Cemiyeti milliyetperver görünmek istedi. Ancak bu cemiyet için milliyetperverlik bir gaye değil bazı siyasi emelleri ve ihtirasları tatmine hadim bir vasıta olmaktan ibaretti. Mevcut fırkalar içinde Türkçülüğü hiç dolaşık sözlere ve yollara hacet kalmadan kendisine dosdoğru düstur edinen bir uzviyet de yoktu. Milli Türk Fırkası kendi ırkının menafini temine çalışmakla beraber diğer kavimlerin de haklarını teslim eder.[...]

Amele Arasında

25 EKİM 1919 **TASVİR-İ EFKAR**

İstanbul Amele ve İşçi Kongresi Mukarreratı

Muhtelif fabrikaların amele murahhasları ile Türkiye İşçi ve Çiftçi Sosyalist Fırkası Meclis-i İdaresinden mürekkep heyet-i müteşebbisenin daveti üzerine İstanbul'da mevcut fabrikalara mensup amele ve işçilerden 2000 kişi dün şehzadebaşında Ferah Tiyatrosunda bi'l- içtima intihab mesailine dair müzakerede bulunmuşlardır. İrad-ı nutuk edenlerin beyanatı istimâ olunduktan sonra mevad-ı âtiye ittifak-ı ara ile kararlaştırılmıştır.

1-Sermaye ve makam sahibi olanların kendi hususi menfaatlerinden başka bir şey düşünmeyerek kabul ettikleri iki dereceli ve ekseriyet-i mutlaka usulüne müstenit tarz-ı intihab milletin hakiki bir surette temsilini imkan haricinde bıraktıktan maada kendisine taalluk eden kanunları bizzat tetkik etmekte menfaati olan amele ve işçi sınıfının en sarih hukukunu da pây-mâl ettiği cihetle efkar-ı umumiye ve icap eden makamat nezdinde bu defaki intihabatın eski usullerle icrasını kemal-i şiddetle protesto eder ve intihabatın doğrudan doğruya re'y-i âmm ve ekalliyetlerin hukukunu kafil olan temsil-i nisbi usulleriyle intihabatı temin eden kanunların serian yapılmasını talep eyleriz.

2-İntihab kararnamesinin otuz dokuzuncu ve talimatnamenin on birinci maddelerine tevfikan ameleye bir suhulet olmak üzere fabrikalarda intihabat şubeleri tesis ve rey sandıkları vaz'ı lazımdır.

3- Kongrede mevcut amele, Hasan, Vehbi, Ali, Ethem, Doktor Şefik, Süleyman, Cevdet, Ömer Şaban, Faik Osman Alp ve Agah Efendi arkadaşlardan ve her fabrika ve işçi gruplarına mensup birer murahhastan mürekkep bir heyet intihab etmiştir. Bu heyet intihabatta amele hukukunu müdafaa ve muhafazası için icap eden teşebbüsat ve tedabire tevessül edecek ve amelenin İstanbul'dan laakal üç mebus çıkarmasını temine çalışacaktır. Amele bu heyetin irâe edeceği müntahab-ı sanilere müttefikan reylerini vermeyi taahhüd ederler.

4- Burjuva fırkaları mebus çıkarmak imkanını selb ettikleri takdirde amele grupları haklarını teslim ettirmek için lüzum görecekleri hareketleri icraya müheyyadırlar.

5- Proletarya arasındaki muhadenetin ilk alameti olan bu muazzam hareketi hazurun hararetle alkışlar ver bu günün tarihi bir yevm-i mahsus gibi her sene tes'id edilmesini temenni eder. [...]

Beyoğlu'nda Gece Serçeleri

30 EKİM 1919 **İKDAM**

Şehrimizde münteşir İngilizce Orient News gazetesi nısfü'l-leylden sonra elektrik cereyanının kesilmesi ve bilumum mağaza ve diğer dükkanların Seddi hakkında ittihaz ve tatbik edilmekte olan kararı tenkit ederek nısfü'l-leylden sonra ticarethanelerini mum veya petrol ile tenvire müsaade edilmesini talep eyledikten sonra diyor ki:

Nısfü'l- leylde Beyoğlu'nun arz eylediği manzara medeniyet namına cidden bir feciadır. Beyoğlu'nun gece serçelerinin alenen şikar taharrisi maksadıyla sokaklarda dolaşmalarına müsaade edilmemelidir. Bu gibi ahvalin Avrupa'nın en mühim merkezlerinde de mevcut olduğu nazariyesi ileriye sürülebiliyor ise de bu doğru değildir. Çünkü bunların yuvaları Beyoğlu'nun caddeleri ve serbest zamanları da ancak nısfü'l- leyldir. İşte polis, kulüpleri, kahveleri gece yarısından sonra mum ve gaz ile tenvire müsaade etmeli ve fakat bu muzır serçeleri ortadan kaldırmalıdır.

AYNI SANCAĞIN ALTINDA SAVAŞMAK:

Cihan Harbinde Osmanlı Cephelerinden Hatıratlar

ORIENT-INSTITUT ISTANBUL İLE BOĞAZİÇİ ÜNİVERSİTESİNİN BİRLİKTE DÜZENLEDİKLERİ KONFERANS, FARKLI ETNİK VE DİNİ KİMLİKLERE SAHİP OSMANLI VATANDAŞLARININ BALKAN SAVAŞLARI VE CİHAN HARBİ DENEYİMLERİNİ MERKEZİNE ALDI.

HİLAL CEMİLE TÜMER

"Aynı Sancağın Altında Savaşmak: Cihan Harbinde Osmanlı Cephelerinden Hatıratlar" konferansı öncelikli olarak şu soruya cevap aramak için düzenlendi: Osmanlı sancağı altında Birinci Dünya Savaşı'nda çarpışmak farklı etnik ve dini arka planlara sahip bireyler için ne ifade ediyordu? Orient-Institut Istanbul ve Boğaziçi Üniversitesi Tarih Bölümü iş birliğiyle gerçekleşen bu etkinlik, ana akım milliyetçi anlatıların dışına çıkarak yakın tarihimizde meydana gelen bu geniş çaplı savaşta yer almış olan "küçük insanların" izini sürmeyi hedefliyordu. Bu üç günlük program dahilinde, alanında uzman pek çok kişi bu hedef çerçevesinde Orta Avrupa ve Yakın Doğu'nun farklı yerlerinden yazılı ve metin dışı kaynakları bir araya getirerek paylaşımlarda bulundu. Programın ilk günü Alman Konsolosluğu'nun ev sahipliğinde, tarihi Kaisersaal'da, Eugene Rogan, İhsan Turjman ve Cafer el Askeri'nin anlatılarından yola çıkarak milliyetçi tarih yazımlarında çokça sorgulanan Araplar ve Osmanlı'ya olan sadakatleri meselesinin tarihyazımına çok daha ayrıntılı ve detaylara dikkat edilerek yerleştirilmesi gerektiğini göstererek konferansın açılışını gerçekleştirdi.

Konferansın ikinci gününe ise, Boğaziçi Üniversitesinin Rektörlük Salonu ev sahipliği yaptı. Dokuz konuşmacının tebliğlerini dört farklı oturumda sunduğu programda, Eyal Ginio'nun rehberliğinde Filistin'e henüz gelen Yahudi yerleşimcilerin hangi etkenlerden ötürü Balkan Savaşları'nda Osmanlı Sultanı adına çarpışmış olabileceği değerlendirildi. Charalampos Minasidis çok çeşitli kaynaklardan çıkardığı örneklerle Osmanlı ve Türk Ordularında çarpışan Rum askerlerin deneyimlerini aktardı. Mehmet Beşikçi ise Osmanlı ihtiyat zabitlerinin cephenin sarsıcı ve

zor koşulları altında sıradan asker ve subay mertebeleri arasında kendilerine bir yer arayışlarını ve genel anlamda savaş zamanı asker psikolojisini ustalıkla incelediği metinler ve bilgilendirici tablolarla sundu. Yaşar Tolga Cora, Ermeni bir subayın Türk ve Arap üstleriyle olan ilişkisini Osmanlı Ordusu'nda teğmen olarak görev yapan Armenak Melikyan'ın hatıratı üzerinden alışılagelmiş anlatının dışına çıkarak aktardı. Erol Köroğlu, erken Cumhuriyet dönemi otobiyografik romanlarında öne çıkan bellek siyaseti tartışmalarını tartışırken Nicole van Os, kadınlara ait anlatılarda savaş deneyiminin nasıl sunulduğunu, hangi öğelerin parladığını, hangilerinden ise bahsedilmediğini ele aldı. Gábor Fodor, katılımcıları programdaki diğer hatıratlara kıyasla daha az bilinen, Cihan Harbi esnasında Osmanlı İmparatorluğu'nda bulunan Macar askerlerin ve bilim insanlarının eserleri ile tanıştırdı ve Macarca kaynakların sahip olduğu potansiyeli dile getirerek araştırmacıları bu kaynakları daha detaylı çalışmaya davet etti. Sonrasında ise Richard Wittmann'ın sunumuyla diğer savaş dönemi anlatılarına zıt bir dille yazılmış olan Er Georg Steinbach'ın hatıraları ile İstanbul'da adeta turistik bir geziye çıkıldı. Dr. Wittmann, Alman askerin anılarını niçin bu tarz bir anlatıyla kaleme dökmüş olabileceğini incelikle çözümledi. Boğaziçi Üniversitesinde gerçekleşen programın ikinci gününün kapanış konuşmasını Edhem Eldem yaptı. Eldem, on dokuzuncu ve yirminci yüzyıl başlarında oluşan Osmanlı-Alman yakınlığına ve bunun estetik yansımalarına dair bağlamı sunduktan sonra, Cihan Harbi'nde bir araya gelen devletlerin birbirlerine olan etkilerini bilhassa Almanı Demir Haç'ı ve Osmanlı Harb Madalyası üzerinden ikonografik olarak inceledi.

Konferansın son günündeki çalıştay, İstanbul Alman Konsolosluğu'nun Tarabya'daki tarihi yazlık komplek-

sinde gerçekleşti. Bu son oturumda metin dışı kaynaklara dair çok önemli kaynaklar katılımcılar ile paylaşıldı. İlk olarak Kent Schull Cihan Harbi esnasında Osmanlı İmparatorluğu'nda bulunan Teğmen Robert Hofmann'a ait pek çok sayıda görseli paylaşarak bunların alışılagelmiş oryantalist perspektiften uzak bir şekilde resmedildiğini ortaya koydu.

Naz Vardar'ın Humboldt Üniversitesi Arşivi'nde bulduğu paha biçilmez kayıtlar vasıtasıyla salonu yüz yıl öncesinde Romanya ve Rus ordularında çarpıştıkları için Almanya'da esir kampında tutulan Türk askerlerin sesleri doldurdu. Johann Strauss, Osmanlı İmparatorluğu ve Almanya'da tedavülde olan posta pullarını ve kartpostalları ikonografiden matbaa kültürüne kadar pek çok farklı tema altında inceledi. Günün ilerleyen saatlerinde, Albay Klaus Wolf Alman-Osmanlı ittifakının insan maliyetine ve Osmanlı toprağında hayatlarını kaybeden Alman askerlerine dair verdiği bilgilendirici konuşmadan sonra komplekste bulunan Alman mezarlığında katılımcılara rehberlik etti. Konferansta sunulan tüm tebliğlerin düzenlenerek yayınlanacağını ve konuşmaların bir kısmının ise Ottoman History Podcast takımı tarafından erişime açılacağını ilan etmekten mutluluk duymaktayız.

PORTA D'ORIENTE: DOĞU'NUN KAPISI VENEDİK

Maria Pia Pedani ve Osmanlı Tarihçiliğinde Venedik Arşivleri

1 MART 2019 TARİHİNDE, HENÜZ 66 YAŞINDA VEFAT EDEN VENEDİKLİ ÜNLÜ OSMANLI TARİHÇİSİ PROF. DR. MARIA PIA PEDANI SABANCI ÜNİVERSİTESİ TARİH PROGRAMI TARAFINDAN DÜZENLENEN BİR SEMPOZYUM İLE ANILACAK.

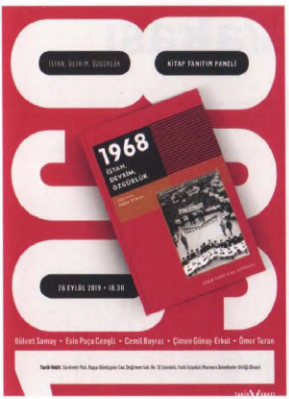

Sabancı Üniversitesi Tarih Programı, 13 Ekim 2019'da, Osmanlı tarihi araştırmalarına yön veren çalışmalarıyla tanınan Prof. Maria Pia Pedani'yi, Türkiye ilim dünyasına kazandırdığı öğrenci ve meslektaşlarının Venedik Devlet Arşivi'nde bulunan belgeler ışığında yürüttükleri araştırma bulgularını sunacakları bir sempozyum ile anacak.

Prof. Maria Pia Pedani, uzun süredir mücadele ettiği hastalığa yenilerek 1 Mart tarihinde, henüz 66 yaşında, Venedik'te vefat etmiştir. Son olarak Ca' Foscari Üniversitesi Asya ve Akdeniz Afrikası bölümünde görevini sürdürmekte olan Pedani, Osmanlı Tarihi ve Orta Doğu Tarihi derslerini vermekteydi. Venedik Devlet Arşivi'nde görev yaptığı yirmi yıl boyunca Osmanlıca ve İtalyanca yazılmış belgelerin düzenlenmesinde ve kataloglarının hazırlanmasında görev alan Maria Pia Pedani Ca' Foscari Üniversitesinde göreve başladıktan sonra öğrenci ve araştırmacıların önünü açmış, son yıllarda gerçekleştirdiği akademik çalışmalara farklı projelerle yetiştirdiği birçok akademisyeni de dahil etmişti.

Osmanlı geçmişine taze, önyargısız ve eleştirel bir bakış getirmeyi amaçlayan Sabancı Üniversitesi Tarih Programı, güncel tarih çalışmalarındaki en ileri teorik ve karşılaştırmalı pratikleri benimsemiştir. Bu bağlamda Türkiye dışındaki tarihî arşivlerde yapılacak çalışmalarla Osmanlı tarihine tek yönlü bakışı düzeltecek bulgulara ulaşma yollarını lisansüstü öğrencileriyle paylaşmak verdiğimiz eğitimin bir parçası olmaktadır. Prof. Maria Pia Pedani'nin Venedik arşivleriyle tanıştırdığı tarihçilerin araştırmalarının paylaşılmasıyla Sabancı Üniversitesi Tarih Programı yenilikçi ve kapsamlı tarih anlayışını bir kez daha akademisyenlerle paylaşacağı gibi, bugün Türkiye'nin dört bir yanında bulunan üniversitelerin tarih bölümlerinde yer alan genç tarihçilerle İstanbul tarihçileri ve Sabancı Üniversitesi yüksek lisans ve doktora programlarında eğitim gören öğrencilerimiz buluşma fırsatı bulacaktır.

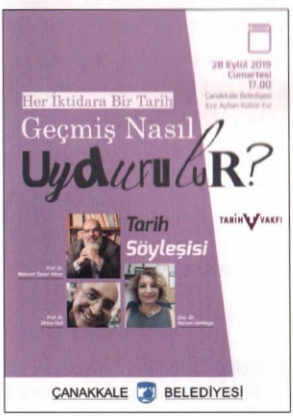

Toplumsal Tarih'in Mayıs 2018'de yayımlanan '68 özel sayısının genişletilmesi ile oluşan ve '68'in başta Türkiye olmak üzere birçok farklı ülkede yarattığı eylem dalgası ile entelektüel gündem ve etkiye odaklanan "*1968: İsyan, Devrim, Özgürlük*" Ömer Turan'ın derlemesiyle Tarih Vakfı Yurt Yayınları'ndan geçtiğimiz ay çıktı. Kitabın lansmanı ise 26 Eylül'de Tarih Vakfı binasında Ömer Turan, Bülent Somay, Esin Paça Cengiz, Cemil Boyraz ve Çimen Günay-Erkol'un konuşmacı oldukları bir panelle gerçekleştirildi.

Tarih Vakfı Yurt Yayınları, bir yeni önemli eseri daha okuyucusuyla buluşturdu: *Demokrat Parti İktidarında CHP: İdeolojik ve Örgütsel Arayışlar 1950-1960*. Çağdaş Görücü'nün ayrıntılı çalışması *Demokrat Parti İktidarında CHP: İdeolojik ve Örgütsel Arayışlar 1950-1960*; CHP'nin 1950-1960 dönemindeki yeniden biçimlenişini, tek-parti ve "devlet partisi" konumundan çıkması ve ilk kez muhalefete düşmesinin parti üzerinde yarattığı etkiye odaklanarak değerlendiriyor.

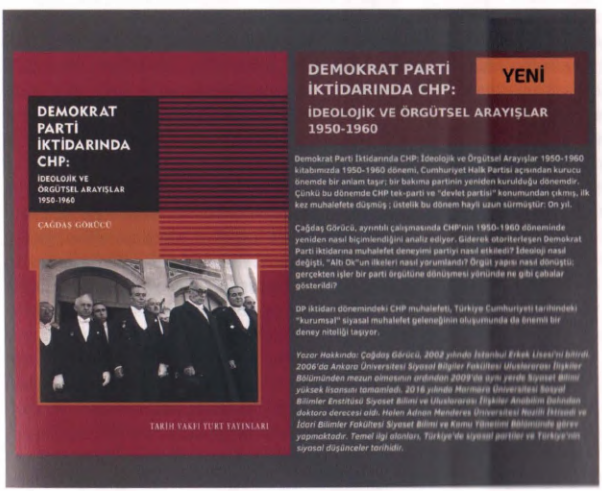

Tarih Vakfı Ankara şubesi tarafından düzenlenen Ankara Tartışmaları yeni dönemin ilk buluşmasını 27 Eylül Cuma günü Oktay Özel moderatörlüğündeki "Bir Başka Tarih Mümkün!: İzlerden Hikâyeye Anlatının İmkanları Üzerine" başlıklı konuşmayla gerçekleştirdi. Bir yandan tarihçiliğin "gerçek"le kurduğu ilişkinin doğasını tartışmaya açarken, bir yandan da tarihsel anlatının edebi kurgu ile kurulmasının imkanlarını sorgulayan panelde, yıl içinde yayımlanan *Tarihçilerden Başka Bir Hikâye* (Can Yayınları, 2019) başlıklı kitabın editör ve yazarlarından Nurçin İleri, Fatih Artvinli ve Ebru Aykut; akademik tarihçiliğin uzun bir süredir tartışageldiği "anlatısallık" (narrative/narrativity) konusunu, edebi kurguyu da içeren bir "hikâyeleştirme" bağlamında ele aldı.

Tarih Vakfı ile Çanakkale Belediyesi arasında imzalanan protokol kapsamındaki ilk etkinlik olarak Çanakkale'de Mehmet Ö. Alkan, Oktay Özel ve Nurşen Gürboğa'nın katılımıyla, 28 Eylül'de Çanakkale Ece Ayhan Kültür Evi'nde, "Her İktidara Bir Tarih: Geçmiş Nasıl Uydurulur?" başlıklı bir panel düzenlendi.

29 Mayıs 2019 tarihinde Tarih Vakfı ile Çanakkale Belediyesi arasında düzenli ve ortak etkinlikler gerçekleştirmek üzere imzalanan protokol gereği; Tarih Vakfı ve Çanakkale Belediyesi iş birliğiyle kamuoyunda ilgi uyandırması ve yerel/ulusal tarih bilincini geliştirmesi hedeflenen panel, konferans ya da söyleşi organizasyonları gerçekleştirilecek.

TANZİMAT'TA YOLSUZLUK, ARZUHALLER VE ELİT İÇİ KAVGALAR:

Selanik'te Hacı Tayyib Vakası

ANNA VAKALI

TANZİMAT DÖNEMİNİN TÜM MERKEZİLEŞTİRME ÇABALARINA RAĞMEN MERKEZİ BÜROKRASİ HEM VİLAYETLERDEKİ GÖREVLİLERİ DENETİM ALTINDA TUTMAKTA HEM DE VİLAYETLERİ KENDİSİ İÇİN ANLAŞILABİLİR VE NÜFUZ EDİLEBİLİR KILMAKTA BÜYÜK ZORLUKLAR YAŞIYORDU. BUNA EK OLARAK, MERKEZİN YEREL GÖREVLİLERİN YOLSUZLUK VAKALARINA MÜDAHALE ETME VE BU KİŞİLERİ CEZALANDIRMA KONUSUNDAKİ İSTEKSİZLİĞİ ANCAK ŞİKAYETLER KİTLESEL BOYUTLARA ULAŞIRSA DEĞİŞİYORDU.

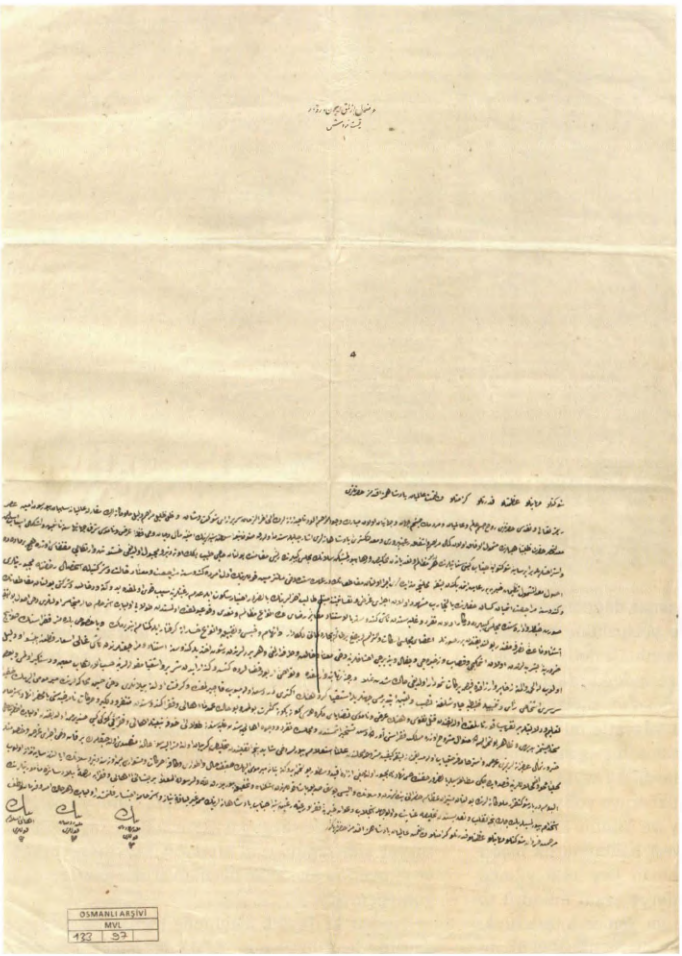
Selanik'teki Beyaz Kule, *The Graphic* gazetesi, (1888)
Ekaterini Laskaridi Vakfı, el.travelogues.gr

ÇEVİREN: ZEYNEP ALTOK

SONUÇSUZ MAHZARLAR[1]

Tarihçiler, Osmanlı Devleti'nde arzuhal pratiğinin yaygın uygulamasını, taşradaki sıradan insanların, şikayetlerini padişaha ve İstanbul'daki bürokratlara duyurabilmeleri nedeniyle, yerel memur ve ayanlara karşı her zaman çaresiz olmadıklarının kuvvetli bir işareti olarak yorumlamaktadırlar. Bu tip arzuhaller padişah ve tebaa arasında, padişahın her daim gözetmesi gereken adalete dayanan ilişkinin ya da bir başka deyişle padişah ve tebaa arasındaki örtük sözleşmenin altını çiziyordu.[2] Öte yandan, halktan gönderilen arzuhaller, padişahın uzun zamandan beri hazineyi soyan ya da nüfusa zulmederek toprağın işlenmesine zarar veren yerel aracılar üzerindeki kontrolünü kolaylaştırdığı için hakim düzenin bekaasına da yarıyordu.[3]

Ancak arzuhaller vasıtasıyla nakledilen şikayetler ve bilgiler merkez tarafından her zaman kolaylıkla deşifre edilemiyor ve buralarda belirtilen sorunlar hemen çözülemiyordu. Gerçekten de on dokuzuncu yüzyılda arzuhal müessesesinin sıklıkla rakip ve düşmanları karalamak, onlardan intikam almak için kullanılan bir mekanizma olduğu izlenimini kuvvetle ortaya çıkaran pek çok örnekle karşılaşıyoruz.[4] Merkez için bu yerel dinamikleri okumak hiç de kolay değildi. Pek çok yerde olduğu gibi Selanik'te de yerel askeri memurlar ve kadı gibi yerel idareciler ile eşraf arasında ortaya çıkan destek ve çıkar ağları, Selanik'te ve bölgede merkezin otoritesine daimi bir meydan okuma teşkil ediyordu. On sekizinci yüzyıl boyunca bu problemin boyutu suçluların yakalandıktan ve cezalandırıldıktan sonra bile yerel destekten ve iş birliğinden yararlanma kapasitelerinden belli oluyordu.[5] Fakat tam da bu nedenle, yerel çıkar ağlarının aleyhinde hareket eden kimi yerel memurların, çıkarı zedelenen başka memurların, eşrafın ya da menfaat sahibi kimselerin saldırılarına ve iftiralarına uğraması da son derece muhtemeldi. Bu bağlamda, bu kısa makalede Selanik'te yaşayan, kamu görevi sırasında farklı suçlar işleyen, belli yerel ağlardan beslenen fakat gittikçe insanların tepkisiyle karşı karşıya kalan Hacı Tayyib örneği yardımıyla, devletin arzuhallerin gerçek niyetini ve müellifini anlamakta ne kadar çok zorlandığını tarif etmeye çalışacağım. Buna ek olarak, merkezin yaşadığı zorluklara rağmen, devletin yozlaşmış memurlarına karşı harekete geçmesinde arzuhallerin topluca ve geniş bir destekle gönderilmelerinin -ki bunlara mahzar[6] adı veriliyordu- çok belirleyici bir rol oynadığını ortaya koyacağım.

1853 Mart'ında Hacı Tayyib'e karşı Selanik'in üç milleti tarafından verilen ilk mahzar
BOA, MVL. 133 97

1853 Mart'ında Selanik'in üç milleti tarafından padişaha hitaben sunulan mahzarda kentin ileri gelen Müslüman devlet görevlilerinden Hacı Tayyib bu şekilde betimleniyordu: "*Öteden beri mecbul olduğu hu-şunet ve irtikabı müktezası üzere [...] tanzimat-ı hayriyeye riayet etmediğinden*".[7] Hacı Tayyib Selanik'e ilk kez 1830'da imam olarak gelmişti. Tanzimat'la birlikte kurulan yerel meclisin önce seçilmiş sonra da atanmış üyesi olarak kent idaresinde yer almıştı.[8]

1853 tarihli mahzarda Tayyib'in yolsuzlukları şöyle sıralanıyordu: Selanik meclisindeki nüfuzunu kullanarak vergi toplama ruhsatının yalnızca kendisiyle birlikte hareket eden mültezimlere verilmesini sağlıyordu. Kentteki pek çok zanaatkardan zorla düzenli rüşvet topluyor, bir yandan da meclisi manipüle ederek yaptıklarına karşı herhangi bir hamle gelmesini engelliyordu. Nüfuzu Selanik kırsalına kadar yayılmıştı; yöre eşkıyası ganimetlerini onunla paylaşmak zorundaydı. "Serserileri" zaptiyeye tayin ettirip bu eşkıyanın yakalanmasının önüne geçiyor, olur da yakalanırlarsa davalara müdahale edip beraat etmelerini sağlıyordu. Mahzarın son kısmında Hacı Tayyib'in başka bir yere gönderilmesi, halkın bu kişiden kurtarılması ("tahlis") isteniyordu.

Ancak bu mahzarın Tayyib'in hayatında herhangi bir etkisi olmadı. İki ay sonra 1853 Mayıs'ında kentin yeni valisi Salih Paşa gelip görevi devralıncaya kadar geçici vali olarak atandı.[9] Ertesi yıl 1854 Haziran'ında Yunanlı bir asi olan Karatasos yüzlerce adamıyla Yunanistan'dan gelip Selanik'in güneyindeki Halkidiki yarımadasındaki Agios Nikolaos köyü yakınlarında isyan çıkardığında isyanı bastırmak için gönderilen yetkili yine o oldu.[10] Bu arada Tayyib'in yolsuzlukları aynen devam ediyordu; 1853 Nisan'ında Selanik meclisinin hazırladığı mazbatada Tayyib'in kanuna aykırı şekilde Kelemerye kalesi ile Selanik kışlası arasında bir yere kahvehane inşa etmek için temel attığı belirtiliyordu.[11]

Buraya kadar Tayyib'in hikayesinde pek şaşırtıcı bir durum yok. Zira Osmanlı vilayetlerinde yolsuzluk

19. yüzyıl sonlarında Selanik vilayeti ve Drama sancağını gösteren bir harita
islamansiklopedisi.org.tr/drama

yaygın bir gerçeklikti.[12] Tanzimat döneminde çıkarılan ceza kanunnamelerinde yolsuzlukla mücadele vurgulanıyorduysa da, "Osmanlı Devleti, taşradaki bürokratlar ile yerel ayan üzerinde kayda değer bir nüfuza sahip değildi; Tanzimat'ın sağladığı mali ve hukuki imkanlarla taşra vilayetlerini merkezin denetimi altına sokma çabasına hız verilmesinden sonra bile durum pek değişmedi."[13] Tayyib örneğine benzer şekilde, çeşitli hak ihlalleri ve yolsuzluklarla suçlanan Abdurrahman Bey ve Yümni Efendi adlı iki diğer Selanik meclisi üyesi hakkında da hiçbir işlem yapılmadı.[14] Abdurrahman Bey 1856 yılında Selanik yakınlarındaki Karaferye evkaf müdürü tarafından Karaferye, Vodine ve Yenice kazalarında askere alım kuraları çekilirken rüşvet almakla itham edildi. 100.000 guruşu aşkın bir meblağı rüşvet olarak alıp kurada çıkan isimleri değiştirmişti.[15] Aslen Karaferye'den olup sonradan Selanik'e atanan Yümni Efendi ise sürekli şekilde Karaferye yönetimine müdahale etmek ve Karaferye halkından rüşvet almakla suçlanıyordu.[16] Fakat Selanik Valisi Ahmet Paşa her iki görevliyi de koruyor, hem iyi hallerine kefil oluyor hem de haklarında başka şikayet bulunmadığını vurguluyordu.[17]

Hacı Tayyib vakası da başta bu şekilde gelişmişti. Ancak İstanbul'a vilayetten çelişkili mesajlar geliyor, bu da İstanbul'un Tayyib'e karşı işlem başlatma konusundaki isteksizliğini daha da artırıyordu. 1853 Mart'ındaki mahzarın ardından merkez Selanik'e bir yazı göndererek şikayetçilerin Selanik meclisine başvurmak suretiyle Tayyib'e dava açmaları gerektiğini bildirdi. Ne tuhaftır ki şehirdeki milletler Tayyib'den şikayetçi olunduğundan haberlerinin olmadığını, bahsi geçen mahzarın İstanbul'da imzalanıp verilmiş olabileceğini söylediler. Aynı şekilde Selanik meclisinden de üyelere bu konuda herhangi bir bilgi gelmediği açıklaması yapıldı. Ancak tüm bunlara rağmen vali, meclis mazbatasını merkeze iletti ve mart ayında yayımlanan mahzarı Tayyib'e birilerinin haber verdiğini, Tayyib'in de kentteki birtakım ulema ve şeyhler ile (metropoliti yeni vefat etmiş olan) Rum milletinden bazı kişileri "hüsn-i hal"ine kefil olmaya ikna ettiğini, bunların da Selanik meclisine bu konuda bir yazı sunduğunu ekledi.[18] Geçici olarak Selanik'te bulunan Mustafa Süreyya adlı bir diğer görevli de yazdığı tezkerede Hacı Tayyib'in hiç rüşvet almadığını, tüm bunların Tayyib'in "cerbeze ve dirayet"ini kıskanan düşmanlarının marifeti olduğunu belirtti.[19]

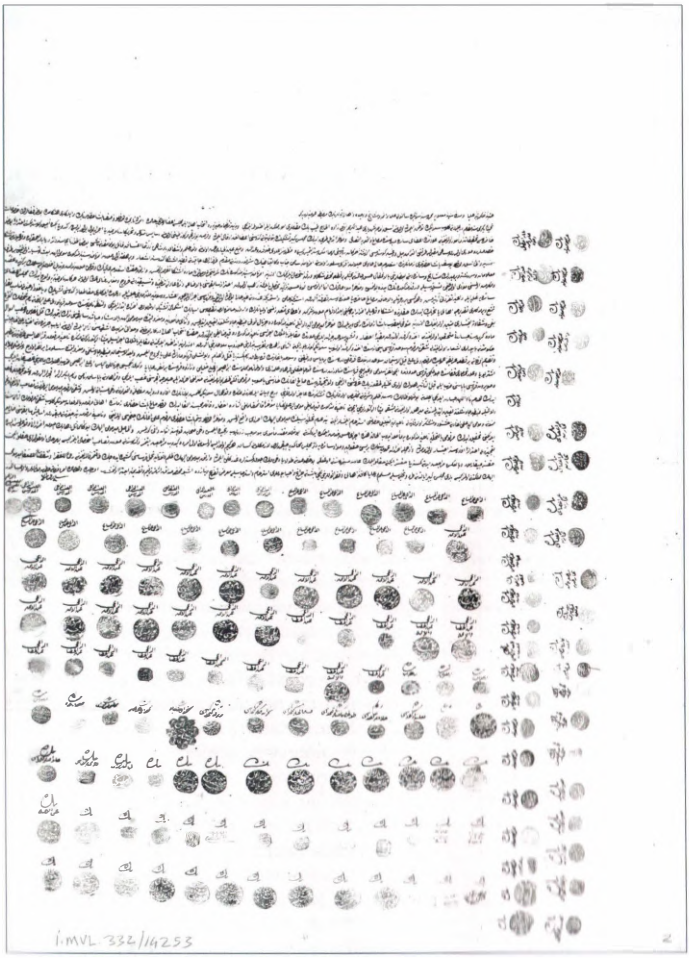
Ne var ki Tayyib aleyhinde mahzarlar gelmeye devam ediyordu. Henüz arşivlerde tespit edilemeyen ikinci bir mahzarın 1854'te verildiği anlaşılıyor zira Mustafa Süreyya bu mahzara binaen tekrardan Hacı Tayyib'in faaliyetlerine dair gizli bir araştırma yürütmekle görevlendirilmişti.[20] Hacı Tayyib bu saldırıyı da karşılamakta gecikmedi. Yazılı bir cevapla kendisine ilişkin verilen "sahte" mahzarın baştan aşağı iftira olduğunu ancak yine de düşmanlarının asılsız suçlamaları bitmek bilmediğinden başka bir yere atanmak istediğini belirtti.[21] Mesele burada da kapanmadı çünkü 1855 Şubat'ında İstanbul ikinci kez Selanik valisinin etraflı bir soruşturma ("bil-etraf tahkikat") yaparak Tayyib aleyhindeki şikayetlere dair daha detaylı bir rapor hazırlamasını istedi.[22]

MAHZARCILAR ÇOĞALIYOR

İstanbul'un Tayyib'in faaliyetlerine dair etraflı bir döküm için fazla beklemesi gerekmedi. 1855 Mart'ında Selanik meclisine sunulan, içeriği açısından detaylı ve çok yüksek sayıda katılımcı içeren bir mahzarla Tayyib nihayet şehirden uzaklaştırılabildi.[23] Gerçekten de imzacı sayısı ne kadar fazlaysa bir mahzarın

siyasi etkisi de o oranda fazla oluyordu.[24] Bu son mahzarda şehrin elitlerinin büyük kısmı Hacı Tayyib'e karşı birleşmişti: İmza atan 161 kişi arasında şeyhler, müderrisler, imam ve hatipler, bir müftü; mahalle muhtarları, esnaf kethüdaları; Yahudi ve Müslüman eşraf, Müslüman tüccar ve mültezimler; şehrin idare, tahkikat ve ticaret meclislerinden üyeler ile valinin baş katibi de vardı. Ancak mahzarda Rum elitleri yer almıyordu. Hatta İstanbul'daki Patrik Kyrillos, kendisine Selanik metropoliti ile Rum kocabaşılardan gelen yazıya istinaden Hacı Tayyib'e destek vermişti: Tayyib'i her zaman adalet yolunda hareket eden dirayet sahibi bir kimse olarak tarif etmiş, suçlamaların Tayyib'e şahsi husumet besleyen kimselerin iftiraları olduğunu belirtmişti.[25]

Bu mahzar, içeriği bakımından 1853 mahzarına göre daha az itaatkar bir tavrı ortaya koyuyordu. 1853 mahzarını süsleyen uzun methiye ibarelerinin görülmediği bu metinde, daha ziyade Tayyib'in faaliyetlerinin detaylı anlatılmasına ağırlık veriliyordu. Öncelikle Tayyib'in 1853 mahzarından haberdar olmasını sağlayanın kendi destekçileri olduğu, bu sayede Tayyib'in hızlıca harekete geçip şehirdeki birtakım resmi görevli ve ileri gelen kimseleri ikna ederek iyi haline kefalet eden bir yazı alabildiği tespit ediliyordu. Mahzarda Tayyib'in mültezimleri topladıkları vergilerin bir kısmını kendisine vermeye zorladığı, direnen mültezimlere karşı halkı kışkırttığı ileri sürülüyordu. Eşkıya ile olan ilişkileri ise ilk defa somut bir görünüm alıyordu: Selanik yakınlarındaki Lankaza kazasından Deli Ali ibn Numan adlı bir eşkıyayı Tayyib zaptiye çavuşluğuna tayin ettirmişti. Ama Deli Ali bu görevlendirmeden sonra da eski alışkanlıklarını terk etmemiş, insanları öldürmeye ve mallarını gasp etmeye devam etmişti. 1855 mahzarında Deli Ali'nin soyup öldürdüğü insanlar uzun bir liste halinde veriliyor, Tayyib onu korumaya devam etmekle suçlanıyordu. Ali Ağa adlı birisi Deli Ali'yi yakaladığında Tayyib kaza halkının arzusuna hilafen Ali'yi başka göreve sürerek cezalandırmıştı. Mahzarda

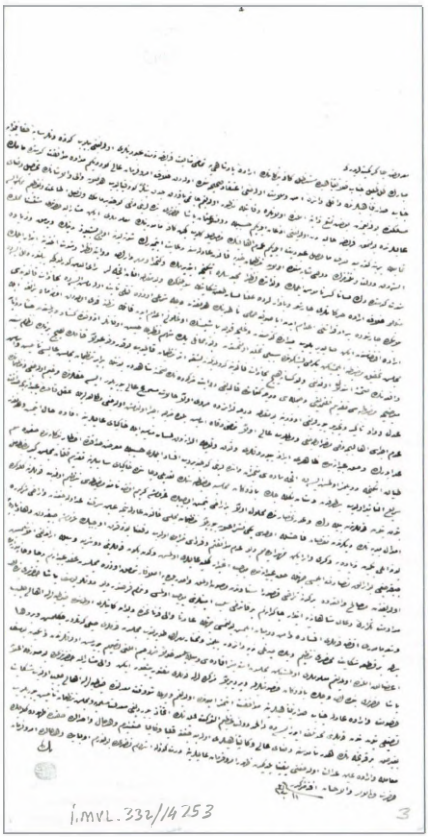

1855 Mart'ında Selanik elitlerinden büyük bir grup tarafından Hacı Tayyib hakkında verilen mahzar
BOA, İMVL. 332 14253

açık bir dille, şehrin Müslüman ve gayrımüslim tebaasının tamamında Tayyib'in "zulüm ve taaddiya"sına dayanacak "takat" kalmadığı söyleniyor ve Tayyib'in şehirden uzaklaştırılması ya da hiç olmazsa Selanik meclisi üyeliğinin sonlandırılması talep ediliyordu. Geniş katılımlı bu mahzar nihayet Hacı Tayyib'i korkutmayı başardı: Merkezden gelecek cevabı beklemeden, aleyhindeki 161 imzalı mahzarın sunulmasından sadece bir hafta sonra gizlice Selanik'ten ayrılarak bir İngiliz gemisiyle İstanbul'a gitti.

ARZUHAL TRAFİĞİNDE ARADA KALAN DEVLET

İşte bu noktadan itibaren Tayyib'in hikayesi tarihçi açısından daha da ilginç hale geliyor. Tayyib Selanik'ten ayrılmadan önce olayları kendi perspektifinden şöyle kayda geçirmişti: Şehrin valisi Osman Paşa'yı Tanzimat'ın gereklerine uymamakla ve yeni Ceza Kanunnamesi'ni kale almayarak şiddet kullanıp rastgele insanlara yüzlerce değnek vurdurmak ve mahpuslara işkence etmekle suçluyordu. Osman Paşa ayrıca esnaf kethüdalarından rüşvet alıyor ve koruması altındaki mahkumları serbest bırakıyordu. Paşa'nın yaptığı bir diğer yolsuzluk, Avrethisar kazasında olan bir devlet arazisinin Kerim Efendi adlı birine gerçek değerinin yarısına satılmasıydı. Tayyib bu satışa onay vermediğini, valinin bu yüzden kendisine düşman olup geniş katılımlı son mahzarı tezgahladığını, zaptiye marifetiyle insanları kendi evine toplayıp içeriği hakkında bilgi vermeden mahzarı onlara zorla imzalattığını ileri sürüyordu.[26] Selanik meclisi hem halkın verdiği mahzarı hem de Hacı Tayyib'in cevabını merkeze iletti ancak halkın yanında tavrını koydu. Hacı Tayyib İstanbul'dan bir mektup daha yazarak valiyi suçlamayı sürdürdü.[27]

Kendisi aleyhindeki mahzarın verilmesinden birkaç gün sonra Tayyib'in yazdığı cevap. BOA, İMVL. 332 14253

İki tarafın karşılıklı suçlamaları arasında kalan Meclis-i Vala her ikisini de yatıştırmaya çalıştı. Öncelikle her iki tarafa yöneltilen suçlamaların, eğer doğrulanırlarsa, Tanzimat'a kesinlikle aykırı davranışlar sayılacağını açıkça ifade etti. Ama aynı zamanda her iki kişiye de bir bakıma kefil oldu: Selanik Valisi Osman Paşa şimdiye dek hakkında başka hiçbir suçlama yapılmamış kıdemli bir devlet görevlisiydi. Tayyib de aynı şekilde uzun zamandır Selanik'te yaşayan biri olarak iyi bir insan ("hayırhah") olarak biliniyordu. Kısacası, iki görevlinin kavgası dış güçlere havale edildi: mahzarların imzalanmasını üçüncü şahıslar tezgahlamıştı. Yine de valiyle Tayyib arasında düşmanlık geliştiği için Meclis-i Vala Tayyib'in Selanik'e dönmemesini ve başka bir yerde görevlendirilmesini önerdi. 1855 Mayıs'ında çıkan irade bu görüşü onadı ve Tayyib Selanik meclisi üyeliğinden çıkarıldı.[28]

Bu iradeye rağmen merkez, Tayyib konusunda kararsız kalmış gibiydi. Selanik meclisinin bir mazbatasına göre, 1855 Ekim'inde ahali Hacı Tayyib'in şehre dönmesine izin verilmemesi için mahzar verdi.[29] Aynı yılın sonunda çıkarılan yeni bir irade ile insanların Tayyib aleyhindeki somut şikayetlerini imzalı ve mühürlü bir defter halinde kayda geçirmeleri istenerek aksi takdirde o güne dek Tayyib'e suçlama yöneltenlerin iftira suçundan yargılanması gerekeceği belirtildi. Şehrin yeni valisi Mustafa Paşa 1856 yılı Ocak ayında bu iradeye cevaben ne şehir eşrafı ne de Selanik meclisi üyelerinin böyle bir deftere imza koymaya istekli olduklarını, zira Tayyip ile "başa çıkamayacaklarını" bildiklerini yazdı; meclis üyeleri ayrıca Tayyib'in geri gelmesi halinde topluca istifa edeceklerini söylüyorlardı.[30] Tayyib, valinin bu yazdıklarına da hemen cevap vererek kimsenin kendisine dava açmadığını ama kendisinin en az on aydır çoluğundan çocuğundan uzakta "kemal-i mağduriyet" halinde yaşadığını savundu.[31] Devletin sadık bir hizmetkarı olmasına ve şehirdeki milletlerin kendisi hakkında iki teşekkür mahzarı sunmasına rağmen aleyhinde üç "sahte" mahzar verilmişti. Tayyib cevabını hiç olmazsa başka bir yerde ve pozisyonda görevlendirilmesini isteyerek bitiriyordu.

Merkezin bu konudaki kafa karışıklığı devam ediyordu: 1856 Temmuz'unda Selanik valisine gönderilen mektupta Tayyib'in ya başka bir yere atanarak "sefalet"ten kurtarılması ya da Selanik'e geri gönderilmesi istendi. Mektupta Selanik halkının Tayyib'den memnun olduğu, ona şahsi husumeti bulunan bazı şehir meclisi üyelerinin "sahte" mahzarların yazılma-

sı işini tertiplediklerı yönünde bilgilerin İstanbul'a ulaştığı da söyleniyordu. Bu ileri gelen kimselerin Tayyib'e olan düşmanlıklarının teyit edildiği belirtilirken şehir halkının Tayyib'in idareciliğinden sahiden memnun olup olmadığının kesin olarak anlaşılamadığı itiraf ediliyordu. Mektubun sonunda Selanik valisinden bir kez daha Hacı Tayyib vakasını daha derinlemesine araştırması isteniyordu.[32] Bir ay sonra merkezden Selanik valisine benzer bir yazı daha gitti; Hacı Tayyib aleyhindeki mahzarların düşmanlarının tertiplerinden kaynaklanmış olup olmadığını netleştirmek amacıyla valilikçe daha derin tahkikat yapılmalıydı.[33] Ancak İstanbul'un bu taleplerinden somut bir sonuç çıkmadı. Tayyib Aydın vilayetinin Menteşe kazasına kaymakam olarak atandı ve 1856 Eylül'ünde buradan bir teşekkür mektubu gönderdi.[34] Ertesi sene kayıtlarda onu yine Selanik yakınlarında bir çiftliğin sahibi olarak görüyoruz.[35]

SONUÇ YERİNE

Tanzimat döneminin tüm merkezileştirme çabalarına rağmen merkezi bürokrasi hem vilayetlerdeki görevlileri denetim altında tutmakta hem de vilayetleri kendisi için anlaşılabilir ve nüfuz edilebilir kılmakta büyük zorluklar yaşıyordu. Vilayetlerden gelen arzuhallerin ne anlama geldiği konusunda merkez her zaman net bir fikre sahip olamayabiliyordu. Zira, arzuhaller Osmanlı yönetiminin bir aracı olduğu kadar kentlerdeki hizipler arası yerel güç dengelerinin de yansımasıydı.[36] Ben-Bassat'ın Osmanlı Filistini'nde verilen arzuhaller bağlamında söylediği gibi, "bir arzuhalin arkasındaki asıl sebebi anlamak kimi zaman zor olduğu için, atama veya nüfuz elde etme, kaynak ve gelirlerin dağıtımı gibi konularda elit içi güç mücadeleleri de göz ardı edilmemelidir."[37]

Yukarıda ortaya konduğu gibi, İstanbul sürekli olarak Hacı Tayyib aleyhinde daha fazla somut bilgi

'Salonique', Selanik'in merkez çarşısını gösteren kartpostal, (19?
Makedonya Tarih Arşivi, www. arxeiomnimon.gak.gr

talep etti ve mahzar verilmesindense hakkında dava açılmasını sağlamaya çalıştı. Bir yanda Hacı Tayyib aleyhindeki mahzarlar, diğer yanda da Tayyib'in Selanik valisini suçlayan cevapları ile iyi haline kefalet eden kimselerin yazdıkları arasında sıkışan merkez, iki tarafa da zarar vermek istemiyordu. Her iki tarafın da yaptığı suçlamalar sahici mağduriyetler olarak değil, üçüncü şahıslarca tertip edilmiş birer kandırmaca ("iğfal") olarak görüldü.

Buna ek olarak, merkezin yerel görevlilerin yolsuzluk vakalarına müdahale etme ve bu kişileri cezalandırma konusundaki isteksizliği ancak şikayetler kitlesel boyutlara ulaşırsa değişiyordu. Nitekim Hacı Tayyib'in Selanik meclisi üyeliğinden çıkarılması da ancak 1855 tarihli kitlesel mahzarın merkezi buna mecbur bırakmasıyla mümkün olmuştu. Şikayetlerin küçük ölçekli kaldığı örneklerde yolsuzluk yapan görevliler ceza almıyor ve faaliyetlerine aynen devam ediyorlardı. Ne çarpıcıdır ki Tayyib'in en sonunda görevinden alınması da halkın şikayetlerini gidermek için değil, Tayyib ile şehrin valisi arasındaki husumetin daha fazla devam etmesini engellemek amacıyla yapılmıştı.

DİPNOTLAR

1 "Osmanlı bürokrasisinde resmi makamlara çok imzalı müracaat" (bkz. Mehmet İpşirli, 'mahzar', TDV İslam Ansiklopedisi, https://islamansiklopedisi.org.tr/mahzar).
2 Haim Gerber, *State, Society, and Law in Islam: Ottoman Law in Comparative Perspective* (Albany: State University of New York Press, 1994), s. 154.
3 John Chalcraft, "Engaging the State: Peasants and Petitions in Egypt on the Eve of Colonial Rule", *Int. J. Middle East Stud.* 37 (2005), s. 306.
4 Yuval Ben-Bassat, *Petitioning the Sultan: Protests and Justice in Late Ottoman Palestine* (London: I.B.Tauris, 2014), s. 147.
5 Eyal Ginio, "Coping with the State's Agents "from below": Petitions, Legal Appeal, and the Sultan's Justice in Ottoman Legal Practice", Eleni Gara, M. Erdem Kabadayı, Christoph K. Neumann (eds.), *Popular Protest and Political Participation in the Ottoman Empire* (İstanbul: Bilgi University Press, 2011), s. 52.
6 "Her hangi bir iş veya husus için resmi dairelere verilen dilekçe, istida ve ariza" (bkz. Kubbealtı Lugatı, www.lugatim.com).
7 BOA (Başbakanlık Osmanlı Arşivi), MVL. 133 97 (6 Mart 1853).
8 BOA, I.MVL. 332 14253 (25 Mayıs 1855).
9 BOA, A.MKT.NZD. 79 74 (29 Mayıs 1853), I.DH. 272 17011 (25 Mayıs 1853), A.MKT.UM. 136 81 (6 Haziran1853).
10 BOA, I.MTZ. (01) 11 279 (11 Haziran 1854).
11 BOA, I.MVL. 281 11026 (21 Ağustos 1853).
12 BOA, I.MVL. 285 11256 (11 Eylül 1853): Selanik vilayetinde teftiş için bulunan Meclis-i Vala üyesi Esrar Efendi, kentin mal müdürü ile meclis üyeleri Ahmed ve Necib Ağa'ların yolsuzluğa meyilli olduklarını ve uygunsuz kişileri himaye ettiklerini belirtiyordu.
13 Cengiz Kırlı, "Tyranny Illustrated: From Petition to Rebellion in Ottoman Vranje", *New Perspectives on Turkey* 53 (2015), s. 32.
14 Tanzimat'ın erken evresinde Selanik elitinin genel bir resmi ve analizi için bkz. Anna Vakali, "Tanzimat in the Province: Nationalist Sedition (*Fesat*), Banditry (*Eşkiya*) and Local Councils in the Ottoman Southern Balkans (1840s to 1860s)", Mayıs 2017, yayınlanmamış doktora tezi, Basel Üniversitesi, s. 69-116.
15 BOA, A.MKT.UM. 205 80 (25 Temmuz 1856), A.MKT. UM. 247 16 (5 Ağustos 1856).
16 BOA, A.MKT.UM. 220 61 (8 Ocak 1861).
17 *A.g.e.*
18 BOA, MVL. 256 26 (23 Mart 1853). Aşağıda görüleceği üzere, aynı ifadelere BOA, I.MVL. 332 14253 (25 Mayıs 1855) dosyası içinde bulunan 28 Mart 1855 tarihli mahzarda da rastlanmaktadır.
19 BOA, A.MKT.UM. 164 88 (20 Şubat 1854).
20 BOA, A.MKT.UM. 163 59 (31 Ağustos 1854): Bu belgede Tayyib'in rüşvet alarak adalete karşı geldiği ("iptal-i hak") ve "envâ-ı uygunsuzluğa" karıştığı belirtiliyor.
21 BOA, MVL. 280 74 (8 Eylül 1854).
22 BOA, A.MKT.UM. 182 86 (18 Şubat 1855).
23 BOA, I.MVL. 332 14253 (25 Mayıs 1855). Mahzar 28 Mart 1855'te yazılmıştı.
24 Evthymios Papataxiarchis, "Reconfiguring the Ottoman Political Imagination: Petitioning and Print Culture in the Early Tanzimat", Antonis Anastasopoulos (ed.), *Political Initiatives 'From the Bottom Up' in the Ottoman Empire* (Rethymno: Crete University Press, 2012), s. 187.
25 BOA, MVL. 286 53 (23 Mart 1855).
26 BOA, I.MVL. 332 14253 (25 Mayıs 1855).
27 *A.g.e.*
28 *A.g.e.*
29 BOA, MVL. 294 51 (22 Ekim 1855).
30 BOA, MVL. 296 2 (2 Ocak 1856).
31 BOA, MVL. 170 63 (30 Ocak 1856).
32 BOA, A.MKT.UM. 243 90 (15 Temmuz 1856).
33 BOA, A.MKT.UM. 250 55 (31 Ağustos 1856).
34 BOA, A.MKT.UM. 252 93 (13 Eylül 1856).
35 BOA, A.MKT.UM. 271 33 (22 Şubat 1857).
36 Nora Lafi, "Petitions Accommodating Urban Change in the Ottoman Empire", Elisabeth Özdalga, Sait Özervarlı, Feryal Tansuğ (eds.), *Istanbul as Seen from a Distance. Centre and Provinces in the Ottoman Empire* (İstanbul: Swedish Research Institute, 2011), s. 4.
37 Yuval Ben-Bassat, *Petitioning the Sultan: Protests and Justice in Late Ottoman Palestine* (London: I.B.Tauris, 2014), s. 70.

İnsanın Kadim Dostu: Hayvanlar

DOSYA EDİTÖRÜ: BURCU KURT

Günümüzde kentlerde yaşayan ve modernleşmenin/küreselleşmenin bir boyutu olarak yalnızlaşan insanın en önemli dostları, çoğu zaman insanlar değil hayvanlar oluyor. Günümüzde kentlerde yaşayan birçok insan ya evinde sadık bir dost olarak hayvan sahipleniyor veya sokaktaki kimsesiz canlıları besliyor, tedavi ettiriyor. Üstelik günümüzün modern toplumunda dahi insanların hayvan sevgisinin kentlerle sınırlı kaldığını söylemek mümkün değil. Köyünden yurt dışına/şehir dışına çalışmaya veya okumaya giden insanların birçoğunun, mektuplarında bir yandan geçimlik ekonomisinin temel nüvesi diğer yandan dostu olan sarı kızı (ineğini) sorması kuşkusuz Türk toplumunda alışıldık bir öğe. Bununla birlikte Türkiye (veya belki Osmanlı) tarihçiliği (aslında dünya tarihçiliğinden çok da farklı olmayan bir biçimde) çok uzun süre hanedanlar, kurumlar ve savaşlarla ilgilenmiş; nice sonra sıradan insanların tarihteki serüvenine ilgi duymuş ve ancak son yıllarda hayvanlar da dahil olacak şekilde tarihin seyri içerisindeki diğer aktörlere ilgi göstermeye başlamıştır. Oysaki hem sosyo-ekonomik hem askeri hem de duygusal olarak ilk andan itibaren insanların hayvanlarla olan ilişkisi tarihin çok önemli bir parçasını teşkil ediyor. İşte biz de bu nedenle, günümüze kadar son derece ihmal edilmiş ve son dönemde –çok şükür ki– popüler hale gelen çevre tarihi çalışmalarıyla gün yüzüne çıkmaya başlamış olan insan-hayvan ilişkilerini ufak bir dosya halinde siz sevgili okuyucularımızın beğenisine sunmak istedik. Böylece 4 Ekim Hayvanları Koruma Günü münasebetiyle geçmişe ışık tutarak hayvan hakları konusundaki bilinçlenmeye bir nebze de olsa katkı sunmuş olacağız.

Bu dosyada insan-hayvan ilişkilerini duygusal, sosyo-ekonomik, mülkiyet ilişkileri vb. olarak mümkün mertebe her yönüyle, alanında uzman isimlerin kaleminden ele almaya çalıştık. İlk olarak değerli yazarımız İrvin Cemil Schick –günümüzde binbir eziyete uğrayan ve hayvan severlerin uğruna birçok hukuk mücadelesi verdikleri– (sokak) köpeklerine bugüne tezat bir şekilde İslam dininin ve Müslüman Türklerin ne denli özenli ve korumacı yaklaştıklarını örnekleriyle gözler önüne seriyor. Osmanlı tarihinde hayvanların rolüne değinen ilk ve kült araştırmacılardan Alan Mikhail ise Osmanlı erken dönemi Mısır'ında geçimlik tarım ekonomisinin ana ivmesi olan ehil hayvanların sayısındaki düşüşün Mısır'ın toplumsal, ekonomik ve politik ekolojisinde ne denli büyük bir dönüşüm yarattığını ele alıyor. Semih Çelik ise, benzer bir noktadan hareketle Kocaeli köylülerinin, ormana ve tarıma bağlı ekonomisinin merkezinde olan mandalar üzerinden yürüttükleri mücadeleyi mercek altına alıyor ve bir nevi bugün ekolojik tahribata karşı direnen köylülerin tarihsel arka planına ışık tutuyor. Hayvanları yalnızca 4 Ekim Hayvanları Koruma Günü'nde hatırlamamak ve tarih boyunca insanlar açısından ne kadar önemli, vazgeçilmez ve gözü gibi bakılan varlıklar olduğunu hatırlatmak amacıyla hazırladığımız bu sayıyı keyifle okumanız dileğiyle...

BURCU KURT - İSTANBUL TEKNİK ÜNİVERSİTESİ

Türk sokak köpeği, *Buffon's Natural History*, 1700'lerin sonu

MUTLULUK RESİMLERİMİZ

NUR KOÇAK

3 EYLÜL -
29 ARALIK

SALT
kurucu Garanti BBVA
Giriş ücretsiz
saltonline.org

SALT BEYOĞLU
SALT GALATA

Müslüman Türkler ve Köpekler

İRVİN CEMİL SCHICK

İSLAMİYET ÖNCESİ TÜRK YAŞAM VE KÜLTÜRÜNDE KÖPEĞİN ÖNEMİ YADSINAMAZ; ANCAK İSLÂM TASAVVUFUYLA KAYDA DEĞER BİR DEVAMLILIK ARZ EDEN BU OLGUYU BÖYLE BASİT BİR KALINTINDAN İBARET SAYMAK MÜMKÜN DEĞİLDİR. ORTA ASYA VE ORTA DOĞU KÜLTÜRLERİNİN ETKİSİYLE, OSMANLI TOPLUMUNDA KÖPEK YETİŞTİRMEK HAYLİ ÖNEM VERİLEN BİR UĞRAŞI OLMUŞTUR. KÖPEKLERİN YANI SIRA KANADI KIRILMIŞ LEYLEKLERE, SOKAĞA ATILMIŞ KEDİLERE, AÇ KALAN KUŞLARA, YORGUN BİNEK HAYVANLARINA BAKMAK İÇİN TESİS EDİLEN VAKIFLAR YÜZYILLAR BOYUNCA VARLIKLARINI SÜRDÜRMÜŞLERDİR.

Her fırsatta "ecdâdımız" edebiyatı paralayan günümüz iktidarının, iş sokak hayvanlarına gelince pek de seleflerine lâyık olamadığını görüyoruz. Gerçekten de İslâm dini, hayvanlara iyi davranılması, onlara eziyet edilmemesi konusunda örnek ilkeler getirmiştir. Sokak hayvanlarının zehirlenmesi, ormanlara terk edilmesi, "barınak" adıyla ölüm kamplarına doldurulması, iktidar partisinin savunduğu (ama pek de hayata geçiremediği) dinî değerlerle asla bağdaşmıyor.

Hz. Muhammed'in kedi sevdiği ama köpek sevmediği bilinmektedir; ancak susuzluktan ölmek üzere olan bir köpeğe su verdiği için günahkâr bir kadının Allah tarafından affedildiğine dair hadîs-i şerîf,[1] hayvanlara kötülük değil iyilik yapılması gerektiğini düşündüğünü açıkça göstermektedir. Hayvanlara

Cumhuriyet'in ilk yıllarında hayvan sevgisi aşılamaya yönelik iki kitap. Solda: Cafer Fahri [Dikmen], *Av ve Salon Köpekleri* (İstanbul, 1927). Sağda: Curtis Wager-Smith, *Hayvan Arkadaşlar*, çev. Süleyman Hurşid (İstanbul, 1927)

bakmak; açlıklarını, susuzluklarını gidermek; yaralarını sarmak İslâm'da imânın bir parçası addedilmiştir. Osmanlı tarihinde bunun örnekleri çoktur, erken dönemlerden itibaren Avrupalı gezgin ve düşünürlerin pek ilginç buldukları bu konuyu anılarında kaydettikleri görülmektedir.

Örneğin büyük deneme ustası Michel de Montaigne, muhtemelen 1580–1588 yılları arasında yazmış olduğu "*De la cruauté*" [Zulüm üzerine] başlıklı yazısında bir çevre ahlâkının gerekliliğini savunmakta; insanların yalnız hayvanlara karşı değil, bitkilere karşı bile birtakım vazife ve sorumlulukları olduğunu belirtmekte; örnek olarak da "Türkler'in, hayvanlar için hayrât kurumları ve hastahaneleri vardır" demektedir.[2] Osmanlı İmparatorluğu ve İran'dan geçerek Hindistan'a kadar giden Jean de Thévenot ise, ilk baskısı 1665–84 yılları arasında yapılan seyahatnamesinin Türkiye ile ilgili bölümünde şu gözlemleri yapmaktadır:

> Merhametleri hayvanlara ve kuşlara bile uzanmaktadır. Pazar kurulduğu günlerde birçoğu gidip kuş satın alıp, sonra da onları serbest bırakırlar; kuşların ruhlarının, Kıyamet Günü'nde gelip, Tanrı'nın huzurunda onlardan gördükleri şefkate tanıklık edeceklerini söylerler. Gerçekten de acı çeken bir hayvan görmeye hiç dayanamazlar. ... Ve bazıları öldüklerinde şu kadar köpeğin veyahut kedinin haftada şu kadar defa doyurulması için külliyetli miktarda para vakfederler; bu parayı fırıncılara yahut kasaplara verirler ve onlar da aksatmadan ve vaktinde görevlerini yaparlar. Her gün et yüklenmiş adamların gidip vakfın köpekleriyle kedilerini çağırdıklarını, etrafını çevirdiklerinde etleri aralarında paylaştırdıklarını görmek çok keyiflidir. Burada Türkler'in hayvanlara gösterdikleri merhametin yüz değişik örneğini verebilirim. Bize çok saçma gelebilecek olan bu tür hareketlerine sık sık tanık olmuşumdur. İyi giyimli birkaç adamın sokakta yürürken yeni doğurmuş olan bir köpeğin yanında durduğunu, hep birden gidip taş toplayıp çevresine küçük bir duvar örerek geçen dikkatsiz birinin yanlışlıkla üzerine basmasını önlediklerini gördüm. Ve bunun gibi daha birçok örnek.[3]

Thévenot'dan birkaç onyıl sonra Orta Doğu'yu gezen doğa bilimci Joseph Pitton de Tournefort, seyahatnamesinde benzer seyler söyler. Gerçi bunların kaçta kaçının kendi gözlemlerine dayandığı, kaçta kaçının ise kendinden önce gelenlerin yazdıklarından alındığı belli değildir ama örneğin şöyle der:

> Müslümanların merhameti hayvanlara, bitkilere, ölülere kadar varır. Bunun Tanrı indinde makbul olacağına inanırlar çünki akıllarını kullanabilen insanların hiçbir eksiği olmaz, oysa hayvanlar idrak sahibi olmadığından içgüdüleri bazen onları hayatlarını, bizatihi hayatları pahasına idame ettirmeye çalışmağa iter. Büyük şehirlerin köşe başlarında köpeklere dağıtılmak üzere et satılır. Bazı Türkler merhametlerinden yaralarını sararlar, özellikle de yaşlılıklarında pek kötü muameleye tabi olmalarına neden olan uyuz hastalığı bağlamında. Hali vakti yerinde insanların, ibadet kabilinden, rahat yatmalarını sağlamak yahut yeni doğum yapmış olanları rahatlatmak için saman taşıyıp getirdikleri görülür. Onları ve yavrularını korumak için küçük evcikler inşa edenler vardır. Hattâ inanması zordur ama, belirli sayıda köpek yahut kediyi haftanın belirli günlerinde doyurmak için resmen vasiyet edilerek kurulmuş vakıflar vardır. Oysa bu olağan bir durumdur ve vakıf kuranların vasiyetini yerine getirmek için İstanbul'da bazı insanlara para verilir, onlar da yol kavşaklarında hayvanlara yiyecek dağıtırlar. Kasaplarla fırıncıların bu amaç için tahsis edilmiş küçük fonları vardır.[4]

Türklerin köpekler dahil her türlü hayvanı besleyip onlara iyi muamele ettigini gösteren bir gravür. Wilhelm Serlin, Chronica turcica; oder, *Aussfährlich und wahrhafftige beschreibung von dess Türckishen reichs ursprung und auffnehmen...*
Franckfurt am Mäyn: Johann Wilhelm Serlins Verlag, 1664

Antoine Laurent Castellan da bundan bir asır kadar sonra kaleme aldığı bir eserinde Müslüman Osmanlılar'ın hayvanlara gösterdiği şefkat ve merhametten söz eder:

> İhtiyarlığa ve çocukluğa saygı gösterirler ve iyiliklerini hayvanlara kadar vardırırlar. Leyleklerle kırlangıçlar, kovulmak tehlikesi olmaksızın yuvalarını evlerin damlarında yapabilirler. Hattâ bu, evi her türlü felâkete karşı koruyacak olan bir Tanrı lûtfu addedilir. Köpekler sürü halinde sokaklarda gezinirler, onlara kötü davrananın vay haline! Merhametli bir Türk böyle hayırlı bir işin masraflarını üstlendiği takdirde, et yüklenmiş adamlar bu hayvanlarla ve kedilerle çevrili halde dolaşırlar, onlara yiyecek dağıtırlar.[5]

Benzer görüşler daha sayısız kaynakta dile getirilmektedir. Yirminci yüzyılın başlarında Simon Henry Leeder, Mısır'ın en büyük toprak sahiplerinden ve

milliyetçi liderlerinden Ahmed Menşâvî Paşa'nın, 1905 yılında öldüğünde, köpeklere ekmek dağıtılması için yılda 24 sterlin vasiyet etmiş olduğunu kaydetmiştir örneğin.[6] Sözün kısası, bugün hayvan haklarının gündemde olduğu Batı dünyasında bundan birkaç yüzyıl önce sokak köpeklerine ve diğer başıboş hayvanlara bakılması ve merhamet edilmesi gerçekten pek garip kaçan, egzotik Doğu'yu vatandaşlarına tanıtmak isteyen yazarların anmadan edemediği bir motifti.

Şarkiyatçı yazarların gerçeklere sadık kalmakta gösterdikleri özensizlik, tabiatiyle bu tür bilgilerin İslâm ülkelerine ait kaynaklarda da mevcut olup olmadığı sorusunu akla getirmektedir. Sayıca daha mahdut olmakla birlikte böylelerine rastlanması, yabancı gözlemcilerinin anlattıklarının tamamen hayal mahsulü olmadığını ispatlamağa yeter. Münevver Alp'in, *Türk Folklor Araştırmaları* dergisinde yayımlanan bir makalede yazdıkları bunu teyid eder niteliktedir:

Ciğerci. Marie Gabriel Florent Auguste de Choiseul-Gouffier, *Voyage pittoresque de la Grèce* (Paris, 1822)

> İstanbul halkı, kadın erkek, başlarına gelen bir hastalık veya dertten kurtulmak için köpeklere ekmek adardı. "İnşallah şu dertten kurtulayım, köpeklere üç okka borcum olsun..." derlerdi. Dertten kurtulsa da, kurtulmasa da adağını yerine getirirdi. Bir işi yapmamağa, bir şeyi içmemeye, bir eve gitmemeye tövbe ve yemin edip de bir zaman sonra yeminini bozmak zorunda kalan kimseler de yemin kefareti olarak oruç tutmak, sadaka vermek yerine üç akşam, beş akşam köpeklere ekmek vermekle yemin kefaretini vermiş olurlardı. ... Hali vakti yerinde olan birçok meraklı aileler fırınların ucuza sattığı bayat ekmekten köpeklere tayın bağlardı. Bütün sokak halkı köpekleri el birliği ile beslerdi. Günde üç öğün sofra artıklarını çöp küfesine atmazlar; bir lokma ekmeği, bir küçük kemiği bile ziyan etmek istemezler; hemen sokak kapılarının hizasına, duvar dibine, ayak basmaz yere dökerlerdi.[7]

Gerçi insanların tek tek yahut örgütlenmemiş gruplar halinde sokak köpeklerine bakması bir şeydir; vakıf gibi varlığını ve dayanağını somut ve yerleşmiş yasalardan alan dinî ve tarihî bir kurum başka bir şey. Bu bağlamda Halim Baki Kunter'in, Osmanlı döneminde Türkler'in kurmuş olduğu vakıflar arasında "kuşlara pirinç ve köpeklere ekmek verilmesi" amacını güden vakıflardan söz etmesi,[8] Muhammed Vâmık Şükrü'nün bir eserinde ise "İstanbul'da Koca Mustafa Paşa'da Şeyh Evhad Tekyesinde şuradan buradan atılmış bırakılmış kediler için hureyre-perver bir sâhib-i merhamet günde iki sırık ciğer vakfetmiştir" kaydı bulunması[9] ilgi çekicidir. Hayvanlar yararına şartlar taşıyan birçok vakfiye bulunduğu belirtilmiştir.[10]

Peki ama, bu tür vakıflar acaba kanunen geçerli miydiler? Gerçekten de vakıftan faydalanacak olanın (hukuk terimiyle "mevkûfün aleyh"in) sadece insan cinsinden olması gerekip gerekmediği açık değildir. Köpeklere ve diğer sahipsiz hayvanlara bakmak, onları doyurmak, sakatlananları iyileştirmek gibi amaçlarla vakıf kurmanın câiz olup olmadığının geçmişte az da olsa tartışılmış olması, her ne kadar fikir birliği sağlanamamışsa da, hiç olmazsa konunun ciddiye alındığına delâlet eder.[11] Ahmed Akgündüz bu konuda şöyle demektedir:

> İslâm hukukçularının kahir ekseriyeti, mâlik olabilen veya lehine mülk edinilebilen herşeyin mevkufunaleyh olabileceğini yani bağımsız olarak bunlara vakıf yapılabileceğini kabul etmişlerdir. Vakıf muâmelesinde amacın ma'siyet olmayan herşey olabileceğini kabul eden Hanefîler dışındaki hukukçular, hayvanlara yapılan müstakil vakıfların da câiz olacağını ancak tayin şart olduğunu, bilinmeyen hayvana vakıf yapılırsa, vakfın geliri ortada kalıp israf olacağından [câiz] olmayacağını açıklamışlardır. Bazıları ise, hayvanlara vakıf, sahibine vakıf demek olacağından, sahipsiz kuşlara ve vahşi hayvanlara vakıf yapılamayacağını ileri sürmüşlerdir. Kısaca hangi hayvanların vakıftan yararlanacağı belirlendiği takdirde, yapılan vakfın cevazında ihtilaf yoktur.
>
> Hanefî hukukçuları da aynı esasları kabul etmektedir. Ancak vakfın amacında kurbet yani sevap ve ibadet kasdını titizlikle şart koştukları için, bu konuyu daha değişik bir şekilde açıklamaktadırlar. İnsanların dışındaki şeylerin mevkufunaleyh olması İmam-ı A'zam tarafından umumî ihtiyacın ifadesi demek olan örfe bağlanmıştır. Müstakilen hayvanlara yapılan vakıfların da bir örf haline geldiği kesindir. Vakfın amacı olan kurbet kasdı ise Hz. Peygamber'in ifadesiyle hayvanlara yardımda da tahakkuk etmektedir.[12]

İran kaynaklı bir *Falnâme* yazmasından, Ashâb-ı Kehf (mağara arkadaşları) minyatürü, ortada köpekleri Kıtmîr.
TSMK H. 1702

halde sahipsiz hayvanlar yararına vakıf kurmaktaki temel sorun, vakıftan yararlanacakların hayvan olması değil; kimliği belirsiz hayvan olmasıdır Akgündüz'e göre. Hayvanlar yararına vakıf kurmanın her durumda câiz olduğunu savunan yakın dönem hukukçularından Şakir Berki ise, "Bu husus, vakıflarla ilgili eserlerde çok kısa geçilmiştir ve mücerret hayvanlar lehine vakfın câiz olamayacağı kanaati hâkimdir." demekte, aksi yöndeki kendi görüşünü dayandırdığı gerekçeler arasında şunları zikr etmektedir: Vakıf, tanımı icabı bir hayır kurumudur, "yalnız insanlara değil, çeşitli faydaları olan hayvanlara da bu yolla hayır yapmak hiçbir mülahaza ile geçersiz sayılamaz." Bunun yanı sıra, "Hayvanlara vakıf dinen de câizdir. Çünki Kur'an-ı Kerim'de 'Hayvanlar da sizin gibi bir cemaattir' [*el-En'am*, 6: 38] mealindeki âyet, derin derin düşündürücü mahiyettedir. Keza, 'İnsan konuşan bir hayvandır' sözü de Kur'an'a uygun olarak ifade edilmiş bir sözdür."[13] Aynı görüşü paylaşan İsmet Sungurbey de vardığı sonucu şöyle özetlemiştir:

> İslâm hukukuna göre vakfın geçerliği için başta gelen temel şart, mevkufünaleyhin, hem vâk[ı]fın inancına göre hem de hadd-i zâtında kurbet ve ibâdet nev'inden olmasıdır. Buna göre, vâkıf, hem mâlî ibâdet yaparak Tanrı'ya yaklaşmak amacını gütmeli, hem de vakfettiği malın menfaatlerini İslâm hukukuna göre gerçekten hayırlı bir cihete bırakmalıdır. İşte, vakfedilen malın menfaatinin ancak insanlara mı, yoksa hayvanlara da mı bırakılabileceği sorunu da gene bu temel ölçüye göre çözümlenmek gerekir. İmdi, ... İslâm hukukunun hayvanların yaşama ve nafaka haklarına ne derece saygı gösterilmesini istediği gerçeği göz önünde tutulursa, hayvanlara yapılan vakıfların da İslâm hukukuna göre kurbet ve ibâdet nev'inden olduğunu kabul etmek, başka bir deyişle, bu vakıf malların menfaatini de pek hayırlı bir cihete bırakılmış saymak gerektiği apaçık anlaşılır.
>
> İslâm hukukuna göre zavallı hayvanlara yapılmış vakıfların geçersiz olduğu yolundaki görüşün ise ... yüce Allahın bütün mahlûkatının haklarına saygı gösterilmesini isteyen evrensel bir merhamet ve şefkat dini olan İslâmın gerçek özü ve amacıyla bağdaşan bir yanı olmadığı meydandadır.[14]

İşin hukukî yanı ne olursa olsun, Osmanlı toplumunda kimsesiz hayvanlar yararına kurulmuş nice vakıf vardı. Kanadı kırılmış leyleklere, sokağa atılmış kedilere, kışın soğuğunda aç kalan kuşlara, uzun yoldan gelip sahipleri konaklayan yorgun binek hayvanlarına ve bunların yanı sıra, evet, sokak köpeklerine bakmak için tesis edilen vakıflar yüzyıllar boyunca varlıklarını sürdürmüşler, toplumsal hayatın göz ardı edilmemesi gereken önemli bir boyutunu teşkil etmişlerdir.

Kıtmîr, İslâm âleminin en kutlu köpeğidir[15] ama kerâmetler atfolunan, mezarı tavâf edilen tek köpek olmaktan uzaktır. Türkistan'da ve özellikle Hârezm'de yakın zamana kadar çeşitli köpek kültleri bulunduğu bilinmektedir ve bunlar, bazı araştırmacılar tarafından İslâm-öncesi inanışlarının yöre halkı arasında etkilerini hissettirmeğe devam etmesine yorulmuştur.[16] Gerçekten de Müslüman olmadan önceki Türk yaşam ve kültüründe köpeğin önemi yadsınamaz;[17] ancak İslâm tasavvufuyla kayda değer bir devamlılık arz eden bu olguyu böyle basit bir kalıntıdan ibaret saymak mümkün değildir.[18]

Hârezm bölgesinde tanınan kerâmet sahibi köpeklerin en ünlüsü, şüphesiz Kübreviyye tarikatinin kurucusu Şeyh Necmüddîn Kübrâ'nın (ö. 618/1221) köpeğidir. Molla Abdurrahman Câmî'nin (817–98/1414–92) *Nefahâtü'l-üns* adlı eserinde anlattığına göre "ana şeyh velî-tirâş dahi dirler, şol sebeble ki galebât-ı vecdde nazar-ı mübâreki her kime ki dokunsa mertebe-i velâyete irişür idi." Bir gün şeyhle müridleri otururmuş, Eshâb-ı Kehf kıssasını tartışırlarken, müridlerden birinin aklından "Aceb bu ümmet içinde bir kimse olur mı ki anın sohbeti kelbe te'sir ide?" sorusu geçmiş. Şeyh "nûr-ı firâsetle" müridinin bu düşüncesini bilmiş;

> Yerinden kalkub hân-kâh kapusına varub durdı. Nâgâh bir kelb ol yere irişdi ve bir yerde durub kuyrığın salladı. Şeyhin nazarı ana düşdi. Fi'l-hâl

bahşiş bulub mütehayyir ve bî-hod oldı. Ve bu zîn şehirden döndürüb gûristâna gitdi ve başın yere sürer idi. Hattâ nakl itdiler ki, her yere ki varub gelür idi, elli-be altmışa karîb kilâb anın çevresinde halka olur idi. Ve ellerin ellerine koyub âvâz itmezler idi ve hiç nesne yemezler idi ve hürmetle dururlar idi. Âkıbet eklenmeyüb vefât itdi. Şeyh buyurdı tâ anı defn itdiler ve kabri üzerini mamûr itdiler.[19]

Geçmişte, Necmüddîn Kübrâ'nın türbesinin yanı başında, Kübrevî dervişlerinin şeyhlerinin köpeği anısına köpek yetiştirdikleri bir kalenderhâne olduğu belirtilmektedir.[20]

Câmî'nin anlattığı öykünün benzerlerine bazı başka kaynaklarda da rastlanmaktadır. On altıncı yüzyılda yaşamış olan İbnü'l-Kerbelâ'î, *Ravzâtü'l-cinân ve cennâtü'l-cenân*'da köpeğin, Kübrâ'nın nazarını aldıktan sonra hemcinslerinin "server"i, yani reisi haline geldiğini belirtir örneğin.[21] On beşinci yüzyılın başlarında Hindistan'da yazılmış olan ve Şeyh Şu'ayb adında birine atfedilen *Menâkıbü'l-esfiyâ* adlı risâlede ise Kübrâ'nın nazarının köpeği velî yaptığı, o günden sonra köpeğin haram yemediği ve kime bakarsa, o kimsenin de velî olduğu belirtilmekte hattâ köpeğin nazarının isabet etmiş olduğu insanlardan oluşan *Kelbiyye* adında bir tarikat oluştuğu kaydedilmektedir.[22] Böyle bir tarikatin izine başka kaynaklarda rastlamadığını belirten Devin DeWeese, şöyle diyor:

> Ancak *Kelbiyye* teriminin kullanılmış olması, Sûfî menâkıbnâme biliminde (*hagiology*) kayda değer bir kavram sıçramasına işaret eder. Burada söz konusu olan sadece bir velî'nin kerâmetinin hayvanlar âlemini yahut daha genel anlamda tabiatı kapsayacak şekilde genişletilmesi değil; bizâtihi velâyet'in, nazar vasıtasiyle bir köpeğe havale edilebilen, oradan da başka insanlara yansıtılabilen ve de bu aşamaların her birinde hedefini temel bir şekilde dönüştürebilen, neredeyse cismânî bir varlık haline getirilmesidir.[23]

Gerçekten de velâyetin bu şekilde insandan insana aktarılabilmesi çok ilginçtir ama sürecin, herhangi bir sekteye uğramaksızın bir *köpekten* geçebilmesi başlı başına hayret vericidir. Köpeğin necisliğini her fırsatta ön plâna iten yorumları, bu bulgunun ışığında tekrar gözden geçirmek icab etmektedir.

Cânî Mahmûd Gıjduvânî'nin, 16. yüzyılın ilk yarısına ait olan *Miftâhü't-tâlibîn* adlı risâlesinde, Kübrevî şeyhi Hüseyin Hârezmî'nin (ö. 958/1551) tekkesinde Baba Koldaş isminde bir köpek bulunduğu, bu köpekte "Şeyh Necmüddîn Kübrâ'nın köpeğinde görülen alâmetler"in zahir olduğu kaydedilmekte, ona ilişkin dört hikmetli hikâye anlatılmaktadır. Bunlardan biri, Hüseyin Hârezmî'nin müridleriyle birlikte Horasan'a kendi şeyhini ziyarete gidişinin öyküsüdür: Köpek onlarla birlikte yola çıkarsa da tekkeye geri götürüp bağlarlar; ipini koparıp onlara yetişir, tekrar geri götürürler. Bu birkaç defa tekrarlanır, köpek peşlerini bir türlü bırakmaz. Hattâ Amû Deryâ nehri bile onu durduramaz, köpek yüzerek karşıya geçer ve yolcu-

Şeyh Necmüddîn Kübrâ'nın sohbetinin kuşlara ve köpeklere tesir etmesi. Câmî, *Nefahâtü'l-üns*. Hindistan, 1012/1603–4
British Library Or 1362

lara yetişir. Sonunda hedeflerine ulaşırlar ve iki şeyh birlikte yirmi günlük halvete çekilir. Baba Koldaş, kaldıkları hücrenin dışında bir çukura kıvrılıp yatar ve solumağa başlar, yirmi gün boyunca oracıkta kalır. Kendisine atılan yiyeceklere dokunmaz, sadece sabahları dervişlerle birlikte kahvaltı etmek için onlarla sıraya girer. Nihayet halvet bitince köpek yattığı yerden kalkar, kendisine verilenleri serbestçe yemeğe başlar. Böylelikle şeyhiyle aynı yolun yolcusu olduğunu ispatlamış olur. Diğer üç hikâyede de Baba Koldaş'a ilişkin ibret verici olaylar anlatılır, öldükten sonra Mankışlak'taki mezarının bir "*tavâf gâh*" haline geldiği kaydedilir.[24]

Baba Koldaş'la ilgili gerçekten şaşırtıcı bir ayrıntı, sonraki devirlerde dergâhı ziyaret eden hacıların, köpeğin yemek teknesi olduğu söylenen oluktan topladıkları suyun tılsımlı olduğuna inanmalarıdır. Köpeğin ağzının değdiği suyun genelde İslâm'da ne kadar murdar sayıldığı hatırlandığında, bu ilk bakışta önemsiz sanılabilecek olgunun aslında ne kadar manidar olduğu hemen anlaşılır.[25]

Rivâyete göre bu mübarek köpek, onu kurt sanan bir Türkmen tarafından yanlışlıkla öldürülmüş, öldüren bin pişman olmasına rağmen kısa süre sonra kabilesiyle birlikte telef olmuş. Bu hikâyenin, Türkmenler arasında söylenegelen "Hocanın itini bîhal görme" atasözünün kaynağı olduğu sanılmaktadır.[26]

Üstelik bu tür köpekli öyküler sadece Kübrevî tarikatine has da değildir. On beşinci yüzyılın sonlarına tarihlenen *Heşt Hadîka* adlı eserde, Maveraünnehir yöresinde yaşamış olan Seyyid Ahmed Beşîrî (768–868/1367–463) adlı Üveysî dervişinin tekkesinde bulunan Akkuş adındaki köpeğin de, şeyh bir gün başını okşadığı için velî olduğu, ondan sonra haram yemediği, hattâ en lezzetli yiyecekleri tepip sadece dervişlerin yediği kuru ekmeği kabul ettiği, diğer köpeklerin çevresine toplanıp yemeğini yemeyi bitirmesini bekledikleri, bir keresinde köpeğin şeyhe bir müridinin kızından haber getirdiği kaydedilmekte; öldüğünde şeyhin emriyle bir kefene sarılıp mezarlıkta müminlerin arasına gömüldüğü, ondan sonra da bir müride rüyasında beyaz bir kuş şeklinde göründüğü anlatılmaktadır.[27]

Karakalpakistan'da ise Şamun Nebî'nin mezarının hemen yanında bulunan, rivâyete göre vaktiyle hayatını kurtarmış olan köpeğinin mezarı, yakın zamana kadar yöre halkının ziyaret yerlerindendi.[28]

Chantal Lemercier-Quelquejay, "Köpeği sıkı sıkıya tasavvufa bağlayarak ona olağanüstü bir yer veren Türk İslâmiyeti, Türk göçebelerinin İslâmiyeti olmuştur." demekte, bunu ise göçebe hayatında köpeğin vazgeçilmez önemine bağlamaktadır:

> Bekçi ve koruyucu olan köpek ne bir uşaktır, ne de bir hizmetkâr; kabilenin hayatında iyi tanımlanmış önemli bir rolü bağımsızca üstlenmiş olan bir ortak, bir arkadaştır. [...] Sûfîlerin köpeği, *marifet* yolunu —yani *tarikat*'i— serbestçe seçmiş olan gönüllü bir ortaktır ve bu yol, onu sahibiyle birlikte irfan'a ve aydınlanmaya götürecektir. Köpek velî, hizmetçiden ziyade bir bakıma mürşidinin müridi konumundadır.[29]

Nitekim Orta ve Batı Asya'nın, Türkmenlerin yoğun bulunduğu bölgelerinde, sarih bir biçimde İslâm tasavvufunun çizdiği bir çerçeve dahilinde, köpek velîlerin menkıbelerinin anlatıldığı, mezarlarının ziyaret edildiği bir alt-kültür yüzyıllar boyunca mevcut olmuştur. Gerçi bu uygulamaların ve inanışların herkes tarafından hoş karşılandığı söylenemez. Örneğin Necmüddîn Kübrâ'nın Moğol istilâsında öldürülmesi, bazıları tarafından bir köpeği bakışıyla velâyete erdirerek kerâmetini suiistimal etmiş olmasına yorulmuş; şecereleri belli olan şeyhlere devam edileceğine köpek mezarlarının ziyaret edilmesi, bâtılın zaferi addedilmiştir.[30] Yine de köpekler eskiden beri Türkmen hayatıyla özdeşleştirilmiş olmalıdır ki, *Mesnevî*'nin "Rahman olan Cenâb-ı Hakk'ın Yüce Kapısında Şeytanın Hâli ve Temsîli" bölümüne Mevlânâ

Türkmânın olsa bir kelbi eger
Eyler ol bâbında va'z-ı rûy u ser[31]

beyitiyle başlamakta, Türkmenin kapısındaki köpek motifine bu bölümde tekrar tekrar dönmektedir.

Görülüyor ki Anadolu Türklerinin buraya gelmeden önceki yurtlarında, gerek İslâmiyetten önce ve gerek sonra, köpek, toplumsal hayatta önemli bir yer işgal etmiştir. Ancak köpeğin Anadolu'daki varlığı daha da eskiye gider. Kurt ailesinden evcilleştirilerek köpek cinsinin başlangıç noktasını oluşturan hayvanların en eski kalıntılarından bazıları Orta Doğu'da, özgül olarak da Anadolu'da bulunmuştur.[32] Diyarbakır'ın Ergani ilçesine bağlı Çayönü höyüğünde bulunan köpek kalıntıları 9000 yıl öncesine tarihlenmiş olup,[33] dünyada bugüne kadar bulunmuş olan en eski köpek kalıntıları arasındadır. Şimdiye dek keşfedilmiş olan en eski köpek tasviri ise keza Anadolu'da, bu kez Çatalhöyük'te, bir av sahnesini temsil eden resimdedir.[34]

Bir yandan Orta Asya, bir yandan da Orta Doğu kültürlerinin etkisiyle, Osmanlı toplumunda köpek yetiştirmek hayli önem verilen bir uğraşı olmuştur. Nitekim Batılı gezginlerin ve gözlemcilerin birçoğu, gördükleri cins köpeklerden ve bunlara ne kadar iyi bakıldığından kitaplarında ayrıntılı olarak söz etmektedirler. Örneğin Blaise de Vigenière (1533?–93), Laonikos Chalkokondylēs'in Bizans-Osmanlı tarihine yazdığı zeylde şöyle demektedir:

Levnî'nin fırçasından, doğanı ve zağarıyla ava giden bir genç
TSMK H. 2164

> Atlarına ve köpeklerine iyi davranmağa ve özenle bakmağa Türklerden daha meraklı insanlar dünyada yoktur. Binek hayvanlarının çadır bezi bellemelerini hiç kaldırmazlar, eyer takmak istedikleri zamanlar hariç. Ne de köpeklerinin hırkalarını çıkarırlar, koşturmak istedikleri zamanlar hariç. Onları mümkün olduğunca temiz ve pak tutarlar, kendi bedenlerinden de fazla. Ve sık sık siyah

sabun ve ılık suyla yıkarlar. Üzerleri yara olur korkusuyla kuru ot üstüne yatırmazlar, sadece taze saman üzerine yatmalarına izin verirler. Yahut da kurutulmuş, ince öğütülmüş ve dövülmüş gübre üstüne abalar ve çullar yayarak yaptıkları, atlarınkine benzer yataklıklar üzerine topluca yatırırlar. Sabahları onlara yeterli miktarda ekmek yedirirler ama hep birden değil de küçük parçalar halinde ve peyderpey—ki biz öyle yapmayız— ve saf su içirirler. Akşam da aynından verirler ve yanına ne haşlanmış et ne de çorba verirler. Hele hiç kemik vermezler çünki dişlerinin bozulmasından korkarlar. Ayrıca ayda bir üzerine kükürt ekilmiş haşlanmış kuzu eti artığı yedirirler ki beyinleri ve bağırsakları temizlensin, iyi formda olsunlar ve duyuları keskin kalsın. Tazılarına gelince, dişilerini erkeklerinden daha zayıf tutarlar ve hayatlarında bir defadan fazla gebe kalmalarına izin vermezler.

Tazılarda beğendikleri nitelikler, boz tenli olmaları ve kuyruklarını bacaklarının arasında tutmaları ve kuyruklarının uzun ve narin olup bir fareninkine yahut daha doğrusu ucundaki püsküle bir arslanınkine benzemesi ve bacaklarının uzun, kalçalarının geniş, ard bacaklarının iyice aralık olması [...] ve böğrü hizasında incelmesi; burnunun sivri, tüylerinin kısa ve düz olması. Bütün bu özellikler bizim de bizimkilerde makbul addettiklerimizdir.[35]

1656–63 yılları arasında Halep'te bulunan Wolffgang Aigen ise gözlemlerini şöyle ifade etmektedir:

Onlarda *Bracke* [zağar] ve *Spierhünde* [iz sürücü] köpeklerinden çok güzel cinsler bulunur. Kulakları sarkık ve uzun, tüyleri düzdür. Kimisi kırmızı benekli beyaz, kimisi de siyah benekli beyazdır; kaplan gibi. Avda gayet beceriklidir, özellikle keklik avında. Aynı şekilde tazıları da meraklı, zarif ve iyidir. Çok koşmaktan kulakları çok uzun ve tüylüdür, uzaktan kuyrukları kuş tüyünden bir püsküllü andırır. Aynı süratle hiç durmadan üç saat koşabilirler. Bu tazıları iyi tutmak için bir yıl koşmalarına izin verirler, sonra bir yıl ava çıkarırlar, sonra da bir yıl tatil verip dinlendirirler. Böylece uzun süre dayanırlar.[36]

Aigen'den bir buçuk yüzyıl sonra, 1813–4 yıllarında Doğu Anadolu'yu gezen ve Yozgat'ta meşhur Çapanoğlu ailesiyle tanışan John MacDonald Kinneir, bir sabah derebeyinin oğlunu, yanında yirmi kadar süvariyle ava çıkarken görür:

HAYVAN, ÖZGÜL OLARAK DA SOKAK HAYVANLARI SEVGİSİNİN TARİH BOYUNCA TOPLUMDA ÖNEMLİ BİR YERİ OLDUĞUNA ŞÜPHE YOKTUR. ZAMAN ZAMAN YETKİLİLERİN SOKAK HAYVANLARINI İTLÂF ETMEYE YÖNELİK GİRİŞİMLERİNİN BUGÜN OLDUĞU GİBİ GEÇMİŞTE DE TEPKİ ÇEKMİŞ OLMASI BUNDANDIR.

Sultanın zağarcıları. *I Turchi*, 1586–1591. Codex Vindobonensis 8626

Mehmed Siyah Kalem'e atfedilen minyatür grubundan bir örnek
TSMK H. 2153

Olağanüstü yakışıklı, tahminen on altı yaşında bir delikanlıydı. Süslü kıyafeti içinde, altın sırmalı muhteşem bir kızıl kadife belleme kuşanmış kır atı üzerindeydi. Mızrağını yaveri taşıyor, sağ elinde bir doğan tutuyordu, ardından da birkaç çift tazı yürüyordu.[37]

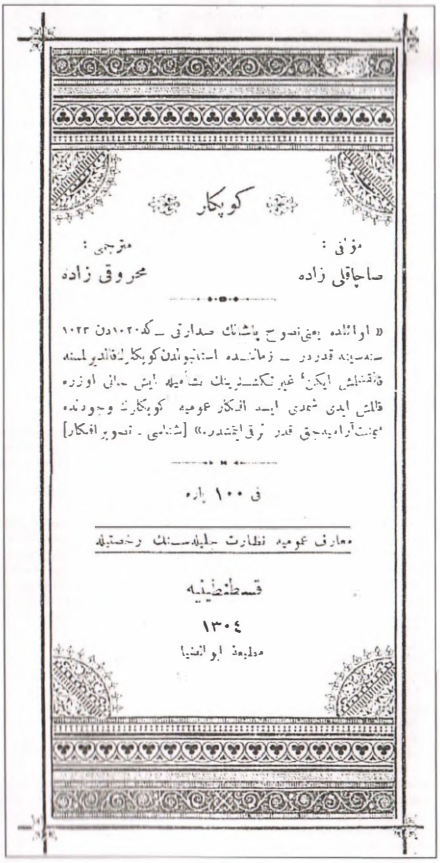
On dokuzuncu yüzyılın sonlarına doğru Anadolu'yu gezen Rahip Edwin John Davis ise Karaman yöresinde, Hacılar'da gördüklerini şöyle anlatmaktadır:

Kırlar, Türkmenlerin davar ve sığır sürüleriyle kaplıdır. Yerleşimlerinin birkaçında gözüme güzel tazılar ilişti. Isı çok yüksek olmasına rağmen bu köpeklerin sırtları ve belleri tüylüydü.[38]

Bir örnek daha vereyim. 1828 yılında İstanbul'u ve Anadolu'yu gezen Charles MacFarlane, Manisa'da, Kara Osmanoğlu ailesinin bir ferdinin evinde güzel köpeklerle karşılaşır:

Avluda eyerlenmiş ve hazır vaziyette üç güzel at gördüm; yanlarında da dört tane iyi cins, kuvvetli tazı vardı. Tasmaları takılmış, sabahın serinliğinden çullara sarılarak özenle korunmuşlardı, bizde âdet olduğu üzere. Malikânenin efendisi, ava çıkmanın zevkini tadacaktı —ki bu, Küçük Asya ovalarında Türklerin çok rağbet ettiği bir eğlencedir. Yer yer onları kesen bataklıklar hariç, yassı *Hermus* [Gediz Çayı] ve *Caicus* [Bakır Çayı] vadileri bu spora çok elverişlidir. Bu yörelerde gördüğüm köpekler, bizim güzel İngiliz tazı cinslerinden irice olup, onlar kadar nazik şekilli değildir; tüyleri kabaca, kuyruklarıyla kulakları daha kalındır ve bizimkilerde olduğu gibi asalet emarelerine sahip olmaktan uzaktır. İki üç kere koştuklarını gördüm ve buna dayanarak diyebilirim ki bizimkiler kadar hızlı koşmazlar ama daha güçlü ve çalışmağa daha dayanıklıdırlar. Renkleri genellikle koyudur, sıklıkla gayet siyahtırlar ama *Casabar*'da [Kasaba?] gayet zarif krem renginde olan iki tanesini gördüm. Sahipleri olan Türk'e bir tanesi için yüklüce bir para teklif ettim ama satmayı kabul etmedi. En iyi cins Türk tazıları *Angora*'dan [Ankara] çıkar, ki o yöre eskiden beri köpekleri, kedileri ve keçileriyle tanınmıştır.[39]

Elbette köpek sevgisinin Müslüman Türklerde evrensel bir şekilde var olduğu söylenemez. Örneğin

كوپكلر

مؤلفي :
صاچاقلي زاده

مترجمي :
محروقي زاده

« اوائلده يعني نصوح پاشانك صدارتي ـ كه ١٠٢٠دن ١٠٢٣ سنه‌سنه قدردر ـ زمانلرده استانبولدن كوپكلر قالدرلمسنه قرشيلش ايكن، غير تكسيزلرك بك چوغيله ايش حالي اوزره قالش ايدي شمدي ايسه افكار عموميه كوپكلرك وجودندن بيزار ايدجك قدر ترقي اختيار ايدرلر.» [شناسي ـ تصوير افكار]

في ١٠٠ پاره

معارف عموميه نظارت جليله‌سنك رخصتيله

قسطنطينيه

١٣٠٤

مطبعه ابو الضيا

Saçaklı-zâde'nin Türkçe başlığı *Köpekler*, Arapça asıl başlığı ise *Katlü'l-kilâb* (Köpeklerin katli) olan risâlesi (İstanbul, 1304/1887).

Osmanlı ulemâsından Saçaklı-zâde Mehmed bin Ebî Bekir el-Mar'aşî'nin (ö. 1737) *Katlü'l-kilâb* başlıklı Arapça risâlesi Türkçeye de çevrilmiş, üstelik bu çeviri 1887'de İstanbul'da basılmıştır.[40] Bununla birlikte hayvan, özgül olarak da sokak hayvanları sevgisinin tarih boyunca toplumda önemli bir yeri olduğuna şüphe yoktur. Zaman zaman yetkililerin sokak hayvanlarını itlâf etmeye yönelik girişimlerinin bugün olduğu gibi geçmişte de tepki çekmiş olması bundandır.[41]

DİPNOTLAR

1 Sahîh Buhârî 3321.
2 Montaigne (1865–66): 453–4.
3 Thévenot (1687): 51.
4 Tournefort (1717), 2: 354–5.
5 Castellan (1811), 2: 227.
6 Leeder (1912): 108; ayrıca bkz. 80–81.
7 Alp (1992):140, 143.
8 Kunter (1938): 111; ayrıca bkz. 105.
9 İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Kütüphanesinde mahfuz bulunan "Evkaf-ı Ümem Târihi" başlıklı el yazması eserden aktaran Sungurbey (1993): 249.
10 Bahâeddin Yediyıldız'ın araştırmalarında bu tür kayıtlara sık tesadüf ettiğini aktaran Sungurbey (1993):258.
11 Söz konusu tartışmaların özetleri için bkz. Sungurbey (1993): 237–58; Akgündüz (1996): 255–6.
12 Akgündüz (1996): 255–6.
13 Berki (1990): 27–29.
14 Sungurbey (1993): 240.
15 Bkz. Schick (2016).
16 Örneğin bkz. Snyesaryev (1969): 319–24.
17 Örneğin bkz. Tryjarski (1979); Golden (1997); Caferoğlu (1988). Çok yakın dönemlere kadar Azerbaycan ve Irak gibi bazı yörelerde kullanılmağa devam eden on iki hayvanlı takvimde köpeğin anlamı için bkz. Turan (1941): 95 ve 106; ayrıca Bazin (1991): 117–227.
18 Bu doğrultuda hayli inandırıcı olduğunu düşündüğüm bir çalışma için bkz. DeWeese (2000): 478–94; aşağıdaki örneklerin birçoğu bu ilginç makaleden alınmıştır. Daha genelde, heterodoks inanışların ve uygulamaların, İslâm-öncesi dönemin kalıntılarından ibaret sayılmasının sakıncaları konusunda bkz. Karamustafa (1994): 10–1.
19 Câmî (1980): 476. (Metnin okunmasını kolaylaştırmak için noktalama işaretleri ilâve ettim.) Farsçası için bkz. Câmî (1336): 419–20.
20 Snyesaryev (1969): 321–2.
21 İbnü'l-Kerbelâ'î (1344–9), 2: 321.
22 Aslında *kelbiyye*, adını Yunanca *kynikos* (köpeksi) kelimesinden alan kinizm felsefesinin Arapça-Osmanlıca adıdır. "Yaşamın biricik ereğini hiç bir şeye gereksinme duymama ve kendi kendiyle yetinme, kısacası salt özgürlük olarak erdemde bulan Sokrateşçi Yunan felsefe okulu" (Akarsu, 1975: 115) şeklinde tanımlanan bu dünya görüşü ve hayat tarzına İslâm dünyasında en fazla yaklaşan felsefenin *Melâmîlik* (Melâmetiyye) olduğu söylenebilir. Ancak burada sözü edilen tarikatin Melâmîliğin bir kolu olup olmadığı belli değildir; hattâ bu sözler pek âlâ kelbiyye terimine yakıştırılmış uydurma bir izahat da olabilir.
23 1313 tarihli Kalküta baskısından aktaran DeWeese (2000): 466–8.
24 Aligarh, Lucknow ve Taşkent'te mahfuz bulunan elyazmalarından aktaran DeWeese (2000): 471–6.
25 DeWeese (2000): 478.
26 Lemercier-Quelquejay (1986): 40.
27 Taşkent ve İslâmâbâd'da mahfuz bulunan elyazmalarından aktaran DeWeese (2000): 470–1, n. 20.
28 Lemercier-Quelquejay (1986): 40.
29 Lemercier-Quelquejay (1986): 39.
30 DeWeese (2000): 464–6 ve 468–71.
31 Mevlânâ (1967–72), 5: 119.
32 Olsen (1985): 71–8; Clark (2001).
33 Lawrence (1967); Reed (1969): 369–71.
34 Ancak resimdeki hayvanın köpek olmayabileceği; onu köpek olarak teşhis etmenin başlıca nedeninin, geyik avlayan bir insanla birlikte tasvir edilmesi olduğu da belirtilmiştir; bkz. Reed (1969): 370–1.
35 Vigenere (1662): 46.
36 Aigen (1980): 68–9. *Bracken* (Fransızcası *braque*) karşılığı olarak "zağar" cinsini önerirken François Viré'ye dayanıyorum. (İbn Menclî, 1984: 111.) Adı biraz ilerideki İtalyanca metinde de *bracco* şeklinde geçen bu köpek cinsi, Fransızca *chiens d'arrêt*, İngilizce *pointer* ve *setter* gibi adlarla anılan av köpekleri sınıfına dahil olup, avcı avı vurana kadar hareketsiz beklemesi, sonra da koşup avı bulması ve sahibine taşımasıyla tanınır.
37 Kinneir (1818): 88. Metinde Yozgat'a *Ooscat*, Çapanoğlu'na da *Chapwan Oglu* denmektedir.
38 Davis (1879): 151.
39 MacFarlane (1829): 193. Metinde Manisa'ya *Magnesia*, Kara Osmanoğlu'na da *Carasman-Oglu* denmektedir.
40 Saçaklı-zâde [Mehmed], *Köpekler*, çev. Mahrûkî-zâde [Câfer] (Kostantiniyye: Matba'a-i Ebüzziya, 1304).
41 Bkz. Schick (2010).

KAYNAKÇA

Aigen, Wolffgang. *Sieben Jahre in Aleppo (1656–1663). Ein Abschnitt aus den "Reiss-Beschreibungen" des Wolffgang Aigen*. Haz. Andreas Tietze. Viyana: Verlag des Verbandes der wissenschaftlichen Gesellschaften Österreichs, 1980.

Akarsu, Bedia. *Felsefe Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1975.

Akgündüz, Ahmed. İslâm Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi. İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı., 1996.

Alp, Münevver. "Sokak Köpekleri." [İlk baskısı: *Türk Folklor Araştırmaları* 182 (1964).] *Eski İstanbul'da Gündelik Hayat* içinde. Haz. İ. Gündağ Kayaoğlu ve Ersu Pekin. İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları, 1992: 138–43.

Bazin, Louis. *Les systèmes chronologiques dans le monde turc ancien*. Budapeşte: Akadémiai Kiado ve Paris: Éditions du CNRS, 1991.

Berki, Şakir. *Vakıflarla İlgili Önemli Meseleler*. İstanbul: Bayrak Yayınları, 1990.

Caferoğlu, A[hmet]. "Türk Onomastiğinde 'Köpek' Kültü." *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı. Belleten 1961*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınlarından, 1988: 1–11.

Câmî, Abdurrahman. *Nefahâtü'l-ûns*. Haz. Mehdî Tevhîdîpûr. Tahran: Sa'dî,1336.

Câmî, Abdurrahman. *Nefehâtü'l-ûns min hadarâti'l-kuds*. Çev. ve şerh eden Lâmî'î Çelebi. Sunuş Süleyman Uludağ. İstanbul: Marifet Yayınları, 1980.

Castellan, A[ntoine] L[aurent]. *Lettres sur la Grèce, l'Hellespont et Constantinople, faisant suite aux Lettres sur la Morée*. Paris: H. Agasse, Imprimeur-Libraire, 1811.

Clark, Terence. "The Dogs of the Ancient Near East." *Dogs in Antiquity. Anubis to Cerberus. The Origins of the Domestic Dog* içinde. Haz. Douglas Brewer, Terence Clark ve Adrian Phillips. Warminster: Aris & Phillips, 2001: 49–80.

Davis, Edwin John. *Life in Asiatic Turkey a Journal of travel in Cilicia (Pedias and Trachoea), Isauria and parts of Lyccronia and Cappadocia*. Londra: Edward Stanford, 1839.

DeWeese, Devin. "Dog Saints and Dog Shrines in Kubravî Tradition: Notes on a Hagiographical Motif from Khwârazm." *Miracle et Karâma. Hagiographies médiévales comparées* içinde. Der. Denise Aigle. Turnhout: Brepols, 2000: 459–97.

Golden, Peter B. "Wolves, Dogs and Qipčaq Religion." *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae*, c. 50, n. 1–3 (1997): 87–97.

İbnü'l-Kerbelâ'î (Hüseyin Kerbelâ'î Tebrizî). *Ravzâtü'l-cinân vecennâtü'l-cenân*. Haz. Cafer Sultan el-Kurrâ'î. Tahran: Büngâh-ı Tercüme ve Neşr-i Kitâb, 1344–9.

[İbn Menclî, Muhammed] Ibn Mangli. *De la chasse. Commerce des grands de ce monde avec les bêtes sauvages des déserts sans onde*. Çev. ve haz. François Viré. Paris: Sindbad, 1984.

Karamustafa, Ahmet. *God's Unruly Friends. Dervish Groups in the Islamic Later Middle Period, 1200–1550*. Salt Lake City: University of Utah Press, 1994.

Kinneir, John MacDonald. *Journey through Asia Minor, Armenia, and Koordistan, in the Years 1813 and 1814*. Londra: John Murray, 1818.

Kunter, Halim Baki. "Türk Vakıfları ve Vakfiyeleri Üzerine Mücmel bir Etüd." *Vakıflar Dergisi* 1 (1938): 103–29.

Lawrence, Barbara. "Early Domestic Dogs." *Zeitschrift für Säugetierkunde*, c. 32, k. 1 (1967): 44–59.

Leeder, S[imon] H[enry]. *Veiled Mysteries of Egypt and the Religion of Islam*. Londra: Eveleigh Nash, 1912.

Lemercier-Quelquejay, Chantal. "Lions pieux et chiens mystiques dans la tradition chrétienne et musulmane." *Passé turco-tatar, présent soviétique. Études offertes à Alexandre Benningsen* içinde. Der. C[hantal] Lemercier-Quelquejay, G[illes] Veinstein ve S. E[nders] Wimbush. Louvain ve Paris: Éditions Peeters, 1986: 31–41.

MacFarlane, Charles. *Constantinople in 1828. A Residence of Sixteenth Months in the Turkish Capital and Provinces, with an Account of the Present State of the Naval and Military Power, and of the Resources of the Ottoman Empire*. Londra: Saunders and Otley, 1829.

Mevlânâ Celâleddîn Rûmî. *Mesnevî-i Şerîf. Aslı ve Sadeleştirilmişiyle Manzum Nahifî Tercümesi*. Haz. Âmil Çelebioğlu. İstanbul: Sönmez Neşriyat, 1967–72.

[Montaigne, Michel Eyquem de]. *Essais de Michel de Montaigne*. Haz. J[oseph]-V[ictor] Le Clerc. Paris: Garnier Frères, Libraires-Éditeurs, 1865–66.

Olsen, Stanley J. *Origins of the Domestic Dog. The Fossil Record*. Tucson: The University of Arziona Press,1985.

Reed, Charles A. "The Pattern of Animal Domestication in the Prehistoric Near East." *The Domestication and Exploitation of Plants and Animals* içinde. Der. Peter J. Ucko ve G[eoffrey] W. Dimbleby. Londra: Gerald Duckworth & Co., 1969: 361–80.

Schick, İrvin Cemil. "İstanbul'da 1910'da Gerçekleşen Büyük Köpek İtlâfı: Bir Mekân Üzerinde Çekişme Vakası," *Toplumsal Tarih* 200 (Ağustos 2010): 22–33.

Schick, İrvin Cemil. "İslâmiyet'in en Kutlu Köpeği Kıtmîr". *K24: Kitap, Kültür, Kritik* (2 Haziran 2016), http://t24.com.tr/k24/yazi/islamiyetin-en-kutlu-kopegi-kitmir,723

Snyesaryev, G[lyeb] P[avloviç]. *Ryelikti domusul'manskih vyerovaniy i obryadov u Uzbyekov Horyezma*. Moskova: İzdatyel'stvo "Nauka", 1969.

Sungurbey, İsmet. *Hayvan Hakları*. İstanbul: İstanbul Universitesi Basımevi ve Film Merkezi, 1993.

Thévenot, [Jean de]. *The Travels of Monsieur de Thevenot into the Levant in Three Parts, viz. into I. Turkey, II. Persia, III. The East-Indies*. London: Printed by H. Clark for H. Faithorne, J. Adamson, C. Skegnes and T. Newborough, 1687.

Tournefort, [Joseph] Pitton de. *Relation d'un voyage du Levant, fait par ordre du Roy, contenant l'histoire ancienne et moderne de plusieurs isles de l'Archipel, de Constantinople...* Lyon: Chez Anisson et Posuel, 1717.

Tryjarski, Edward. "The Dog in the Turkic Area. An Ethnolinguistic Study." *Central Asiatic Journal*, c. 23, n. 3–4 (1979): 297–319.

Turan, Osman. *Oniki Hayvanlı Türk Takvimi*. İstanbul: Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları, 1941.

Vigenere [Vigenère], Blaise de. "Illustrations de Blaise de Vigenere Bourbonnois, sur l'Histoire de Chalcondile Athenien, de la decadence de l'Empire grec, & establissement de celuy des Turcs." *Histoire des Turcs. Second tome, contenant ce qui sest passé dans cet empire depuis l'an 1612 iusque'a l'année presente 1649 par Franc de Mezeray, avec l'Histoire du serrail par le Sr Baudier, les illustrations sur l'Histoire de Chalcondyle par Blaise de Vigenere...* Paris: Augustin Courbé, 1662.

SINIRIMIZ GÖKYÜZÜ

Kurumsal Çözüm Ortaklığı

- Kongre, seminer ve toplantı organizasyonları
- Yurtiçi ve yurtdışı otel rezervasyonları
- Bayii teşvik gezileri
- Uçak biletleri

1988'den beri Oasis

Grubunuza Özel İlgi Turları

- Gastronomi, mimarlık, tarih, müzik, sanat

İstiklal Cad. Union Han 237/1 34420 Beyoğlu-İstanbul
T: +90 212 292 47 14 F: +90 212 292 47 07
oasis@oasis.com.tr www.oasis.com.tr

IATA Accredited Agent

TÜRSAB TÜRKİYE SEYAHAT ACENTALARI BİRLİĞİ ASSOCIATION OF TURKISH TRAVEL AGENCIES

Hayvanlar, Enerji ve Osmanlı Mısırı'nda Emeğin Ekonomisi*

ALAN MIKHAIL

MISIR'DA 1780-1810 DÖNEMİNDE ENERJİYLE İLGİLİ DEĞİŞİKLİKLERİN MERKEZİNDE HAYVANLAR BULUNUYORDU. HAYVANLARIN MERKEZİ ÖNEMİNİN AZALMASI, MISIR'IN GEÇİMLİK ERKEN MODERN TARIM EKONOMİSİNDEN TİCARİ TARIMA, BÜYÜK TOPRAK SAHİPLİĞİNE VE YOĞUN İNSAN EMEĞİNE DAYALI BİR EKONOMİYE GEÇİŞİNDEKİ EN HAYATİ ETKENLERDENDİ. MEHMET ALİ PAŞA HANEDANI VE MISIR BÜROKRASİSİNİN KUDRETİNE ŞAHİTLİK EDEN DÖNEM, HAYVANLARIN DEĞİŞEN POLİTİK EKONOMİLERİNİ HESABA KATMADAN ANLAŞILAMAZ.

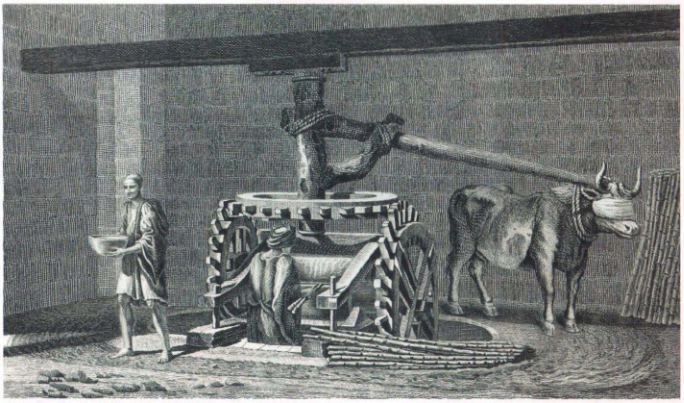
Biz insanlar yalnız değiliz. İnsanlık tarihinin büyük bir bölümünde, en azından on dokuzuncu yüzyılın başlarına kadar, hayvanlarla kurdukları muhtelif ilişkiler insan topluluklarının temel meselesi olmuştu. Ancak hayvanlar insanlık tarihinin her yerinde bulunduğundan tarihçilerin nezdinde büyük ölçüde görünmez olarak kalmışlardır. Yine de antropoloji, edebiyat çalışmaları, felsefe ve coğrafya gibi alanlardaki bilimsel çalışmaları takiben pek çok tarihçi ilgisini tarihsel ilişkiler arasından en belirgin olan ilişki biçimine yöneltiyor: insanlar ve diğer hayvanlar arasındaki ilişki.

On sekizinci yüzyılın ortasına kadar insan-hayvan ilişkileri toplumsal ve ekonomik hayatta kilit bir rol oynamaktaydı. Bilhassa kırsal topluluklar hayvan emeğine göbekten bağlıydı. Ancak neredeyse tüm erken-modern tarım toplumları, ekonomilerinin ticarileşmesi ve modernleşmesini içeren bir tür dönüşüm geçirdiğinden, bu ilişki kabaca 1750-1850 arasında değişmeye başlamıştı. Geçimlik tarımdan ticari tarıma doğru dönüşümleri tartışan tarih yazınının kahramanları her zamanki gibi toprak, insan emeği ve sermaye birikimiydi.

Osmanlı Mısırı'nda insan ve hayvan emeğinin tarihi, konunun önemine işaret ediyor. Mısır ve Osmanlı İmparatorluğu üzerine çalışan tarihçiler on

Osmanlı Mısırı'nda pullukla tarla süren çiftçi. Commission des sciences et arts d'Egypte, *État moderne*, vol. 2. *Description de l'Égypte, ou, recueil de observations et des recherches qui ont été faites en Égypte pendant l'expédition de l'armée française, publié par les ordres de Sa Majesté l'empereur Napoléon le Grand* (Paris, 1809-1828), Arts et métiers, planche 8. Beinecke Rare Book and Manuscript Library, Yale University

Manda öküzü tarafından öğütülen şeker kamışları
Commission des sciences et arts d'Egypte, *État moderne*, vol. 2. *Description de l'Égypte, ou, recueil de observations et des recherches qui ont été faites en Égypte pendant l'expédition de l'armée française, publié par les ordres de Sa Majesté l'empereur Napoléon le Grand* (Paris, 1809-1828), Arts et métiers, planche 7. Beinecke Rare Book and Manuscript Library, Yale University

dokuzuncu yüzyıl dönümünde gerçekleşen ve Orta Doğu'yu şekillendirmiş olan bazı toplumsal, ekonomik ve siyasi dönüşümleri açıklama yolunda 1780-1810 döneminin cazibesine kapılmışlardır. Örneğin Mısır'da küçük bir yerel ayanlar grubunun büyük miktarda araziyi temellük etmesinin Mısır'ı ve imparatorluğun geri kalanını dönüştürmeye başlaması on sekizinci yüzyılın sonlarına tekabül eder.[1] İzleyen yıllarda Kahire'de son yüzyılların en merkezileşmiş hükümeti doğacaktır. Bu hükümet bir dizi yayılmacı savaşa kalkıştı; okullar, bakanlıklar, hastaneler ve başka devlet kurumları kurdu; köprüler, su yolları ve diğer altyapı inşaatları gerçekleştirdi.[2] Bununla birlikte 1780-1810 arasında Mısır'ın iki başat kentinde – Kahire ve İskenderiye – nüfus hızla yükseldi.[3] Bu olayların neden gerçekleştiği Osmanlı Mısırı üzerine çalışan tarihçilerin cevap aradığı sorulardandır. Benzer siyasal ve toplumsal dönüşüm süreçleriyle erken modern kırsal ekonomilerin ticarileşmeleri dünya genelinde bu dönemde gerçekleşmiştir. Mısır örneği, kırsal ekonomilerin hayvan emeğinden uzaklaştığı mekanizmaları aydınlatması itibarıyla dünya çapındaki bu gelişmeleri anlama çabamızda yol göstericidir.

Osmanlı merkezi bürokrasisinin İstanbul'daki arşiv kayıtları, Mısır'ın kırsal mahkemelerinin ve İngiliz imparatorluk kurum arşivlerinin bu çerçeveden okunması 1780-1810 döneminde ehlileştirilmiş hayvanların değişen ekonomik statülerinin, Mısır'ın Osmanlı İmparatorluğu'nun kırsal bir eyaletinden imparatorlukla daha gevşek bağları olan merkezileşmiş bir bürokratik proto-devlete doğru dönüşümünde merkezi bir rol oynadığını göstermekte.[4] Osmanlı Mısırı kırsalında erken modern dönemdeki temel zenginlik kaynaklarından birisi büyükbaş hayvanlardı.[5] 1780'den itibaren Mısır, hem insan hem de hayvan nüfuslarını kıran iklim olayları ve salgınlardan mustarip olmuştu. Çok sayıda hayvanın kısa sürede ölümü kırsalda zenginliğin yeniden düzenlenmesini gerektirmişti. Büyük ölçüde harap olmuş bir kırsal ekonominin içinde Mısırlı elitler başka tür zenginlik biçimlerine yöneldiler. Bunlardan en önemlisi topraktı. On sekizinci yüzyılın son on yılları küçük bir grup kırsal ayanın büyük miktarda toprak temellüküne ve bundan doğan zenginliği Mısır ve Osmanlı İmparatorluğu'nun başka yerlerinde siyasi güç elde etme yolunda kullanmasına sahne olmuştu.[6] Bu toprakları üretken hale getirmek için yeni arazi sahiplerinin bu dönemde hastalık ve kuraklıktan telef olan pek çok hayvanı ikame edecek emek gücüne ihtiyaçları vardı. İşte bu açığı Mısır köylüsünü angarya altında çalıştırmakla giderdiler.

Hayvan gücünden insana ve nihai olarak da makineye geçiş Osmanlı Mısırı'nda enerji rejimini temelden dönüştürmüştü.[7] Kömür ve buhardan önce Mısır'da kullanılabilir enerjinin temeli kaba insan gücünün yanında hayvan gücüydü.[8] Toplumların enerji kaynaklarını nereden ve nasıl elde ettiklerinin analizi herhangi bir ekonominin, kültürün ya da ekosistemin anlaşılmasında temel önemdedir.[9] Erken modern Mısır kırsalının ya da sanayi-öncesi dünyanın büyük kısmının ekonomisinde hayvan gücünün rolü dikkate alınmadığı takdirde hikâyenin büyük kısmı yok sayılacaktır.[10] Dolayısıyla on sekizinci yüzyılın sonunda Mısır'daki köklü ve çeşitli değişiklikler, bu dönemde büyük kırsal mülklerin ortaya çıkışı ile Mısırlıların daha çok ve farklı enerji kaynakları talep etmeleri arasındaki diyalektik ilişkiyle açıklanabilir.

Dahası Mısır örneği, 1800 yılını insanlık tarihinin güneş enerjisinden fosil yakıtlara geçişin miladı olarak tanımlayan çevre tarihi ve iktisat tarihi yazını üzerine anlamlı bir değerlendirme de sunmaktadır.[11] Osmanlı Mısırı örneği de kabaca bu tarihlendirmeyi izliyor ancak bu dönüşümün hayati bir ara safhasının hayvan emeğinden insan emeğine geçiş olduğunu gösteriyor. Hayvan nüfusu azaldıkça emek gücü açığı ortaya çıkmış ve bu durum, mülklerini genişletmek için daha fazla emek, disiplin, verimlilik ve iş kapasitesi talep eden yeni kırsal elitleri işçi aramaya zorlamıştır. Mısır örneği, temel olarak kırsal geçim ekonomisinden ticari ekonomiye geçişi mümkün kılan ekonomik ve enerjiyle ilgili dönüşümlerde – kır toplumlarının tarihinde hayati bir dönüşüm – hayvanların işgal ettiği kilit rolü aydınlatmaktadır.

Erken modern dönemde (ve elbette öncesinde) Mısır toplumu ehil hayvanlara dayanarak ayakta

15. yüzyılda Mısır'da yazılmış bir eserde yer alan atın anatomisi deseni

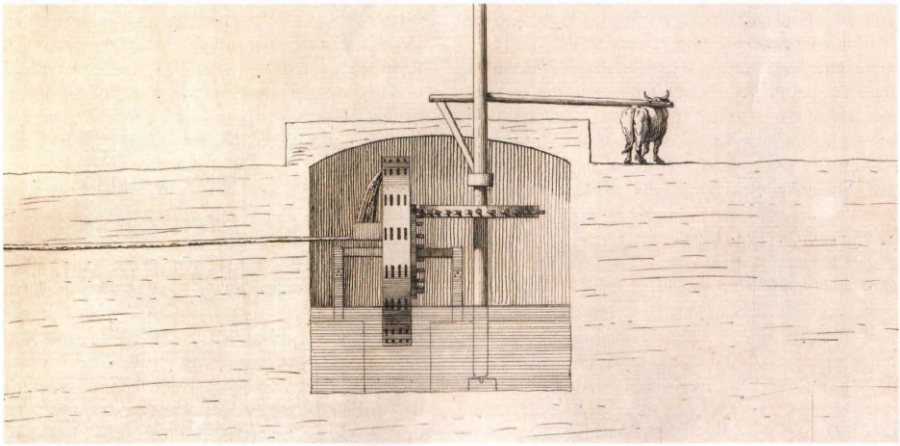
kalabilmişti.[12] Mısır kırsalındaki hayvanların çoğunluğu olan büyükbaş hayvanlar tarlaları sürmekte, süt üretmekte, su dolaplarını döndürmekte, mal ve insan taşımakta ve ısı üretmekteydiler. Fosil yakıtlar çağından önce topluma güç veren enerji bu hayvanlardı. Dolayısıyla Osmanlı Mısırı'nın (hatta Osmanlı İmparatorluğu'nun başka bir bölgesinin ya da daha geniş anlamda erken modern dünyanın) tarihi ehil hayvanların rolünden bağımsız düşünülemez.[13]

Hayvanlar imparatorluğun toplumsal, ekonomik, kültürel ve mimari yapılarına enerji sağladıkları muhtelif yollarla bağlıydılar: emekçiler olarak; gıda ve içecek kaynakları, taşımacılık ve ticaret için güç depoları ve kışın hanelerde vücut sıcaklığı kaynakları olarak. Dolayısıyla tebaasını doyurmak sadece Mısır'daki imparatorluk idarecilerinin değil, topraklarındaki tarımsal kapasiteden faydalanmak isteyen bu erken modern imparatorluk için hayvan gücünü ve ilgili teknolojiyi kullanmak yolunda itici bir güçtü.[14] Kaba güce, üretkenliğe ve hayvan emeğine bu derece bağımlılık, kendine has bir düzeni ve fiziksel coğrafyası –ve bir hayvan enerjisi rejimi– olan, hayvanlar olmaksızın ya da başka hayvanların varlığı halinde biçimsel olarak bambaşka olacak bir kırsal dünyayı yaratmıştı.[15]

Osmanlı Mısırı'nın tarım ekonomisi içinde ehil hayvanların ön planda olması kırsaldaki tüm toplumsal katmanlara mensup kişilerin hayatlarını ve yaşayışlarını yapılandırmıştı. Kırsal elitler –emirler, askeri hanehalkı, şeyhler, mültezimler ve imparatorluk memurları– işçi olarak değerlendikleri çok sayıda hayvana sahipti. Mısır'ın köylü çiftçilerinin de –yani kırda yaşayan nüfusun büyük çoğunluğunun– genellikle bir düzine kadar hayvanı vardı.[16] İmparatorluktaki en büyük ve en üretken tarımsal sermaye biçimlerinden biri olarak hayvanlar, Mısır'daki kırsal toplumun ekonomik temelinin önemli kısmını oluşturmaktaydı.[17]

Hayvanların kırsal zenginlikteki paylarını tereke kayıtları üzerinden takip edebiliyoruz.[18] Buna göre kırsaldaki dörtayaklılar arasında Mısır camışı/manda öküzü ekonomik hiyerarşinin zirvesinde yer almaktaydı.[19] Atların ölen çiftçilerin tereke kayıtlarında karşımıza çıktığı nadir durumlarda veya daha çok kaza merkezi olan şehirlerde yaşayan zenginlerin kayıtlarındaki fiyat bilgisi, atların bazen manda öküzlerinden daha kıymetli olduğuna işaret etmektedir.[20] Yine de çoğu zaman manda öküzü bir attan daha fazla para ediyordu.[21] Her halükarda atlara Mısır kırsalında nadiren ve genellikle zenginlerin elinde rastlanıyordu.[22] Mısır kırsalındaki hayvan hiyerarşisinde eşekler, inekler ve erkek develer öküzler, dişi develer ve manda öküzlerinin altında yer almaktaydı.[23]

Emek, hayvanların erken modern Osmanlı Mısırı'nda sahip oldukları değerin temeliydi. Hareket ettirme, itme, çekme, küreme, taşıma, sürükleme ve sürme neredeyse tamamen su mandası, deve ve eşeklere has tarımsal faaliyetlerdi. Dolayısıyla bu hayvanlar kırsal ekonominin sürdürülmesinde merkezi rol oynuyorlardı. Sayısız arşiv kaydından da anlaşılacağı

Mısır'da bir su çarkının mekaniği. Frederik Ludvig Norden, *Voyage d'Égypte et de Nubie, par Frederic Louis Norden, ouvrage enrichi de cartes & de figures dessinées sur les lieux, par l'auteur même*, 2 vols. (Copenhagen, 1755), 2: planche 53. Beinecke Rare Book and Manuscript Library, Yale University

üzere hayvanlar Osmanlı Mısırı'nın yerelleşmiş kırsal sulama altyapısının bakımı, tamiri ve çalıştırılmasında düzenli bir şekilde kullanılmaktaydı.[24] İnekler ve manda öküzleri özellikle su dolaplarını döndürme kabiliyetleri nedeniyle aranan hayvanlardı.[25] Develer su dolaplarını döndürmekte nadiren kullanılıyor ve daha çok taşıma ve nakliye işlerine koşuluyorlardı.[26] Hayvanlar sulama gibi hayati bir ihtiyaç etrafında sıklıkla alüvyon birikintilerini temizleme ve daha özelde de sulama kanalı kazımı ve kanal bentlerinin güçlendirilmesi işlerinde kullanılıyordu.

Ehil hayvanlara yüklenen tarımsal işlerin bir kısmıyla ilgili bu hızlı gözlem, bu hayvanların Osmanlı Mısırı'nda kırsal dünyanın hayati önemdeki kalori motorları olduğunu gösteriyor. Bu hayvanların kaslarından gelen enerji olmasaydı kırsal dünya işleyemezdi. Köylülerin neredeyse tamamının hayvanlardan çeşitli şekillerde faydalanması, bu hayvanları Mısır kırsalının en önemli ekonomik metaları haline getirmiştir; arşivler hayvanların tek başına Mısırlı köylülerin ve kırsal elitin en büyük zenginlik kaynağı olduğunu ortaya koyuyor.[27] Bu tarımsal ekonomik düzeni oluşturan hayvanların sayısında, kalitesinde veya türlerinde meydana gelen herhangi bir değişikliğin sonuçları da elbette muazzam olacaktı.

Hayvanlar ile insanlar arasındaki yakın ilişki ve karşılıklı bağlılık on sekizinci yüzyılın sonlarında büyük ölçüde değişmeye başladı. Hayvansal zenginliğin çoğu yakında uçup gidecekti ve nihayetinde ortaya çıkan hayvan gücü açığının yerini dolduracak yeni bir enerji rejimi aranmaya başlanacaktı. Hayvansal zenginlik ve enerjiden bu uzaklaşmanın temel sebebi, ehil hayvan nüfusunda on sekizinci yüzyılın sonunda Mısırlı elitlerin İstanbul'daki Osmanlı bürokrasisinin merkezi otoritesinden kurtulmaya yönelik artan siyasi çabalarına koşut, yüksek miktardaki azalmaydı. Yüzyılın sonunda ölüm, hastalık, kuraklık ve yıkımdan oluşan bir eritme kabından, kırsalda hayvanların daha az rol oynadığı yeni bir ekonomik manzara kalıba dökülmekteydi. Dahası, bu yeni ekonomik ve toplumsal topografyayı meydana getiren yılların izdırabı ve elitlerin ekonomik ve siyasal manevraları Mısır'ı hayvanların yerine insan emeğinin ve toprağın kırsal ekonomik prestije ve siyasal nüfuza giden yolda anahtar konumuna geldiği, başkalaşmış, öncülü ve dönüşü olmayan bir yola sokmuştu.

1780'lerden itibaren meydana gelen salgınlar, kıtlıklar ve şiddetli hava olayları Mısır kırsalında büyükbaş hayvan ve diğer ehil hayvanların nüfusunda yıkıcı bir etki yaratmıştı.[28] Birbirine tesadüf eden insan ve hayvan hastalıkları on sekizinci yüzyılın son on yıllarına damgasını vurmuştu.[29] Bu kuraklık, salgın hastalık ve gıda kıtlığı olayları insanlar, hayvanlar, böcekler ve kemirgenler arasında kıt kaynaklar üzerinde yoğun bir rekabet yaratmaktaydı. İnsanlar ve hayvanların yiyecek bir şeyleri yoktu ve açlıktan ölüyorlardı.

18. yüzyılın sonunda İskenderiye sıçanı
Commission des sciences et arts d'Egypte. *Histoire naturelle*, vol. 1. *Description de l'Égypte, ou, recueil de observations et des recherches qui ont été faites en Égypte pendant l'éxpédition de l'armée française, publié par les ordres de Sa Majesté l'empereur Napoléon le Grand* (Paris, 1809-1828). Mammifères, planche 5. Beinecke Rare Book and Manuscript Library, Yale University

1780-1810 döneminde Mısır'da meydana gelen bu felaketlere ilaveten on dokuzuncu yüzyılın ilk yılları, kitlesel hayvan ve insan ölümlerini daha da belirginleştiren tarihsel önemi yüksek hava olayları ve meteorolojik aşırılıklara sahne olmuştu. [30] İnsanlar, büyükbaş hayvanlar, ekinler ve balıklar bu aşırı hava koşulları sebebiyle ölmüşlerdi. Bu olağanüstü hava olayları hayvanları, ekinleri ve bazen insanları da alıp götüren yıllık su taşkınlarına eşlik ediyordu.[31] Dolayısıyla 1780-1810 dönemi Napolyon'un Mısır'ı işgali ve Mehmet Ali'nin Nil vadisinde gücü ele geçirişine sahne olmuşsa da, bu dönem Mısır'daki ehil hayvanların nüfusunda çok daha hayati ve tarihsel olarak bağlayıcı olan devasa bir azalmayı da beraberinde getirmişti.[32]

Mısır köylüleri, Mısır'daki ehil hayvan nüfusundaki azalmanın toplumsal ve ekonomik sonuçlarını ani ve şiddetli bir şekilde hissetmişti. Hayvanların yokluğunda çiftçiler tahılı harmanlamak ve su dolaplarını döndürmek için – kendilerini bu aletlere koşmak dahil – alternatif yöntemler aramaya başladılar.[33] Ancak kırsaldaki altyapının büyük kısmı hayvanlar için inşa edilmişti, insanlar için değil. Bu gerçekle yüzleşen bazı çiftçiler ölen hayvanlarının yerine başka hayvanlar ikame etmeyi denedi. Ancak kırsaldaki hayvan sayılarındaki büyük düşüş düşünülürse, bu hayvanları satın alma ve beslemenin maliyeti el yakacak seviyedeydi.[34]

Satın alarak, zorbalıkla veya hırsızlıkla hayvan elde edebilen kırsal elitler önemli bir üstünlüğe sahip olmuşlardı. Büyük arazileri bir araya getirebilme ve

YEREL GÜÇ GRUPLARI ON SEKİZİNCİ YÜZYILIN SONUNDA HAYVAN VE İNSAN NÜFUSLARI AZALDIĞI SIRADA ÇOKTAN TOPRAĞI KONTROL ALTINA ALMANIN PEŞİNE DÜŞMÜŞLERDİ. İNSAN VE HAYVAN NÜFUSUNDAKİ AZALMALAR BEKLEDİKLERİ FIRSATI ÖNLERİNE GETİRMİŞTİ.

mevcut olanları büyütebilme kabiliyetleri sayesinde Mısır'daki geçimlik çiftçilerin çoğuyla aralarındaki farkı açabilecek durumdaydılar. Dolayısıyla hayvan emeğinin bedelini ödeyebilen zenginler dönemin en önemli enerji kaynağını kontrol edebiliyorlardı. Tarımsal kaynakların, özellikle de toprağın, on sekizinci yüzyılın sonlarında böyle bir fırsatı kollayan kırsal elitlerin elinde birikmesi bu dönemi ve izleyen on yılları karakterize etti.

Mısır'ın insan ve hayvan nüfusu elbette daha önceden de doğal afetler ve savaşlar nedeniyle büyük düşüşlere maruz kalmıştı. Ancak on sekizinci yüzyılın son dönemindeki demografik değişimini daha öncekilerden farklı kılan ve daha sonraki dönemler için önemli derecede kurucu hale getirecek olan şey, Mısır'daki ve imparatorluğun başka yerlerindeki taşra elitlerinin bu dönemden önce Osmanlı imparatorluk

Kuyu Başında Üç Deve. Ressam: Joseph Austin Benwell, 1874

idaresinden kendilerini koparmaya yönelik girişimleriydi.[35] Dolayısıyla yerel güç grupları on sekizinci yüzyılın sonunda hayvan ve insan nüfusları azaldığı sırada çoktan toprağı kontrol altına almanın peşine düşmüşlerdi. İnsan ve hayvan nüfusundaki azalmalar bekledikleri fırsatı önlerine getirmişti. Osmanlı İmparatorluğu'ndan siyasi ve ekonomik özerklik elde etme girişimiyle insan ve hayvan nüfuslarındaki demografik kaymaların bir araya gelmesi, Mısır'da insan-hayvan ilişkilerinde geri dönülemez bir geçişi mümkün kıldı.[36] Bu geçiş gerçekleştiğinde –hayvan nüfusu kısmen toparlanmışsa da– artık insan-hayvan etkileşiminin baskın olduğu daha önceki sosyal ve ekonomik düzenlemeye dönüş yoktu.[37]

Kırsaldaki az sayıdaki hayvanı satın alabilecek bu az sayıdaki nev-zuhur elitler nihai olarak mülklerinde –hayvanlarını kaybetmiş ve yerine yenisini koyamayacak olan– pek çok köylüyü istihdam edebilecek büyük toprak sahipleri haline geldiler.[38] Yani, on sekizinci yüzyılın sonundaki tarımsal düzende Osmanlı Mısırı'nda zenginliğin ve prestijin kaynağı olarak toprağın büyüyen üstünlüğüyle sonuçlanan kaymaların arkasındaki en temel etken hayvan ölümleriydi. İşte kırsal sermayenin hayvanların yerine başkalarını geçirecek şekilde yeniden konumlanışı, on dokuzuncu yüzyıla girerken enerji rejiminin ve hayvanların politik ekonomisinin değişmesinin en kayda değer sonucuydu.

Toprağın Mısırlı kırsal elitler tarafından bu şekilde temellükü, Mısır devletinin toprak mülkiyetlerinin en büyüğü olarak ortaya çıkışı çerçevesinde Mısır'ın on dokuzuncu yüzyıl tarihinde merkezi bir yer işgal edecekti.[39] Bu mülkler büyüklük, üretkenlik ve verimliliklerini arttırdıkça toprağı sulama ve işleme ihtiyacı da o derecede arttı. Toprak birikimini körükleyen piyasanın yönlendirdiği talepler de insan ve insan olmayan emeğin ve başka hayati kaynakların daha fazla merkezileşmesiyle sonuçlandı.[40] Bu merkezileşme ve insan ve hayvan bedenlerindeki kalorik gücün tekelleşmesine yönelik girişim, angaryanın on sekizinci yüzyılın sonunda büyük mülklerde kullanımının artmasına ve bu mülklerin dışında hayvan kullanımının azalmasına yol açtı.

Bu kırsalı manipüle etme çabaları karmaşıklığı ve boyutları itibariyle büyümekte olduğundan (ve ucuz köylü işgücü arzı göz önünde bulundurulduğunda) bu tarz projeler için gerekli olan işgücü havuzu erken modern dönemdeki gibi insan ve hayvanların bir arada olduğu bir kompozisyondan neredeyse sadece insanların baskın olduğu bir hale evrilmişti. Daha önceki on yıllarda salgınlar ve iklim gibi ekolojik güçlerin mümkün kıldığı siyasi manevralarla toplumsal, ekonomik ve enerjiye dair yapılarda meydana gelen hayati değişiklikler, hayvan emeğini Mısır'ın köylü ekonomisinde daha önce hiç olmadığı kadar görünmezliğin eşiğine getirmişti. Yani Mısır'ın geçimlik tarımdan ticari tarıma yönelik ekonomik dönüşümü, temelde kırsal zenginliğin en büyük ve temel kaynağı olarak hayvanların yerini toprağın alması üzerine kuruluydu.

Toprağın Osmanlı Mısırı kırsalında sabit bir zenginlik kaynağı olduğu erken modern dönemde bu zenginliğin temeli toprak sahipliği değildi. On sekizinci yüzyılın sonlarına dek Mısırlı çiftçilerin toprağa yönelik hakları çoğunlukla topraktan elde edilen ürünlerin kullanım hakkıyla sınırlıydı. Her ne kadar uygulamada bir mülkiyet gibi işlemişse de bu haklar kolayca geri alınabilmekteydi.[41] Dolayısıyla Mısırlı yerel elitlerin on dokuzuncu yüzyılın başlarında, kısmen hayvan nüfusunun azalması sayesinde gerçekleştirdikleri, kullanım haklarından uzaklaşarak toprak sahipliğine yaklaşan bir şeydir.

Bu ekonomik dönüşümün siyasal bir göstereni olarak bu yeni tür toprak mülkiyeti biçimi, Mehmet Ali'nin Mısır'daki tüm iltizamları eline geçirdiği 1812 senesinde Mısır'daki idari pratiğin içine yerleşerek

toprağın hukuki mülkiyetini toprakla ilgili hak iddialarının temeli haline getirmiştir. Bu hukuksal yenilik geç on sekizinci yüzyılda elitlerin kırsalda kitlesel hayvan ölümleriyle gerçekleştirebildikleri toprak birikimi sürecinin son bürokratik göstergesiydi.

İnsan emeğinin hayvanlardan daha ucuz hale gelmesiyle angarya, erken on dokuzuncu yüzyılda genişleyen mülklerde başat çalışma biçimi halini aldı. Fiyatları oldukça yükselmiş olan hayvanlar dönemin çok hızlı bir şekilde bürokratikleşen devlet yapılanmasının talep ettiği düzenli ve tekrarlanabilir işler için de hantal ve tutarsız görülüyordu.[42] İnsanlar ve hayvanlar daha önce kendi topluluklarının yararına, daha küçük ölçekli tamirat projelerinde birlikte çalışmışlarsa da artık olağanüstü miktarda angaryaya koşulan insan, altyapı inşasında tercih edilen araç haline gelmişti. Bu kayma hayvanların kırsaldaki merkezi ekonomik rollerinin tedrici olarak ellerinden alındığı ve insanların Mısır'ın yeni enerji rejiminin en baskın bileşeni haline geldiğini gösteriyordu.

Angarya elbette Osmanlı Mısırı'nda on dokuzuncu yüzyıldan çok daha önce yürürlükteydi, ancak aynı derecede ya da aynı gaddarlıkla değil. On yedinci ve on sekizinci yüzyıllarda angarya en fazla yerel düzeydeki iltizam düzeninde kullanılmaktaydı.[43] Her ne kadar cebir bu uygulamanın doğasına içrek olsa da, daha erken dönemlerde insan ve hayvan işçilerin kendi yerel topluluklarını ilerletmek için çalıştığını anlamak önemlidir; sonraki dönemde köylüler çok daha kati bir şekilde kontrol altına alınmış ve kuvvetli ve meçhul bir devletin zorlayıcı gücü altında hizmet etmek zorunda bırakılmışlardı. Hakikaten de on altıncı ve on dokuzuncu yüzyıllar arasında genel bir olgu olarak küçük ölçekli köylü emeği, köy mültezimlerinin denetimi ve kullanımından çıkıp Mehmet Ali'nin merkezi, daha uzak ve soyut bürokrasisinin kontrolüne girmişti.[44]

Bu geçişin en iyi birkaç örneği Mısır'ın sulama kanalı ağında gerçekleştirilen sayısız tamirat, genişletme ve inşa projeleridir. Mehmet Ali yönetiminin başlattığı yeni inşa girişimleri sulama kanallarının toplam uzunluğunu 1847'de yönetiminin sonunda iki katından daha fazlaya çıkarmıştı.[45] Yeni su yolları 1813'ten 1840'lara kadar olan dönemde Mısır'da tarıma elverişli toprakları yaklaşık yüzde 18 arttırmıştı.[46] Bu kanalları temiz tutmak devasa bir işti. Ve bu kanalları kazan, onları temiz tutan, çamurları taşıyan, ve bu işler için gerekli olan ağır malzemeleri taşıyanlar insanlardı.

Bu yeni insan emeği sisteminin ayrıntıları da çarpıcı. Erken on dokuzuncu yüzyıldaki köylüler her yıl angarya emeğine yaklaşık altmış gün katılıyordu. Ancak bu miktara çalışacakları bölgeye gidiş ve oradan dönüş süreleri dahil değildi.[47] Bir yıl içerisinde ortalama 400,000 kişi çalışmak üzere başka yerlere taşınıyordu;[48] Kahire nüfusu 1821'de 218,560'tı ve tüm Mısır'da nüfus 1800'de yaklaşık 4.5 milyon ve 1830'da da 5 milyondu.[49]

Mehmet Ali'nin kanalların temizliği ve bakımı için 1835'te gönderdiği bir emir devletin angarya altındaki

Sulama yapan Mısırlı köylüler

köylüleri nasıl şiddetli bir paternalizme maruz bıraktığını gösteriyor:[50] "Eğer ortada hiçbir sebep yokken bunun fellahini sinirlendirdiğini söylersen" diyordu memurlarına, "o zaman bir çocuğun isteyerek okula gitmediğini ve ancak öğrenmenin değerini anlayacak yaşa gelinceye kadar ebeveynleri tarafından zorla gönderildiğini söylerim; evet, bu adamları bentlere ve kanallara götürmek onlara zor gelebilir, ancak gereklidir."[51] Mehmet Ali sözüne devam ediyordu, "Eğer Banu Halid cisri iyice desteklenmediği için toprak sulanmazsa, ölümden başka ceza olmayacak." Ve ekliyordu, "eğer sulanmamış bir kırat toprak görürsek o toprağın altına sizi gömeriz."[52] Bu uyarı çoktan yürürlüğe konmuştu. al-Jabarti Ağustos 1819'da Mahmudiyya kanalı inşaatındaki angaryayla ilgili şunları söylüyordu: "kazı alanındaki toprak, canlı dahi olsa inşaat alanına düşen her köylünün tepesine dökülüyordu."[53]

İnsan hayatını angarya altına alan on dokuzuncu yüzyılın ilk otuz yılındaki örnekler, Osmanlı Mısırı'nda hayvan emeğinden insan emeğine geçişe dayalı enerji rejimi dönüşümünün bir sonucuydu. Bu durum, yüzyıl dönümündeki on yıllarda hayvan politik ekonomisinde meydana gelen değişimin olağanüstü derecede dönüştürücü toplumsal gücünün göstergesidir. Hayvan sayılarındaki düşüş Mısır kırsalında toprağın temel zenginlik kaynağı haline gelmesine yol açtı. Küçük ölçekli çiftçiler hayvanlarını kaybettiklerinden ve başkaca mülk biçimleri edinemediklerinden, kendilerini hayvanlardan toprağa doğru kayan bir ekonominin çeperinde buldular. Büyük toprak sahipleri yoksul çiftçilerin aksine on sekizinci yüzyılın sonlarında kaybettikleri hayvanları, sayıları artan ucuz köylü emeğiyle ikame edebiliyorlardı. Dolayısıyla enerji rejimi insanlar lehine bir dengeye yöneldikçe hayvanlar bin yıldır sahip oldukları önemi kaybetti.

Hayvanlar Mısır'da 1780-1810 döneminde enerjiyle ilgili değişikliklerin merkezindeydi. Bu insan-dışı

varlıkların tarihleri büyük toprak sahipliğinin oluşumunu, kırsal emeğin karakteri ve görünümündeki kaymaları ve Osmanlı Mısırı'nın on dokuzuncu yüzyılın başlarındaki yeniden yapılanmasını açıklamaya yardımcı olur. Hayvanların merkezi öneminin azalması, Mısır'ın geçimlik erken modern tarım ekonomisinden ticari tarıma, büyük toprak sahipliğine ve yoğun insan emeğine dayalı bir ekonomiye geçişindeki en hayati etkenlerdendi. Mehmet Ali ve ailesinin, Mısır'ın yaklaşık yüz elli yıl sürecek hanedanı olarak konumunu belirlediği ve on dokuzuncu yüzyıl Mısır bürokrasisinin kudretine şahitlik eden dönem, hayvanların değişen politik ekonomilerini anlamadan anlaşılamaz.

***

Dünyamızın bugünkü hayatlarımızı mümkün kılan fosil yakıtlardan aniden mahrum kaldığında neler olacağını bir düşünün. Kentler farklı bir şekil alacak; iletişim kurma ve hareket etme biçimlerimiz değişecek; beslenme şekillerimiz radikal şekilde farklılaşacak; ekonomiyi sürdürebilmek için farklı enerji biçimleri bulmak zorunda kalacağız. On sekizinci yüzyılın sonunda Mısır'da tam da böyle bir süreç gerçekleşiyordu – kırsal dünyanın kadim enerji kaynağını yitirmesiyle başlayan topyekun yeniden yapılanma.[54] Bu dönüşen hayvan ekonomisi ve enerji rejiminin toplumsal, kültürel, siyasal ve özel sonuçları çok büyüktü. Bu konu hem Mısır için hem de başka yerler için daha derin çalışmaları hak ediyor. Belki de insanları tarihin en önemli aktörleri olarak görmemiz, bu hayvan hikayelerini es geçmeye meyil etmemize yol açıyor. Ve böylece kendi kuyumuzu kazıyoruz.

ALAN MIKHAIL - YALE ÜNİVERSİTESİ

DİPNOTLAR

* İngilizce orijinalinden çeviren Dr. Semih Çelik (Koç Üniversitesi/ANAMED).

1 Reşat Kasaba. *The Ottoman Empire and the World Economy: The Nineteenth Century* (Albany, N.Y., 1988), 23–27.

2 Sözü edilenlerin önemli bir kısmı şurada anlatılmaktadır: Abd al-Rahman al-Rafi, *Asr Muhammad Ali*, (Kahire 1989); Afaf Lutfi al-Sayyid Marsot, *Egypt in the Reign of Muhammad Ali* (Cambridge, 1984).

3 Andre Raymond, "La population du Caire et de l'Egypte `a l'epoque ottomane et sous Muhammad Ali" içinde *Memorial Ömer Lütfi Barkan* (Paris, 1980), 169–178; Daniel Panzac, "Alexandrie: Evolution d'une ville cosmopolite au XIXe siecle," içinde Panzac, *Population et sante dans l'Empire ottoman (XVIIIe–XXe siecles)* (Istanbul, 1996), 141–159.

4 Osmanlı Mısırı üzerine genel tarihler için bkz., Michael Winter, *Egyptian Society under Ottoman Rule, 1517–1798* (London, 1992); Stanford J. Shaw, *The Financial and Administrative Organization and Development of Ottoman Egypt, 1517–1798* (Princeton, N.J., 1962); Layla Abd al-Latif Ahmad, *al-Idara fi Misr fi al-Asr al Uthmani* (Kahire, 1978), Ahmad, *al-Mujtama al-Misri fi al-Asr al-Uthmani* (Kahire, 1987).

5 Hayvanların ve insan-hayvan ilişkisinin Osmanlı Mısırı'ndaki tarihi pek ilgi görmemiştir. Güncel örnekler için bkz., Suraiya Faroqhi, yay. haz., *Animals and People in the Ottoman Empire* (Istanbul, 2010) derlemesindeki ilgili makaleler; Alan Mikhail, "Animals as Property in Early Modern Ottoman Egypt," *Journal of the Economic and Social History of the Orient* 53, no. 4 (2010): 621–652. Develer için bkz., Richard W. Bulliet, *The Camel and the Wheel* (Cambridge, Mass., 1975); Halil İnalcık "'Arab' Camel Drivers in Western Anatolia in the Fifteenth Century," *Revue d'histoire maghrebine* 10, no. 31–32 (1983): 256–270.

6 Kasaba. *The Ottoman Empire and the World Economy*, 23–27.

7 "Enerji rejimi" terimi için bkz., McNeill, *Something New under the Sun: An Environmental History of the Twentieth-Century World* (New York, 2000), 297.

8 Su gücü de elbette önemliydi. Ancak Nil nehrinin kapriseli yüzünden ve kırdaki çiftçilerin nehrin aşırı kuvvetini verimli bir şekilde,kolayca ve kullanışlı bir şekilde dizginleyebilecek yetenekleri olmadığından Mısır'da suyun gücü, hayvanlarınki kadar yoğun bir şekilde kullanılmamıştır.

9 Bu konuda daha ayrıntılı çalışmalar için bkz., Vaclav Smil, *Energy in World History* (Boulder, Colo.,1994).

10 Bu argüman için bkz. Richards, *The Unending Frontier*; Fernand Braudel, *Civilization and Capitalism, 15th–18th Century*, vol. 2: *The Wheels of Commerce*, çev. Sian Reynolds (London, 1982).

11 1800 yılının enerji rejimleri açısından önemi için bkz. Bruce Podobnik, "Toward Sustainable Energy Regime: A Long-Wave Interpretation of Global Energy Shifts," *Technological Forecasting and Social Change* 62, no. 3 (1999): 155–172.

12 "Evcil" teriminin hayvanlarla ilişkili olarak kullanımının soykütüğü için bkz. Bulliet, *Hunters, Herders, and Hamburgers*, 43–45.

13 Hayvanların erken-modern dönem üzerine literatürde yokluğu için bkz., Fudge, *Brutal Reasoning*, 4–5.

14 Develerle ilişkili teknolojiler için bkz., Bulliet, *The Camel and the Wheel*."

15 On sekizinci yüzyılda Delta'daki tarımsal arazinin önemli kısmına koşum hayvanı yemi olarak Mısır yoncası ekimi için bkz., Robert O. Collins, *The Nile* (New Haven, Conn., 2002), 132.

16 "Köylü" terimini Mısır kırsalında yaşayan insanların büyük çoğunluğundan bahsetmek için kasıtlı olarak kullanıyorum. Erken-modern dönemdeki benzer terimler üzerine bir tartışma için bkz., Alan Mikhail, *Nature and Empire in Ottoman Egypt: An Environmental History* (Cambridge, 2011), 262.

17 Hayvanların Mısır'da kentsel zenginliğin üretimindeki konumları üzerine bkz., Shaw, *The Financial and Administrative Organization and Development of Ottoman Egypt*, 122, 140–141, 175–176.

18 MDA, Mahkamat al-Bahayra 11, 45-46/ 97 (1 Zilhicce 1196/7 Kasım 1782); MDA, Mahkamat Manfalut 3, 111/ 216 (tarihsiz).

19 Örneğin, MDA, Mahkamat Isna 3, 23/ 41 (8 Şevval 1171/14 Haziran 1758); MDA. Mahkamat Raşid 144, 493-495/ 525 (25 Rebiülevvel 1152/2 Temmuz 1739); MDA, Mahkamat Manfalut 3, 74/ 135 (tarihsiz); MDA, Mahkamat Manfalut 1, 223/ 549 (21 Receb 1098/2 Haziran 1687).

20 Örneğin, MDA. Mahkamat Raşid 132, 278/ 419 (10 Rebiülevvel 1138/15 Kasım 1725).

21 Örneğin, MDA, Mahkamat Raşid 139, 107-108/ 172 (30 Muharrem 1146/12 Temmuz 1733).

22 Örneğin, MDA, Mahkamat Manfalut 1, 207-208/ 513 (14 Receb 1098/26 Mayıs 1687).

23 Bu hiyerarşiyi açıklayıcı diğer örnekler için bkz., MDA Mahkamat Isna 8, 111-112/ 177 (23 Rebiülevvel 1173/13 Kasım 1759); MDA, Mahkamat Manfalut 3, 92-93/ 174(tarihsiz).

24 Örneğin, MDA, al-Jusur al-Sultaniyya 784, 129/ no yok (tarih yok).

25 Örneğin, MDA, Mahkamat al-Bahayra 10, 101/ 229 (1 Rebiülevvel 1190/20 Nisan 1776).

26 Koşum hayvanı olarak develer için bkz., Bulliet, *The Camel and the Wheel*, 176–215.

27 Bursa, İstanbul, ve Edirne'den aynı noktaya temas eden bir çalışma için bkz., Halil İnalcık, "Capital Formation in the Ottoman Empire," *Journal of Economic History* 29, no. 1 (1969): 97–140.

28 On sekizinci yüzyılda Avrupa'da hayvan hastalığı salgınları üzerine bir tartışma için bkz., Karl Appuhn, "Ecologies of Beef: Eighteenth-Century Epizootics and the Environmental History of Early Modern Europe," *Environmental History* 15, no. 2 (2010): 268–287.

29 Osmanlı tarihinde salgın hastalıklarla ilgili bir çalışma için bkz., White, "Rethinking Disease in Ottoman History," 549–567.

30 1783 ve 1784'te İzlanda'da Laki Fisürünün patlaması bu gelişmelere kısmen etki etmişti. Luke Oman, Alan Robock, Georgiy L. Stenchikov, ve Thorvaldur Thordarson, "High-Latitude Eruptions Cast Shadow over the African Monsoon and the Flow of the Nile," *Geophysical Research Letters* 33, L18711 (2006).

31 Örneğin bkz., Al-Jabarti, *Abd al-Rahman Al-Jabarti's History of Egypt*, 4: 412.

32 Hayvan sayılarının kriz öncesi değerlere yaklaşması – eğer öyle bir şey olmuşsa – bile muhtemelen on yıllar sürdü. Bu iddiayı destekleyen, on dördüncü yüzyılın başlarında İngiltere ve Galler'deki Büyük Hayvan Vebası'yla ilgili veriler için bkz., Slavin, "The Great Bovine Pestilence," 1249–1254.

33 Al-Jabarti, *Abd al-Rahman Al-Jabarti's History of Egypt*, 2: 232.

34 Agy.

35 Nüfus azalışlarının daha önceki örnekleri için bkz., Nasir Ahmad Ibrahim, *al-Azamat al-Ijtimaiyya fi Misr fi al-Qarn al-Sabi Ashar* (Kahire, 1998); Stuart J. Borsch, *The Black Death in Egypt and England: A Comparative Study* (Austin, Tex., 2005).

36 Bulliet, *Hunters, Herders, and Hamburgers*, 36-37 ile karşılaştırın.

37 1315-1322 yılları arasında Avrupa'daki kıtlık ve yarattığı sonuçlarla karşılaştırma için bkz., Jordan, *The Great Famine: Northern Europe in the Early Fourteenth Century* (Princeton, N.J., 1996).

38 On sekizinci yüzyılın sonunda Osmanlı köylüsünün mülksüzleşmiş ücretli işçilere dönüştüğüne dair benzer bir iddia için bkz., Kasaba, *The Ottoman Empire and the World Economy*, 26.

39 Cuno, *The Pasha's Peasants*; Richards, "Primitive Accumulation in Egypt."

40 Kasaba, *The Ottoman Empire and the World Economy*, 23–27.

41 Kullanım hakkıyla ilgili olarak bkz. Gabriel Baer, "The Dissolution of the Egyptian Village Community," *Die Welt des Islams* 6, no. 1–2 (1959): 56–70, [59].

42 Bu çerçevede düzenlilik ve tekrar edilebilirlik paradigmalarının ortaya çıkışı için bkz. Mikhail, *Nature and Empire in Ottoman Egypt*.

43 On yedinci ve on sekizinci yüzyıllarda angarya için bkz. Abd al-Hamid Sulayman, "al-Sukhra fi Misr fi al-Quarnayn al-Sabi Ashar wa al-Thamin Ashar, Dirasa fi al-Asbab wa al-Nataij," içinde Nasır İbrahim ve Rauf Abbas, yay. haz., *al-Rafd wa al-Ihtilaf fi al-Mujtama al Misri fi al-Asral-Uthmani* (Kahire, 2004), 89-126.

44 Mikhail, *Nature and Empire in Ottoman Egypt*, 170–200.

45 Helen Anne B. Rivlin, *The Agricultural Policy of Muhammad Ali in Egypt* (Cambridge, Mass., 1961), 248.

46 Cuno, *The Pasha's Peasants*, 115.

47 Rivlin, *The Agricultural Policy of Muhammad Ali in Egypt*, 243-245.

48 Bkz., Cuno, *The Pasha's Peasants*, 122.

49 Kahire'nin nüfusu için bkz., Panzac, "Alexandrie," 147. Mısır'ın nüfusu için bkz., Raymond, "La population du Caire et de l'Egypte."

50 Marsot, *Egypt in the Reign of Muhammad Ali*, 150.

51 2 al-Maiyya al-Saniyya (1 Ramazan 1251/20 Aralık 1835), age., 150-151'den alıntılanmıştır.

52 1 al-Maiyya al-Saniyya (1 Şaban 1253/30 Ekim 1837), 2 al-Maiyya al-Saniyya(23 Rebiülevvel 1251/18 Temmuz 1835), age., 151'den alıntılanmıştır.

53 al-Jabarti, *Abd al-Rahman al-Jabarti's History of Egypt*, 4: 427.

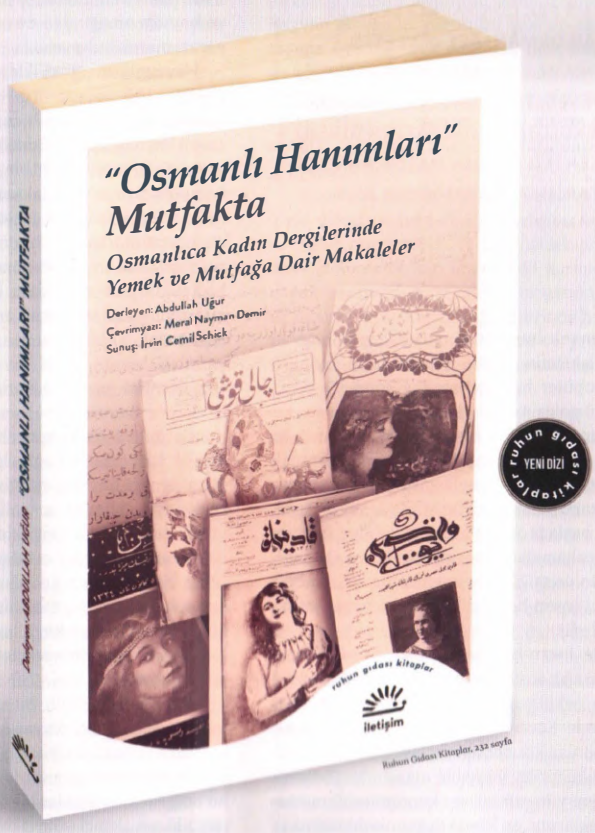
54 Bu konuyla ilgili olarak bkz. Bulliet, "History and Animal Energy in the Arid Zone."

iletişim

Mutfağın ve yemeğin toplumsal, tarihsel, kültürel yönlerine ışık tutan yeni bir dizi:

Ruhun Gıdası Kitaplar

Ruhun Gıdası Kitaplar dizisinin ilk kitabı *"Osmanlı Hanımları" Mutfakta* 1880-1926 yılları arasında yayımlanmış çeşitli Osmanlıca kadın dergilerinde yemek, sofra kültürü, beslenme alışkanlıkları üzerine çıkan makalelerden renkli bir seçki sunuyor.

On Dokuzuncu Yüzyıl Ortasında Kuzeybatı Anadolu'da İnsanlar, Mandalar ve Ormanlar*

SEMİH ÇELİK

KÖYLÜLERİN ON DOKUZUNCU YÜZYILIN ORTALARINDA SİSTEMDEN ÇIKMAK İÇİN, KENDİ AKRABALARINI, İÇLİ DIŞLI YAŞADIKLARI VE ONLARSIZ İDAME EDEMEYECEKLERİ BİR HAYATI PAYLAŞTIKLARI MANDALARI VE HAYATLARINA PEK ÇOK FARKLI ŞEKİLDE KATKI SUNAN ORMANLARI DEVLETİN TAHRİBATINDAN KORUMAK ADINA VERDİKLERİ SESSİZ MÜCADELE, BELKİ DE BUGÜNÜN EKOLOJİK TAHRİBATINA DİRENEN KÖYLÜ VE KENTLİLER İÇİN HATIRLANMASI GEREKEN, TARİHE DÜŞÜLMÜŞ BİR NOT OLARAK ÖNÜMÜZDE DURMAKTA.

Osmanlı İmparatorluğu'nda insan-hayvan ilişkisinin tarihi, son yıllarda oldukça popüler hale gelmiş bir konu. Yirminci yüzyılın büyük kısmında insanlar, kurumlar ve yapılar tarihin temel aktörleri olarak incelenmişken on dokuzuncu yüzyılın sonlarına dek insanlarla benzer kaderi paylaşmış olan hayvanlar son on yılda tarihin akışına etki etmiş özneler olarak ele alınmaya başladı. Artan akademik ilgiye rağmen bu alandaki çalışmaların önemli bir kısmı Osmanlı bürokrasisinin ürettiği arşiv kayıtlarına içkin mülkiyet ilişkilerini insan-hayvan ilişkilerinin merkezine yerleştirmektedir.[1]

Bu makale insan-hayvan ilişkisinin mülkiyetin ötesinde karmaşık sosyal, kültürel ve ekonomik kodlar etrafında şekillendiğini göstermek üzere 1830-1860 döneminde Kocaeli sancağında insanlar, mandalar ve ormanlar arasındaki ilişkiyi mercek altına alıyor. On dokuzuncu yüzyılın ortasında Osmanlı idaresinin taşra yönetimini ve ekonomilerini merkezileştirme çabalarının en kayda değer niteliklerinden biri, Osmanlı ülkesinde yaşayan insanların ve doğanın, imparatorluğun gelişmesinde ve refahında kullanılabilecek en önemli kaynaklar olarak görülmesiydi. 1830-1860 döneminde merkezileşme yolunda tasarlanan yol ve altyapı geliştirme projeleri, endüstriyi ilerletmek adına devletin desteklediği fabrika inşaatları ve en önemlisi devletin askeri ve siyasi gücünü artıracak donanmanın ve ordunun ihtiyaçlarına yönelik projeler için gerekli hammadde; imparatorluğun orman, nehir ve mineral kaynaklarının yanında insan ve hayvan emeğinden de eskisinden çok daha fazla yararlanarak bulunacaktı.

Hayvanların –özellikle de kırsaldaki büyükbaş ve diğer ehil hayvanların– erken modern dünyanın organik enerjiye dayalı tarım ekonomisinin temel enerji kaynağı işlevi görmeleri, insanlar ve hayvanlar arasında emeğe dayalı bir tür bağımlılık ilişkisinin önemini ortaya koymaktadır. Alan Mikhail'in çalışması, Mısır kırsalında erken modern geçimlik tarım ekonomisinin kalorik motorları olan ehil hayvanların sayısında 1780-1830 döneminde kıtlıklar, hayvan hastalıkları ve olağandışı iklim olayları yüzünden meydana gelen muazzam miktarda düşüşün Mısır'ın toplumsal, ekonomik ve politik topoğrafyasında yarattığı büyük etkiyi ele alıyor.[2] Mikhail, tarımın ticarileşmesi ve mülkiyetin merkezileşmesi izleği içerisinde hayvanların kırsal hayattaki merkezi konumlarındaki değişimin ekolojik, politik ve ekonomik bir dizi faktöre bağlı olduğunu ortaya koyuyor.[3] Mısır örneği hayvan emeğinden insan emeğine doğru kayışın iklimsel ve politik gelişmeler etrafında "yukarıdan-aşağıya" gerçekleştiğini gösteriyorken, on dokuzuncu yüzyılın ortalarında Kocaeli'deki kerestekeş köylüler ve mandalarının hikayesi Kuzeybatı Anadolu'da hayvan emeğinin kendilerini angaryadan kurtarmaya çalışan köylüler tarafından, kısmen "aşağıdan-yukarıya" bir süreçte problemli hale geldiğini ortaya koyuyor.

Kocaeli sancağının bu makaleye konu edilmesi tesadüf değil. Bölgede yaşayan topluluklar yüzyıllar boyunca ormanların yarattığı bir ekonomi üzerinden toplumsal ve ekonomik hayatlarını sürdürmüştü.[4] Bu bölgedeki ormanlar o kadar geniş bir alana yayılmıştı ki, on altıncı yüzyıl coğrafyacısı Aşık Mehmed, Sakarya nehri civarındaki bu ormanları "ağaç denizi" olarak tanımlamış ve tüm dünya bir araya gelse ağaç-

19. yüzyıl sonunda Geyve
Raymond H. Kévorkian ve Paul B. Paboudjian, *Ermeniler: 1915 Öncesinde Osmanlı İmparatorluğu'nda*, İstanbul: Aras Yayıncılık, 2012

ların tamamını kesmenin mümkün olamayacağını söylemişti.[5]

Benzer bir şekilde Evliya Çelebi de ormanın derinliklerine güneş ışığının girmediğini ve böyle karanlığa alışık olmayanların vahşi hayvanlara yem olduğunu anlatıyor.[6] Her ne kadar bu ifadelerin biraz abartılı olduğu kabul edilirse de, Kocaeli sancağının tarihsel olarak Tersane-i Amire'ye ve imparatorluğun büyük çaptaki inşa projelerine kereste sağlayan, aynı zamanda İstanbul'un odun kömürü ihtiyacını karşılayan en önemli bölge olması, bu ormanları bölge ekonomisinin ve toplumsal hayatının merkezine yerleştirmekteydi.[7] Benzer şekilde sancağı kuzey-güney doğrultusunda kesen Sakarya nehri, hem ormanlardan kesilen kerestelerin taşınmasında hem genel olarak ulaşımda ve sancağın iç bölgelerindeki vadileri ve ovaları sulayarak tarımı mümkün kılması itibarıyla orman ekonomisinde önemli bir rol üstlenmekteydi. Ormanların ve orman ekonomisinin bölgedeki belirleyiciliği aynı zamanda merkezi hükümetin bölgeye yönelik idari tasarrufundan da izlenebilir. Sancağın idari sınırları yıllar içerisinde birkaç kez değişmişse de, bölgedeki insan ve hayvan emeğinin ve doğal kaynakların kontrolünü elinde tutan Bahriye Meclisi'ne göre bölgenin idari sınırları orman ekonomisinin uzandığı genişlikteydi.

İşte bu ekonomik coğrafya içerisinde hayvanlar –özellikle mandalar, insanlar, ağaçlar ve nehir kollarının hayatları birbirine sıkı bir şekilde bağlıydı. Ancak kerestekeşan[8] sisteminin çerçevesinde kesilmesi ve dağlardan en yakın iskeleye mandalar tarafından köylülerin yardımıyla indirilmesi gereken ağaç/kereste miktarının on dokuzuncu yüzyılın ortalarında olağanüstü miktarlara ulaşması, bu ilişkide önemli bir kırılmaya yol açacaktı.[9] Bu sistemin altında ezilen köylüler, doğal kaynak yönetiminin nev-zuhur siyasal ekonomisine karşı çıkacaklardı.[10]

1830-1860 arası dönem, Osmanlı donanması için önemli miktarda firkateyn ve korvet yapımına kalkışıldığı ve imparatorluğun altyapısında devrimsel değişikliklerin meydana geldiği bir dönemdi. Tüm bu inşa faaliyetleri, Kocaeli'deki köylülerin daha önce tecrübe etmedikleri yoğunlukta bir köylü-manda emeği mobilizasyonunu gerektiriyordu.[11] İnsan ve hayvan emeğinin yoğun bir şekilde ağaç kesme ve taşıma işlerine sevk edilmesi, hem hayvanlar hem de köylülerin karınlarını doyurmak üzere yürütülen tarımsal faaliyetlere de önemli ölçüde sekte vuracaktı. Dahası, bu durum kırsal alanın topoğrafyası ve bitki örtüsünde önemli bir farklılaşma anlamına geliyordu.

Bu sistem her şeyden önce insan ve hayvan emeğiyle yeterli sayıda ağacın varlığına bağlı olduğundan, sistemin işleyişi ve sürdürülebilirliği insanlar, hayvanlar ve orman arasındaki karmaşık dengeye dayalı ekonominin sürekliliğini gerektiriyordu. Bu üç unsur her ne kadar kâğıt üzerinde mevcut gözükse de dönemin iklimsel, siyasal ve yerel ekonomik gelişmeleri kerestekeşan ekonomisi üzerinde önemli ölçüde olumsuz etki ediyordu.

1830-1850 döneminde Anadolu'yu etkisi altına alan sıcaklık anomalileri, özellikle tarihsel olarak rastlanmamış yüksek sıcaklıklar, Kocaeli sancağını da etkisi altına alan kuraklıklar ve kıtlıklara yol açmıştı. 1845-1849 arasında Anadolu'yu kırıp geçiren kıtlık, açlık ve bağlantılı hastalıklardan dolayı insan ve hayvan nüfusunda önemli ölçüde azalma söz konusuydu. Öte yandan açlıktan ölmek istemeyenler aileleriyle birlikte kimi zaman büyükbaş hayvanlarını da yanlarına alarak kıtlığın daha az etkili olduğu bölgelere göç etmeyi denemişti. Dolayısıyla 1830'larda ve izleyen on yılda Anadolu'daki kuraklık ve kıtlık olayları hayvan ve insan coğrafyasını radikal bir şekilde değiştirdi.

Ancak tam da kıtlığın en yoğun bir şekilde etkisini hissettirdiği 1847 yılında Kocaeli'ye oldukça yakın olan Bursa'yı gezen İngiliz seyyah Charles MacFarlane'in yorumları özellikle manda gibi kuvvetli hayvanların etkili kuraklık ve kıtlık karşısında dahi hayatta kalabildiğini gösteriyor:

> Olağan dışı miktarda büyükbaş hayvanla karşılaştık. Özellikle öküzler ve mandalar (her ikisi de hem tarımda hem de taşımacılıkta kullanılıyordu) mükemmel durumdaydı. Ancak uğradığımız köylülerden birinin –ve köydeki diğer tüm köylülerin– evi yıkık döküktü. Rumlar ellerini buruyor ve saçlarını yoluyor ve artık tarlalarını ekmeyeceklerini ve sürmeyeceklerini söylüyordu.

Olumsuz iklim koşullarına rağmen büyükbaş hayvanlarını belli bir seviyede tutabilmelerine karşın devletin omuzlarına yüklediği vergi ve angarya yükünü taşımak konusunda eskisi kadar "hevesli" görünmeyen köylüler, tarımsal faaliyetleri sürdürmemek için bahane arıyorlardı. MacFarlane'in Bursalı köylülerinin protestoları gibi, Kocaeli'deki kerestekeş köylüler de devletin artan insan ve manda emeği talebinden pek hoşnut değildi. Özellikle 1840'ların sonlarından itibaren kerestekeş köyler İstanbul'a gönderdikleri arzuhallerde içinde bulundukları durumu ayrıntılarıyla açıklıyor ve sistemden muaf tutulmayı talep ediyorlardı.

19. yüzyıl sonlarında Kuzey Amerika'da tomruk taşıyan öküzler

Bu dilekçelerde sistemden muaf tutulma isteğinin özellikle devletin kabul edilebilir bir miktarın üzerinde ağaç kesilmesini talep edişi olması kayda değerdir. On yedinci yüzyılın ortalarında bir kalyon inşası 2000 kıta ağacın kesilmesini gerektiriyordu. Bu kalitede ve miktardaki ağaçların büyümesi yaklaşık 100 yıl alıyordu.[12] 1830'larda küçük teknelerin yanında devlet iki kalyon inşaatına kalkışmıştı, ki bu da farklı nitelikteki yaklaşık 4000 kıta ağacın kesilmesini gerektiriyordu. Daha net konuşmak gerekirse devlet, 1847'de Kocaeli'deki kerestekeş köylülerden toplamda 7794 kıta ağacın kesilmesini talep ediyordu; bu Kocaeli'deki ormanların yaklaşık üçte ikisinin kesilmesi anlamına geliyordu.[13] Buradan hareketle kerestekeş köylülerin orman ekosisteminin sürdürülebilirliği üzerinden mobilize olduğunu söylemek mümkündür.

Kerestekeş köylülerin ve mandalarının emeğinden mahrum kalma ihtimali devleti alternatifleri düşünmeye itmiştir. Örneğin 1848 yılında odunların sallarla Sakarya nehrinden İzmid iskelesine taşınması bir alternatif olarak düşünülmüştü. Bu doğrultuda 19 kıta kesilmiş ağaçla yapılan bir deneme (toplam miktar 1300 kıtaydı), dağlarla nehre uzak olduğunu, nehre giden mahallin kayalık ve uçurum olduğunu ve araba geçişinin mümkün olmadığını göstermişti. Üstelik sürüklenen tomruklar başlarından yarılmıştı ve uzunluk ile kalınlık olarak kayıp vardı. Her halükârda nehrin suyunun, ağaçları dağlardan indirmenin mümkün olduğu yaz aylarında azalması ve sığlaşması, devletin planlarını çoktan suya düşürmüştü. Zaten bu yolla kereste taşınamayacağını bilen kerestekeş ahali, "müsamaha ile vakit geçirmekteydi."[14]

Köylülerin dilekçelerinde karşımıza çıkan bir diğer iddia da ellerinde bulunan hayvanların, özellikle iklim koşulları yüzünden zayıf düştüğüydü. Dahası, ağaç kesmek ve kesilen ağaçları iskelelere taşımakta kullanılacak öküz ve manda sayıları 1830-1850 arasında epey azalmıştı. Sadece mandaların sayısı 10000 baştan 2000 başa düşmüştü. Her ne kadar 1840'ların sonunda devlet köylülerde yeterince manda olduğuna inanmışsa da kereste nazırlarına manda sayısını tekrar 10000'e çıkarmak yolunda verilen emirler devletin hayvan sayısında ciddi bir azalma olduğunu kabul ettiğini gösteriyor.[15]

Kerestekeşan ekonomisinin en önemli unsuru olan mandaların sayısının yetersizliğini kabul etse de Osmanlı idaresinin sistemden muaf olmak isteyen köylülerin taleplerini karşılamak yerine onlara manda bulmayı tercih etmesi, insanlar ve hayvanlar arasında sıkı bir ilişki üzerine kurulmuş bu sistemin imparatorluk ekonomisinin ve askeri gücünün sürdürülebilmesindeki önemine işaret ediyor. Öte yandan 2000 baş mandayı 4 kat artırmanın mümkün olamayacağı da devletin malumuydu;[16] nitekim 1860 yılında Kocaeli'nin Ada, Apsoni, Sarıçayır ve Hendek kazalarındaki kerestekeş ahalinin elinde toplamda altmış çift kadar manda kalmıştı.[17]

Köylülerin kerestekeşan sisteminden aflarını istemelerinin tek sebebi kesilmesi talep edilen ağaç sayısıyla o ağaçları taşıyacak hayvan sayısı arasındaki uçurum değildi elbette. Dağlardan ağaç kesip, bu ağaçları iskele civarındaki atölyelere taşıyıp en sonunda elde ettikleri keresteleri iskelelere taşımakla sona eren işin ayrıntıları bize ipucu verebilir. Bu konuda elimizdeki veriler oldukça sınırlı. On dokuzuncu yüzyılın ilk on yılında Hindistan'da ormandan tomruk çeken mandalar üç ile yirmi gün arasında seyahat edebiliyorlardı. Büyük bir ağacın çekilmesi sırasında hayvanların yüzde 20'ye yakını ölebiliyordu.[18] Düzgün yolların olmadığı kuzeybatı Anadolu coğrafyasında mandalar ve köylüler benzer sıkıntılar çekiyordu. Osmanlı idaresi dağla iskele arasında yönetilebilir uzaklığı on dört saatle sınırlamıştı. Ancak kerestekeş köylüler buna katılmıyordu. Dağ yolları çoğunlukla sarp ve kayalıktı; kazalara davetiye çıkarıyordu. Sık rastlanan kazalarda ölümler de nadir değildi ve mandalarla insanlar aynı kaderi paylaşıyordu.[19]

Öte yandan sağ salim dağdan iskeleye gitmek her zaman yolculuğun sonu olmayabiliyordu. Sarp ve kayalık dağ yollarında sürüklenen tomruklar bereleniyor ve uzunluklarıyla kalınlığından kaybediyordu. 1846 öncesinde Tersane-i Amire'den gönderilen katalogda tanımlanan ölçülere uymayan ağaçlar kabul

Sinop dağlarında tomruk çeken kerestekeş köylüler ve öküzleri. 1930'lar civarı. *KA Dergi* 1:1 (2015). Telifsiz fotoğraf

edilmiyor ve köylüler gereken ödemeyi alamıyorlardı; zorlu yolculuk yeniden başlıyordu. 1846'da kerestekeş köylülerin şikayetleri sonucunda Kocaeli'den temsilcilerle Tersane-i Amire memurlarından oluşan bir komisyon en azından istenenden büyük ağaçlar için paranın tam ödenmesine, kısa ya da ince kalan ağaçların ise değerinden yüzde 10 kaybetmesine karar vermişti.[20]

1830 ve 1840'ların iklim koşulları bu zorlu şartları daha da çekilmez kılıyordu. Kurak geçen yıllar toprağın sürülmesini, ekilmesini ve ekinlerin büyümesini oldukça zorlaştırmıştı. Tarımsal üretimdeki düşüş kıtlık ve açlığın yanında göçe sebep oluyordu. Tarımdan soğuyan Anadolu köylülerinin önemli bir kısmı hizmet sektöründe çalışmak üzere İstanbul gibi büyük şehirlere göç ediyordu.[21] 1843'te Kocaeli/Değirmendereli Mustafa Reis İstanbul/Üsküdar'da bir kahvehanede tarıma devam etmek için köye dönmek istese de, köyde sadece kadınlar ve yaşlı erkeklerin kaldığını ve tarımsal üretimin mümkün olmadığını söylüyordu.[22] Bu yorumlar kırsal dünyada da karşılık buluyordu. Ancak bu makale açısından daha önemli olan, bu yorumların özellikle Kocaeli'de kerestekeşan sisteminin hayvan emeği açısından sonuçlarını vurgulamasıdır. 1848 yılında Kocaeli'nin bir köyünden iki yaşlı adam verdikleri bir dilekçede askere alınan oğulları ve kereste taşımaya koşulan mandaları olmaksızın tarlaları süremeyeceklerini söylüyordu.[23] Oğullar ve mandalar aynı kefedeydi.

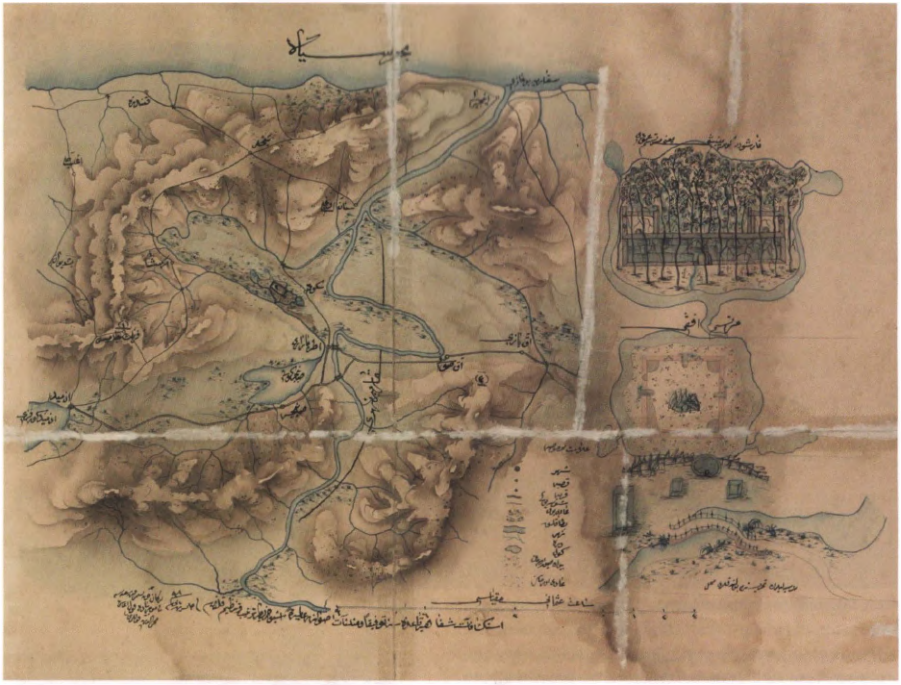
Benzer ve daha ayrıntılı bir ifade MacFarlan'ın köylülerinin ağzından dökülüyordu:

> "Orman," dediler; "Bize ateş ve ışığı veren dostumuzdur ama orman aynı zamanda bizim düşmanımızdır da. Zira o ormandan Padişah'ın gemileri için koca koca ağaçları kestirirler ve bunları iskeleye taşımak için bizim öküzlerimizi alırlar. İşte bugün, devasa bir ağacı çekmek için 20 çift öküz vermemiz isteniyor! Köyde 20 çiftimiz yok ki. Topraklarımızı sürmeden bıraksak bile yetmez. Zaten toprağı sürme zamanının da eli kulağında... Evet, ormanın yakınında doğmuş olmak büyük talihsizlikmiş."[24]

Buraya kadar anlatılan hikâye kerestekeş köylülerin sisteme sadece ekonomik bir bakış açısıyla bakmadığını, dilekçelerinde şikayet ettikleri meselelerin ceplerine giren para değil, içinde yaşadıkları hayvan-insan-orman merkezli ekosistemin devletin artan kereste talebi karşısında göreceği muhtemel zararların sonuçları olduğunu gösteriyor. Bölgedeki ormanların büyük kısmını yok edecek, manda nüfusuna olumsuz etki edecek ve tarımsal üretimi sürdürecek emek gücünü tamamen ağaç kesmeye ve taşımaya ayıracak bir sistem köylüler açısından sürdürülebilir olmayacaktı. Elbette Osmanlı idaresi köylülerin bu dertlerini karşısında muafiyet taleplerine olumlu bir cevap vermeyecekti. Ancak kerestekeş köylüler talihsizlikleri karşısında dilekçe vermekten başka şeyler de yapmaya hazırdı.

MANDALARI SATMAK – BAŞKENTİ DONDURMAK

1840'lardan 1860'lara uzanan süreçte devletle kerestekeşan sisteminden muaf olmak için müzakere eden Kocaeli köylüleri, sistemin işleyişini sekteye uğratacak ve kendilerini asırların yükünden kurtaracak yöntemler arayışındaydı. Yukarıda sözü edildiği gibi, bölgedeki manda sayıları 1830'lardan 1860'lara kadar büyük oranda düşmüştü. Bu düşüşte iklim koşulları ve göç elbette etkiliydi. Ancak dahası vardı.

1884 senesinde çizilmiş Kocaeli Sancağı haritası. Haritanın sağ üst köşesinde Harmantepe kalesini gösteren çizim kaleyi neredeyse ağaçlar arasında kaybolmuş bir şekilde tasvir etmiş. Bugün kalenin etrafında çok az sayıda ağaç mevcut. BOA. HRT.h 584 : telifsiz arşiv malzemesi

1847-1860 arasında Kocaeli kerestekeş köylüleri mandalarını kerestekeş olmayan köylülere satmaya başlamışlardı.[25] Karşılığında ise öküz ya da inek gibi hayvanlar alıyorlardı. İlk bakışta olağan bir alım satım işlemi gibi görülebilecek bu eylem, mandanın ekonomik değeri ve kerestekeşan sistemi içerisindeki kilit rolü düşünüldüğünde daha anlamlı hale gelir. Mikhail'e göre on dokuzuncu yüzyıl dönümünde Mısır kırsalındaki en değerli ehil hayvanlar mandalardı. Kuvvetli olmaları, hem tarım ekonomisinin gerektirdiği işlerde kullanışlı olmalarını sağlıyordu hem de dönemin iklimsel anomalileri karşısında diğer hayvanlara göre avantaj sağlıyordu.[26] Bu durum Anadolu için de genellenebilir. Manda, merkezi devletin de üretilmesi ve çoğaltılmasını teşvik ettiği bir büyükbaş hayvan türüydü. Hem tarımda hem de taşımacılıkta tercih edilen hayvanlardandı.[27]

Ekonomik değeri yüksek ve dayanıklılığı tartışılmaz bu hayvanın Kocaeli'deki kerestekeş köylüler tarafından kerestekeş olmayan köylülere satılması ve yerlerine çok daha dayanıksız, ekonomik değeri düşük hayvanlar satın alınması ekonomik bir alışverişten ziyade kerestekeş köylülerin sistemden çıkmak için buldukları bir yöntem olarak okunmalıdır. Bu durumun ekonomik olarak irrasyonel olması Osmanlı merkezi hükumeti tarafından da anlaşılması güç bir eylem olarak tanımlanmıştı:

> [...] ahali-i merkumenin mine'l kadim kereste-keş olduğu ve kat ve tenzil eyledikleri kerestenin kendi rızalarıyla kararlaştırılmış olan fiyat vechle ücret-i kat ve nakliyesi [...] tamamen ita kılınmakda bulunduğu halde ellerinde bulunan hayvanatı bu suretle ahire *füruht ve def etmesi* [...] elbette bir sebebe mebni olmak lazım geleceğinden.[28]

Buradaki ifadeden de anlaşılabileceği üzere merkezi devlet, kerestekeş köylülerin mandalarını satmalarının aynı zamanda onları "def etmek" olduğunun da farkındaydı. Anlaşılmayan şey, bunu neden yapmak istedikleriydi. Her hâlükârda devlet bu durumun kalyon inşasına ve başka inşaat projelerine vereceği zararın farkında olarak Kocaeli'de köylülerin mandalarını satmalarını yasaklamaya karar verdi.

Ancak kerestekeş köylülerin bu eylemlerinin bir de –büyük ihtimalle– beklenmeyen sonucu olmuştu. İstanbul'da yemek pişirmek ve ısınmak için gereken enerji büyük ölçüde odun kömüründen sağlanmaktaydı. Kocaeli ormanlarından kesilen ağaçlar tersanenin ihtiyacının yanında kentin ısı enerjisini de sağlaması bakımından hayati önemdeydi. Kerestekeş köylülerin 1840'lar ve 1850'lerdeki manda satma eylemi, öyle görünüyor ki İstanbul'un "donmasına" yol açmıştı. MacFarlane kerestekeş köylülerin mandaları sattığı 1846 Kasım'ından bir yıl sonra, 1847-1848 kışında İstanbul'un kömür kıtlığı yaşadığını, yemek pişirmek için bile kömür bulunmadığını ve "kömür dilencilerinin" ortaya çıktığını söylüyor.[29] MacFarlane mandalarını satan kerestekeş köylülerden bahsetmese de bir sonraki benzer örnekte İstanbul'un

"donması" ile mandaların satılması arasındaki ilişkiyi daha açık görebiliyoruz. Ahmed Cevdet Paşa, 1857'de benzer bir kömür kıtlığının olduğunu şu şekilde aktarıyor:

> Bu sırada ise kömürcüler bu ticaretten vazgeçip hatta öküzlerini bile satmışlar idi. Mevsim-i şita geldi. Kömür bulunmaz oldu. Bunun üzerine kömürün yüz kıyyesi kırk beş ve ba'dehü elli kuruşa satılmak üzere ruhsat verildi ise de kömürün tozu bile bulunmaz oldu.[30]

Devlet görevlilerinin kerestekeş köylülerin talepleri ve bu eylemleri arasında herhangi bir ilişki kurup kurmadığını bilmiyoruz. Ancak 1860'lardan itibaren kerestekeşan sisteminde çeşitli iyileştirmelere gidilmesi, bu tarz eylemlerin devlet nezdinde karşılık bulduğunu düşündürüyor:

> Kereste-i mezkurenin hayvanat-ı mevcudeye nisbetle tevzi'i yoluna gidilmese [...] ashab-ı hayvanat hakkında [...] haml-giran ve bi-adil olarak bi'l-vücud mağduriyetlerini ve *envai seda ve sızıldının vukuuyla beraber* kereste-i matluba ve mürettebenin teehir-i tenzilini müstelzem olacağı[31]

1865 yılında köylülere sahip oldukları hayvan sayısına nisbetle angarya yükleme uygulamasına geçilmesi, kerestekeş köylülerin dilekçelerinde ifade ettikleri, hayvanların tarım ekonomisinde ve kırsal hayatın devam etmesindeki hayati rolünü devletin de kabul ettiğini gösteriyor. Dahası yukarıdaki alıntıda "*envai seda ve sızıldının vukuuyla beraber*" ifadesi kerestekeş köylülerin o ana kadarki protestolarının kısmen de olsa işe yaradığına işaret ediyor.

***

Elbette kerestekeş köylülerin çalışma koşullarında iyileştirmeye gidilmesi hikâyenin sonu değildi. Ancak köylülerin on dokuzuncu yüzyılın ortalarında sistemden çıkmak için, kendi akrabalarını, içli dışlı yaşadıkları ve onlarsız idame edemeyecekleri bir hayatı paylaştıkları mandaları ve hayatlarına pek çok farklı şekilde katkı sunan ormanları devletin tahribatından korumak adına verdikleri sessiz mücadele, belki de bugünün ekolojik tahribatına direnen köylü ve kentliler için hatırlanması gereken, tarihe düşülmüş bir not olarak önümüzde durmakta.

SEMİH ÇELİK - KOÇ ÜNİVERSİTESİ/ANAMED

DİPNOTLAR

* Bu makalenin daha geniş bir versiyonu "It's a bad fate to be born near a forest': Forest, People and Buffaloes in Mid-Nineteenth Century North-Western Anatolia," içinde Onur İnal ve Yavuz Köse (yay. haz.), Seeds of Power Explorations in Ottoman Environmental History, Cambridgeshire: White Horse Press, 2019, 111-133 olarak yayımlanmıştır.

1 Bu çerçevedeki örnekler için bkz., Suraiya Faroqhi (yay. haz.), *Animals and People in the Ottoman Empire*. İstanbul: Eren, 2010.

2 Alan Mikhail, "Unleashing the Beast: Animals, Energy, and the Economy of Labor in Ottoman Egypt," *The American Historical Review* 118 (2013), 317–48. Orta Doğu'da hayvan emeğinin daha uzun vadede ve daha geniş bir coğrafyadaki analizi için bkz., Richard W. Bulliet, "History and Animal Energy in the Arid Zone," içinde Alan Mikhail (yay. haz.), *Water on Sand: Environmental Histories of the Middle East and North Africa*. New York: Oxford University Press, 2012, 51–70.

3 İngiltere örneği için bkz., E. A. Wrigley, *The Path to Sustained Growth: England's Transition from an Organic Economy to an Industrial Revolution*, Cambridge: Cambridge University Press, 2016.

4 Yaşar Baş, "Kocaeli'den İstanbul'a Kereste Nakli, Tersane ve Tophane'de Kullanımı," *Studies of the Ottoman Domain* 6 (2016), 149–71; Resül Narin, "Osmanlı Devleti Zamanında Kocaeli Ormanları," *Belleten* 77 (2011), 769–81.

5 Âşık Mehmed, *Menâzirü'l-Avâlim*, 3. cilt. yay. haz. Mahmut Ak, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2007, 263.

6 Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, c. 2, İstanbul: Üçdal Neşriyat, 1993, 741-742.

7 Tuncay Zorlu'ya göre on yedinci yüzyılın sonlarında Kocaeli civarındaki ormanlardaki ağaç sayısı on kalyon inşa edebilecek miktardan yedi kalyon inşa edebilecek miktara inmişti. Tuncay Zorlu, *Innovation and Empire in Turkey: Sultan Selim III and the Modernization of the Ottoman Navy*, London: I.B. Tauris, 2008, 3-4, 17.

8 Kerestekeşan sistemi, Osmanlı devlet kurumlarının, özellikle de Tersane-i Amire için gereken kereste ihtiyacını karşılamaya yönelik olarak ağaç kesmek ve taşımak üzere dağ ve orman köylülerini harekete geçirdiği yüzlerce yıllık bir sistemdi. Köylülerin üzerine yüklenen angaryanın karşılığı ise Tanzimat döneminde angaryanın yasaklanmasına kadar belirli olağanüstü vergilerden muafiyetti. Tanzimat sonrasında köylülerin kestiği ve iskelelere taşıdığı ağaçları devlet sembolik bir ücretle satın almaya başladı. Genel olarak her köyün en yakındaki iskeleye taşıması gereken tomruk miktarı önceden belirleniyordu. Kerestekeşan sistemi üzerine tarihsel yazın henüz gelişme aşamasında. Sistemi açıklamaya çalışan ancak angaryaya değinmeyen bir çalışma için bkz. Baş, "Kocaeli'den İstanbul'a Kereste Nakli," 149–71. Öte yandan Suraiya Faroqhi devlete hizmet etmenin genel olarak angaryaya dayandığına değinmiştir. Suraiya Faroqhi, *Artisans of Empire. Crafts and Craftspeople under the Ottomans*. London: I.B. Tauris, 53-54.

9 Zorlu'nun çalışmasına göre on sekizinci yüzyılın sonlarında Osmanlı devletinin gelişkin bir kereste ekonomisi mevcuttu. Bu durum on dokuzuncu yüzyılın ortalarından itibaren değişecekti. Zorlu, *Innovation and Empire in Turkey*, 15-18. Zorlu, kerestekeşan sisteminin en önemli unsuru olan mandalar ya da diğer büyükbaş hayvanlardan çalışmasının hiçbir yerinde söz etmiyor.

10 Osmanlı İmparatorluğu'nda orman idaresinin siyasal-ekonomisindeki değişim için bkz., Selçuk Dursun, "Forest and the State: History of Forestry and Forest Transformation in the Ottoman Empire," Doktora Tezi, İstanbul: Sabancı Üniversitesi, 2007.

11 Gemi inşa faaliyetlerinin on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısındaki artışına ve Kocaeli ormanlarının Tersane-i Amire'nin ihtiyaçları dışındaki projeler için kullanımının yarattığı rahatsızlığa dair bkz., Başbakanlık Osmanlı Arşivi, İstanbul (BOA), ŞD.d. 1-4 (1869). Altyapı inşaatları ve endüstrileşmenin Kocaeli'deki ormanlardan talep edilen keresteyi arttırdığı örnekler için bkz., BOA. A.MKT 174/30 (19 Rebiülevvel 1265 [12 Şubat 1849]); BOA, BEO.AYN.d. 1718–78 (tarihsiz).

12 Baş "Kocaeli'den İstanbul'a Kereste Nakli," 164. Ayrıca bkz., Tuncay Zorlu, "Osmanlı Deniz Teknolojisinden Bazı Sayfalar," *Hendese – Bilim Teknoloji ve Düşünce Dergisi* 2 (2013), 90.

13 Zorlu, "Osmanlı Deniz Teknolojisi," 90.

14 BOA. A.MKT 135-7 (15 Recep 1264 [17 Haziran 1848]).

15 BOA. HAT 1246-48334A (tarihsiz).

16 Agy.

17 BOA. A.M KT.U M 393-87 (9 Recep 1276 [9 Şubat 1860]).

18 Nancy Lee Peluso, *Rich Forests, Poor People: Resource Control and Resistance in Java*, Berkeley: University of California Press, 1992, 41.

19 1853'te Kocaeli'ye bağlı Elmacık köyünden Kozoğlu Ahmed adındaki bir köylü, dağdan ağaç taşırken ölen mandaları için devletten tazminat istemişti. BOA, A.MKT.NZD 83/43 (13 Şevval 1269 [20 Temmuz 1853]). Kesilen ağaçların mandalar ve insanların üzerine düşmesi sonucu yaralanmalar ve ölümler yaygındı. Kocaeli'den çok uzak olmayan Kastamonu'da bir köylünün ve mandasının ayaklarına düşen ağaç ikisinin de ayaklarını kırmıştı. BOA. A.MKT, NZD 15/14 (10 Zilkade 1266 [17 Eylül 1850]). Ağaçların taşınmasında öküz arabalarının kullanıldığı durumlarda bile kazalara rastlanıyordu. 1861'de Gemlik civarındaki bir köyde ağaç yüklü bir arabanın frenleri yokuş aşağı bir halde boşalınca arabayı çeken manda önünde yürüyen adamı ezip öldürmüştü. BOA. MVL 620/66 (26 Cemazeyilahir 1278 [29 Aralık 1861]). Ayrıca bkz., BOA. A.MKT.NZD 218/59 (29 Recep 1273 [25 Mart 1857]).

20 BOA. İ.MVL 95/1965 (12 Cemaziyelevvel 1263 [28 Nisan 1847]).

21 İrfan Kokdaş ve Yahya Araz, "İstanbul'da Ev İçi Hizmetlerinde İstihdâm Edilen Kuzeybatı Anadolulu Kız Çocuklarının Göç Ağları Üzerine Bir Değerlendirme (1845–1911)," *Tarih İncelemeleri Dergisi* 33 (2018), 41–68.

22 Cengiz Kırlı, *Sultan ve Kamuoyu. Osmanlı Modernleşme Sürecinde Havadis Jurnalleri*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2009, 389 [girdi no. 1049].

23 BOA. DV 4–19 (1848).

24 Charles MacFarlane, *Turkey and Its Destiny: The Result of Journeys Made in 1847 and 1848 to Examine into the State of that Country*, Philadelphia: Lea and Blanchard, 1850, 149–50.

25 BOA. A.MKT 55/74 (6 Zilhicce 1262 [25 Kasım 1846]). BOA, MVL 7/34 (26 Ramazan 1262 [17 Eylül 1846]; BOA, A.MKT.MHM 181/47 (26 Ramazan 1276 [17 Nisan 1860]).

26 Mikhail, "Unleashing the Beast."

27 Hitomi Hongo, "Patterns of Animal Husbandry, Environment, and Ethnicity In Central Anatolia In The Ottoman Empire Period: Faunal Remains From Islamic Layers at Kaman-Kalehöyük," *Japan Review* 8 (1997), 275–307. Ayrıca bkz., Xavier de Planhol "Le boeuf porteur dans le Proche-Orient et l'Afrique du Nord," *Journal of the Economic and Social History of the Orient* 12 (1969), 317). Suraiya Faroqhi, "Introduction" içinde Faroqhi (yay. haz.), *Animals and People in the Ottoman Empire*. İstanbul: Eren, 2010, 11–54 ile karşılaştırın.

28 BOA, A.MKT.UM 393-87 (9 Recep 1276 [1Şubat 1860]).

29 MacFarlane, *Turkey and Its Destiny*, 169.

30 Ahmet Cevdet Paşa, *Tezakir 21–39* (c. 2), yay. haz. Cavid Baysun, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1991, 46–48. Arşiv anlatısı için bkz. BOA. A.MKT.MHM 123/73 (20 Cemaziyelevvel 1274 [6 Ocak 1858]).

31 BOA. MVL 702/74 (20 Zilkade1281 [16 Nisan 1865]).

OSMANLI ERMENİLERİNİN GÖÇÜNÜN FOTOĞRAFINI ÇEKMEK 2:

Fotoğrafçılar, Arka Planları ve Terk-i Tâbiiyet Fotoğraflarının Standartları

HAZAL ÖZDEMİR

ERMENİ TOPLUMUNA GETİRİLEN TERK-İ TÂBİİYET ZORUNLULUĞU VE GERİ DÖNÜŞÜN YASAKLANMASI, II. ABDÜLHAMİD DÖNEMİNDEKİ NÜFUS ŞEKİLLENDİRME PROJELERİNİ ANLAMAMIZ İÇİN YENİ BİR PENCERE AÇAR. FOTOĞRAF İSE DÖNÜŞÜ YASAKLANAN ERMENİLERİN GÖRSEL BİR KANITI, ONLARI BELGELEMENİN VE NUMARALAMANIN BİR YOLUDUR.

1888-1914 arasında Osmanlı Ermenileri temelli veya bir süreliğine Kuzey Amerika'ya göçmüş, Osmanlı Devleti ise bu göçü kontrol altına alabilmek için sıkı politikalar geliştirmişti. II. Abdülhamid hükümeti, 1896'dan itibaren Ermeni göçünü terk-i tâbiiyet kapsamına almıştı. Makalenin *Toplumsal Tarih*'in Nisan 2019 tarihli 304. sayısında yayımlanan ilk kısmında belirtildiği gibi, yalnızca Osmanlı tebaası olmayı reddeden ve bir daha imparatorluk sınırları içine dönmeyeceklerine dair senet imzalayan Ermenilerin, fotoğraflarını devlete teslim ettikten sonra gitmelerine izin verilecekti. Bu durumu daha ilginç hâle getiren, devlete teslim edilen fotoğrafların standart bir polis fotoğrafına veya vesikalığa benzememeleri; hatta çoğunun polis ve Ermeni fotoğrafçıların işbirliğiyle yerel stüdyolarda çekilen aile fotoğrafları veya boydan alınan fotoğraflar olmasıdır.

Bundan önceki yazı, terk-i tâbiiyet sürecinin hangi tarihsel koşullarda ortaya çıktığını inceleyip fotoğrafın Osmanlı göç politikalarındaki yeri hakkında düşünürken serinin ikinci yazısı, fotoğrafları, şehirlere, çekildiği günlere, fotoğrafçılarına, kullanılan arka plan ve dekorlara göre incelemeyi hedeflemektedir. Acaba fotoğrafların yoğunlaştığı belirli mahalleler var mıdır? Aynı veya yakın tarihlerde çekilen fotoğraflar arasında benzerliklere rastlar mıyız? Devlet arşivlerinden ve Project SAVE gibi Ermeni fotoğrafçıların eserlerini toplama amacıyla kurulan arşivlerden çıkan fotoğraflardaki dekor, arka plan gibi unsurları karşılaştırarak bu fotoğraflar hakkında daha çok bilgi edinebilir miyiz? Terk-i tâbiiyet fotoğrafları, Osmanlı fotoğraf tarihinde nereye oturur, Osmanlı Doğusu'ndaki yerel fotoğrafçılık geleneği hakkında ne gibi ipuçları verebilir? İnkababiyan ve Dildilyanlar gibi artık daha iyi bilinen fotoğrafçıların yanı sıra, adı sanı duyulmamış fotoğrafçılara rastlayabilir miyiz?

OSMANLI FOTOĞRAFINDA SINIRLAR

Bu çalışmanın amaçlarından biri, Edhem Eldem'in Osmanlı fotoğraf tarihi alanında yapılan çalışmaların İstanbul merkezliliğini kırma ve Anadolu'daki yerel fotoğrafçılığı araştırma çağrısına katkı sunmaktır.[1] Terk-i tâbiiyet fotoğraflarının çekiliş amaçları ve kullanımı üzerine kafa yordukça, aynı zamanda fotoğrafların kime hitap ettiğini ve kim tarafından kullanıldığını da tahmin etmeye çalışabiliriz. İmparatorluk sınırları içinde çekilen her fotoğraf Pera'daki fotoğraf stüdyolarında, Avrupalı turistler veya Osmanlı elitleri için çekilmiyordu.[2] Aynı şekilde, fotoğraf pratiği tamamen II. Abdülhamid'in kontrolünde de değildi; fotoğraf üretim, dağıtım ve tüketim ağları ondan bağımsız olarak işleyebiliyordu. Zaten sözü geçen fotoğraflar Doğu vilayetlerinde çekilmiş, Dahiliye ve Hariciye arşivlerinde tutulmuştur. Bu makalede kullanılan fotoğrafların çoğunluğunun Hariciye Arşivlerinden (HR TH) çıkması, işleri daha da ilginç hale getirir. O yüzden Hamid'in bu fotoğrafları yakından takip ettiğini ya da fotoğrafların ona ulaştığını söylemek çok doğru olmayacaktır. Bu da sorgulanması gereken başka bir kalıp yargıyı, Hamid'in antropometriden etkilenip suçluları fotoğraflarına göre değerlendirip affettiği iddiasını akla getirir. Eldem'in belirttiği gibi, Osmanlı'daki polis fotoğrafları o dönemde Avrupa'da çekilen denkleri gibi antropometriyle bağlantılı değildi.[3] Profilden alınan standart sabıka fotoğrafı çekimi veya vesikalık fotoğraf anlayışı henüz yayılmamıştı.[4]

Camera Ottomana'da örnekleri sunulduğu gibi, İstanbul Üniversitesi Merkez Kütüphanesi'nde bulunan mahpus fotoğrafları arasında dua eder gibi ellerini açan veya stüdyo arka planıyla poz veren fotoğraf özneleri bulunur.[5] Osmanlı Devlet Arşivleri'nin Sadaret Fonu'nda, 1904 yılında Üsküp Hapishanesi'nde fotoğraflanan mahkumların fotoğrafları bulunur. Onlar da ayakta, kimi zaman birlikte, kimi zaman tek başlarına, elleri ceplerinde, kameraya dik dik bakarak poz vermişlerdir.[6] Edirne vilayeti hapishanesinde bulunup affedilen mahkumların da stüdyo arka planı önünde poz verdiği görülür.[7]

Suçlu fotoğrafında bir standardizasyon olmaması, mahkumlarının kiminin ayakta, kiminin otururken fotoğraflanması,[8] terk-i tâbiiyet fotoğraflarının kimi zaman polis yardımıyla, genelde stüdyoda ve dekorlarla çekilip devlet arşivlerinde saklanmasına benzer. Osmanlı fotoğrafını ilginç yapan husus aile, stüdyo, suçlu ve polis fotoğrafları arasındaki geçirgenliklerdir. Portre şeklinde çekilmiş nadir terk-i tâbiiyet fotoğraflarından biri, Adana, Kozan'dan göç edecek olan "orta boylu ela gözlü matruş sakallı siyah kaşlı beyaz benizli yirmi yaşında Setrak veled-i müteveffa Haci Boyacıyan"ın memur-ı fotoğraf tarafından çekilen fotoğrafıdır.

Osmanlı'da fotoğraf türleri arasındaki sınırların muğlak olması, terk-i tâbiiyet fotoğraflarının ne kendi başına bir tür olduğunu; ne tam olarak polis fotoğrafı, ne aile fotoğrafı, ne de stüdyo fotoğrafı olarak değerlendirilebileceğini gösterir. Farklı türlerin kesişim noktasında durur ve hepsiyle birtakım benzerlikler ve farklılıklar taşırlar. Bu kesişimleri anlamak için Eldem'in tavsiyesine uyup fotoğrafçı, fotoğraf öznesi, fotoğrafın çekilmesini isteyen veya fotoğrafın hitap ettiği kişinin fotoğraf üzerindeki olası müdahalelerine bakabiliriz.[9] Terk-i tâbiiyet fotoğraflarının, Ermeni göçü ve göçmenlerin özneliği, Ermeni fotoğrafçılar ve Anadolu'daki yerel fotoğrafçılık pratiği hakkında ne gibi bilgiler verebileceğini anlamak için fotoğraflardaki mekan, zaman, arka plan, fotoğrafçı, fotoğraf özneleri hakkındaki bilgiler gibi verileri analiz edebiliriz.

BEYAZ ÖRTÜLER, HALILAR VE STÜDYO ARKAPLANLARI ARASINDA: FOTOĞRAFÇILAR, MEKANLARI VE POZLARI

Arşivde bulduğum fotoğrafçı mührü bulunan fotoğrafların 27 tanesini Inkababiyanlar (Sivas) 6 tanesini Arşak Yakobyan (Karahisar-ı Şarki) 3 tanesini Dildilyanlar (Merzifon) 3 tanesini Sh M. Kalifa (Sivas), 2 tanesini Aleksandır Papazyan (Erzurum), 1 tanesini Dikran Hanasığmazyan (Sivas) çekmiştir. Bitlis, Mamuretülaziz, Adana ve Yozgat'tan çıkan fotoğraflar ise polis mührü taşır. Devlet arşivlerinde Ankara, Kayseri gibi şehirlerde de terk-i tâbiiyet fotoğrafı çekildiğine dair yazılı belgeler vardır, ama bu bölgelerde çekilen fotoğraf henüz arşivden çıkmamıştır.

Mamuretülaziz Mahalle	Tarih	Mekân	Arkaplan	Mühür
Şentil	3 Ağustos 1907	Dışarıda	Beyaz	Yok
Keremli	5 Mayıs 1908	Dışarıda		Polis
Çarşı	1 Haziran 1908	Dışarıda		Polis
Sürsürü	1 Haziran 1908	Dışarıda	Stüdyo	Polis
Sürsürü	1 Haziran 1908	Dışarıda	Stüdyo	Polis
Sürsürü	1 Haziran 1908	Dışarıda	Stüdyo	Polis
Sürsürü	1 Haziran 1908	Dışarıda	Stüdyo	Polis
Seğrek	1 Haziran 1908	Dışarıda		Polis
Karasar	4 Haziran 1908	Dışarıda		Polis
Keremli	6 Haziran 1908	Dışarıda		Polis
Şentil	6 Haziran 1908	Dışarıda		Polis
İcadiye	19 Haziran 1908	Anlaşılmıyor		Polis

Bitlis'te çekilen fotoğraflarda karşımıza beyaz bir arka plan çıkar. Hersan mahallesinden göç edecek Parsih, karısı Anmanon, kızı Tanuhas ve torunu Kigam'ı gösteren fotoğrafta, örtünün duruşundan fotoğrafın amatör birine çektirildiği düşünülebilir. Ellerini karnın üzerinde birleştirmek ya da baldırının üzerine koymak, Eldem'e göre Osmanlı'da verilen geleneksel pozlardan biridir. Bu poz, 19. yüzyılın sonundaki polis fotoğraflarında ve terk-i tâbiiyet fotoğraflarında olduğu kadar, 17. yüzyıl minyatürleri veya 19. yüzyıl saray portrelerinde de karşımıza çıkar.[10] Ancak bu fotoğraf öznelerinin kendi tercihleriyle mi verdikleri bir pozdur, devlet/fotoğrafçı otoritesi karşısında aldığı da bir duruş mudur, yoksa fotoğrafçının direktifiyle mi verilmiştir, bunu kesin olarak söylemek zordur.

Mamuretülaziz'den çıkan fotoğraflar, 1907'de çekilen biri dışında hepsinin Mamuretülaziz zabıtası vasıtasıyla çekildiğine dair mor mührü taşır ve Nisan-Mayıs-Haziran 1324 (Mayıs-Haziran 1908) aralığında çekilmiştir.

Aşağıda iki örneğini gördüğümüz Sürsürü karyesinden göç edecek üç kadın ve bir ailenin fotoğrafla-

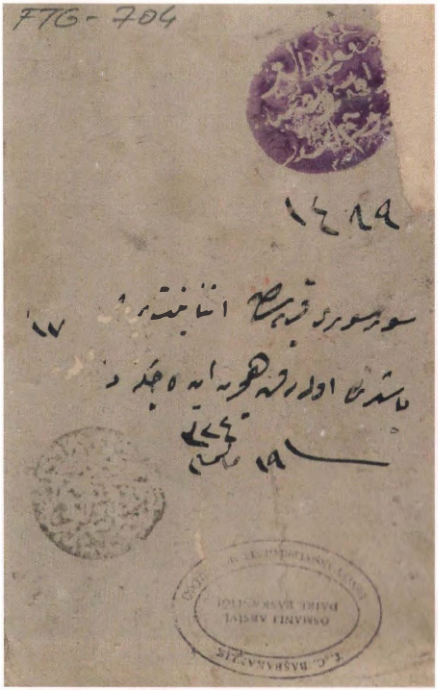
Sürsürü karyesinden Boghos kerimesi Mariyam sin 17 yaşında olarak hicret edeceğine dairdir

19 Mayıs sene 324 (1 Haziran 1908) Mühür: Mamuretülaziz zabıtası vasıtasıyla işbu resim alınmıştır

Sürsürü karyesinden Anna bint-i Bedros sin 17 yaşında olarak hicret edeceğine dairdir

19 Mayıs sene 324 (1 Haziran 1908) Mühür: Mamuretülaziz zabıtası vasıtasıyla işbu resim alınmıştır

rının arkasında 19 Mayıs 1324 (1 Haziran 1908) tarihi vardır. Fotoğrafın önünde ve arkasında yer alan tarihlerin farklılığı ise dikkat çekicidir. Örneğin FTG 704'te arkada 19 Mayıs 324 yazmasına rağmen fotoğrafın ön yüzündeki tarih 12 Nisan 324'tür. Bu bize fotoğrafların çekim ve arşivlenme zamanı hakkında bir fikir veriyor olabilir.

Pozlarının ve kullanılan arkaplanın neredeyse aynı olması da merak uyandırıcı başka bir konudur. Fotoğrafları art arda çekildiyse fotoğraf özneleri birbirlerinden görüp aynı pozu vermiş olabilirler. Ya da polis/fotoğrafçı direktifiyle aynı pozlar yakalanmıştır. Polisin buradaki rolünün ne olduğu sorusu ilginçtir. Polisin elinde stüdyo arkaplanı olması düşük bir ihtimal gibi göründüğünden, polis, Ermenileri yerli, amatör veya o sırada şehirde bulunan gezgin bir fotoğrafçıya yönlendiriyor, sonra fotoğrafların arkasına fotoğrafı kaydetmek maksadıyla mührünü basıyor olabilirdi. Bu fotoğrafların, Mamuretülaziz'in fotoğrafçı ailesi Sursuryanlar tarafından çekilmiş olması olasıdır, Sürsürü-Sursuryan bağlantısı da dikkate değerdir. David Low'un belirttiği gibi, Sursuryanların kullandığı yapraklı ve dallı arka plan, onların çektiği fotoğrafları diğer fotoğrafçılardan ayırır.[11] Project SAVE arşivinde bulunan Araksi Hampartzumyan ve Melkon Lüleciyan'ın evlilik fotoğrafında bir Sursuryan arka planının örneğini görebiliriz

Tokat'ta bir stüdyoda çekilen ve Amerika'ya gönderilen Vartanuş ve Yervant Barsamyan'ın fotogra-

Araksi Hampartzumyan ve Melkon Lüleciyan'ın evlilik fotoğrafı, Mamuretülaziz, 26 Ekim 1909. Sursuryanlar tarafından çekilmiştir. Project SAVE Ermeni Fotoğrafları Arşivi, Jim Melcon'un izniyle

Vartanuş ve Yervant Barsamyan, evlilik fotoğrafı
Tokat. Armen Marsoobian'ın izniyle

fının, Mamüretülaziz' de çekilen fotoğraflarla aynı arka planı paylaşıyor olması işleri ilginçleştirir. Bu durum, fotoğrafçıların seyahat ettikleri zaman stüdyo arka planlarını beraberlerinde götürüp götürmedikleri sorusu aklımıza gelir. Dış mekanda çekilen fotoğraflarda da stüdyo arka planı kullanıldığına göre, fotoğrafçılar arka planlarını taşıyor olabilirlerdi. Stüdyo arka planları üzerine yapılan detaylı bir araştırma, bu soruya ışık tutabilir: Stüdyo arka planları Avrupa'da seri olarak mı üretilmekteydi?

Sivas'ın Cedid-i Kebir mahallesinden Tatos, karısı Pirak, kızları Araksi, Nvart. Mühür: İnkababiyan

Sivas'ın Cedid-i Sagir mahallesinden Mıgirdiç, zevce- si Azniv, biraderi Rupen, hemşiresi Vartanuş ve oğlu Sirab. Mühür: Dikran Hanasığmazyan

Eğer öyleyse, aynı arka planın farklı stüdyolarda kullanılması anlaşılır kabul edilebilir. Ancak eğer stüdyo arka planları özel olarak üretiliyor ve alınıyorduysa, bu fotoğrafların aynı fotoğrafçı tarafından çekildiğini düşünmek de mümkündür.

Stüdyo arka planlarının ve dekorların fotoğrafçılara ait olduğu düşünülse de, stüdyoda arka planıyla çekilmiş her fotoğrafı fotoğrafçı; dış mekanda ve be-

Sivas'ın Üryan-ı Zımmi mahallesinden Agop, karısı Estepan ve kızları Arşaluys. Mühür: SH M Kalifa

Sivas mahalle	Tarih	Mekan	Arkaplan	Dekor
Baldır Pazarı	10 Nisan 1906	Stüdyoda	Stüdyo arkaplanı	Sütun
Veled Bey	12 Nisan 1906	Dışarıda	Beyaz arkaplan	Kitap
Sarı Şeyh	9 Mayıs 1906	Stüdyoda	Beyaz arkaplan	
Sarı Şeyh	16 Mayıs 1906	Dışarıda	Stüdyo arkaplanı	
Muradiye	17 Mayıs 1906	Dışarıda	Stüdyo arkaplanı	
Muradiye	17 Mayıs 1906	Dışarıda	Stüdyo arkaplanı	
Bezirci Tarlası	17 Mayıs 1906	Dışarıda	Stüdyo arkaplanı	
Akdeğirmen	17 Mayıs 1906	Dışarıda	Stüdyo arkaplanı	
Cedid-i Kebir	21 Mayıs 1906	Dışarıda	Stüdyo arkaplanı	
Ece	21 Mayıs 1906	Stüdyoda	Stüdyo arkaplanı	Sütun
Küçük Bengiler	24 Mayıs 1906	Dışarıda	Stüdyo arkaplanı	
Baldır Pazarı	26 Mayıs 1906	Dışarıda	Beyaz arkaplan	Sütun
Cami-i Kebir	26 Mayıs 1906	Dışarıda	Stüdyo arkaplanı	
Cedid-i Kebir	27 Mayıs 1906	Stüdyoda	Stüdyo arkaplanı	Halı
Üryan-ı Müslim	31 Mayıs 1906	Stüdyoda	Stüdyo arkaplanı	Sütun, Kitap
Küçük Kilise	1 Haziran 1906	Dışarıda	Stüdyo arkaplanı	
Cedid-i Sagir	2 Haziran 1906	Dışarıda	Stüdyo arkaplanı	
Küçük Bengiler	4 Haziran 1906	Stüdyoda	Stüdyo arkaplanı	
Hoca İmam	6 Haziran 1906	Stüdyoda	Stüdyo arkaplanı	Sütun
Muradiye	9 Ağustos 1906	Stüdyoda	Stüdyo arkaplanı	Sütun
Sarı Şeyh	9 Ağustos 1906	Stüdyoda	Stüdyo arkaplanı	Sütun
Cedid-i Sagir	11 Ağustos 1906	Stüdyoda	Stüdyo arkaplanı	
Muradiye	12 Ağustos 1906	Stüdyoda	Stüdyo arkaplanı	
Muradiye	15 Ağustos 1906	Stüdyoda	Stüdyo arkaplanı	
Horavenk (Divriği)	23 Ağustos 1906	Stüdyoda	Stüdyo arkaplanı	Sütun
Pazar	26 Ağustos 1906	Stüdyoda	Beyaz arkaplan	Sütun
Pazar	27 Ağustos 1906	Stüdyoda	Beyaz arkaplan	Sütun

yaz perdeyle çekilen her fotoğrafı polis çekmiştir gibi bir sonuca varmak mümkün değildir. Dışarıda çekilen fotoğraflarda da stüdyo arka planı kullanılması işimizi zorlaştırır.

İnkababiyanların çektiği bu fotoğrafta, Sivas'ın Cedid-i Kebir mahallesinden göç edecek olan Tatos, karısı Pirak, kızları Araksi, Nvart'ın ayaklarının altında halı vardır, ancak arkadaki çimen ve taşlardan dışarıda olduğunu tahmin edebileceğimiz fotoğrafta, silik görünse de bir stüdyo arka planı kullanılmışa benzer. Ancak bazı fotoğraflarda fotoğrafın içeride mi, dışarıda mı çekildiğine karar vermek de çok kolay değildir.

Dikran Hanasığmazyan'ın çektiği Mıgirdiç, zevcesi Azniv, biraderi Rupen, hemşiresi Vartanuş ve oğlu Sirab'ın fotoğrafında stüdyo arka planı kullanılmıştır, ama fotoğraf dışarıda çekilmişe benzer. Yere halı serilmiştir ama ilginç bir şekilde, fotoğraf özneleri halının gerisinde dururlar ve halıya basmazlar. Aşağıda, SH. M. Kalifa imzası taşıyan Agop, karısı Estepan ve kızları Arşaluys'un fotoğrafında da kullanılan halı, Anadolu fotoğrafçılığındaki lokal detaylardan biri olarak gözümüze çarpar. Büyük olasılıkla, her bölgede halı üretimi ayrıydı ve onlar da stüdyo arka planları gibi, fotoğraf stüdyosuna aitti; belki de fotoğrafçıyla birlikte taşınıyordu.

Stüdyoları Sivas'ta bulunan İnkababiyanların çektikleri 27 fotoğrafın hepsi Sivas sancağında, Nisan-Ağustos 1906 tarihlerinde çekmiştir.

SÜTUNLAR, SEHPALAR VE KİTAPLAR: TERK-İ TÂBİİYET FOTOĞRAFLARININ (OLMAYAN?) STANDARTLARI

Stüdyoları Sivas'ta bulunan İnkababiyanların çektikleri 27 fotoğrafın hepsi Sivas sancağında, Nisan-Ağustos 1906 tarihlerinde çekmiştir.

Sivas'ın Baldır Pazarı mahallesinden Dökmeci oğlu Hacı Oskehan veled-i müteveffa Gabril'in fotoğrafı 26 Mayıs 1906 tarihinde çekilmiş, Hariciye arşivlerinde saklanmıştır. Sivas'ın Pazar mahallesinden Agavni bint-i Manuş ise 26 Ağustos 1906 tarihinde stüdyo arka planıyla muhtemelen stüdyoda fotoğraf-

lanmıştır. Fotoğraf öznelerinin aynı sütuna dayanarak poz verdikleri fotoğrafların birinin Dahiliye, diğerinin Hariciye arşivlerinden çıkması da bize terk-i tâbiiyet fotoğraflarının Osmanlı devlet birimleri arasındaki dolaşımı hakkında ipucu verir.[12]

Bu sütunlu pozlar, pekala bir hatıra fotoğrafı olarak çekilmiş olabilirdi. Fotoğrafların birinde, sütunun üzerine kitap konulduğunu görürüz. Eldem'in belirttiği gibi, üzerinde kitap olan bir sehpayla poz vermek, Avrupa'da olduğu gibi Osmanlı fotoğrafında da sıkça karşımıza çıkan bir durumdur.[13] Kitap kişinin okuryazarlığına dikkat çekebileceği gibi, çoğu zaman sadece bir dekor olarak da kullanılmıştır. Be-

Sivas'ın Üryan-ı Müslim mahallesinden Vartanuş.
Mühür: İnkababiyan

Sivas'ın Veled Bey mahallesinden Makruhi ve kızı Nvart.
Mühür: İnkababiyan

1910-1914, Dildilyanlar Konya'dan ayrıldığı zaman. Yester, soyadı bilinmiyor. Dildilyanlar tarafından çekilmiştir.
Project SAVE Ermeni Fotoğrafları Arşivi, Margaret Keşişyan'ın izniyle

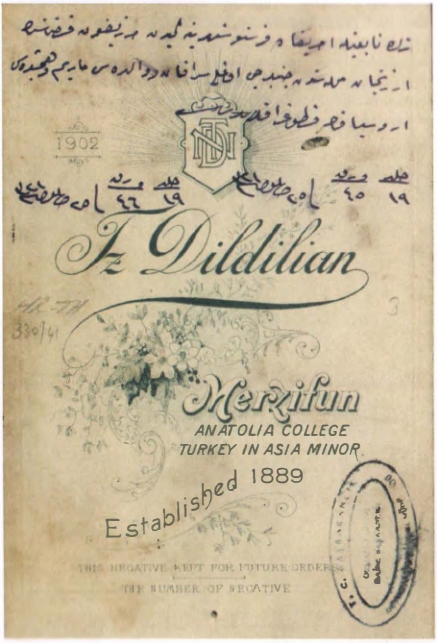
lirtildiği gibi, sütuna dayanarak çekilen 10 adet erkek ve kadın fotoğrafı vardır, ancak sütun üzerinde kitap duran tek fotoğraf budur. Bu, fotoğraf öznesi Vartanuş'u, diğer göçmenlerden ayıran ve onun hakkında bir şey söyleyen bir dekor mudur; yoksa fotoğrafçı aklına esip o gün sütunun üzerine birkaç kitap mı yerleştirmiştir, bilemeyiz.

Arşivden çıkan bir diğer kitaplı fotoğraf da İnkababiyanlar tarafından çekilmiştir. Buradaki 7 yaşındaki Nvart'ın elinde kitap tutması, kitabın poz veren kişiyle bir ilgisi olup olmadığını ve bu pozun fotoğrafçı direktifiyle verilip verilmediği sorularını akla getirir. Göç fotoğraflarındaki öznelerin ellerinde kitap tutmalarının bir anlamı var mıydı, yoksa sadece bir dekor muydu? İkincisi geçerli olsa bile, göç fotoğraflarının doğası hakkında bize bilgi verdiği için bile kitap kullanımı ilginçtir. Devletin kullanacağı fotoğraflarda büyük olasılıkla göç edecek kişilerin o fotoğrafta görünmesi yeterli olmuş, ekstra bir detay, dekor ya da arkaplan kullanılması fark etmemiştir.

Stüdyoları Merzifon'da bulunan Dildilyanların Konya'da çektikleri bir hatıra fotoğrafında karşımıza bir sehpa çıkar. Bu durum, Dildilyanların seyahat

Merzifon kazasının Erzincan mahallesindenÇenbercioğlu Serakan, validesi Meryem, kardeşi Arusyak

Cild: 40 Varak: 19, Fi 25 Eylül 321

ederken stüdyo dekorlarını Merzifon'dan Konya'ya taşımış olduklarını gösterir.

Dildilyanlar bu sehpayı çektikleri terk-i tâbiiyet fotoğraflarında da kullanmışlardır. Devlet arşivlerin-

Karahisar-ı Şarki'nin Ermenigil mahallesinden Karabaşoğlu Manuk veled-i Boris tevellüdü sene 1296 sin 31 terk-i tabiiyet ve bir daha memalik-i mahrusa-i şahaneye avdet etmemek şartıyla Amerika'nın New York şehrine gitmek üzere Karahisar-ı Şarki nüfus idaresinden elli yedinci cildin kırk dördüncü varakı 6 Kanun-ı evvel 322 tarihli pasaportı verilmişdir

Karahisar-ı Şarki'nin Ermenigil mahallesinden ve Ermeni milletinden Karabaşoğlu validesi Nazeli bint-i müteveffa Artin tevellüdü sene 1268 sin 61 terk-i tabiiyyetle ve bir daha memalik-i mahrusa-i şahaneye avdet etmemek şartıyla Amerika'nın New York şehrine gitmek üzere elli yedinci cildin kırk beşinci varakı 6 Kanun-ı Evvel sene 322 tarihli pasaportı Karahisar-ı Şarki nüfus idaresinden ita kılınmışdır

den çıkan üç Dildilyan imzalı fotoğraf da Merzifon'da, Dildilyanların stüdyosunda çekilmiştir. Hepsi farklı senelerde çekilmiş olsa da aynı sehpayla karşılaşırız. Örneğin, Amerika'nın Fresno şehrine giden Merzifon kazasının Erzincan mahallesinden Çenbercioğlu Serakan'ın kardeşi Arusyak bu sehpaya dayanarak poz vermiştir.

Bu fotoğrafın arkasında Dildilyanların mührü dışında dikkati çeken başka bir ibare, Serakan, validesi Meryem ve hemşiresi Arusyak'a verilen pasaportların cilt ve varak numaralarıdır. Pasaportlara dair bilgilerle başka vilayetlerdeki fotoğraflarda da karşılaşırız.

FOTOĞRAFTA KİM VAR I: AİLE FOTOĞRAFINDA VE DIŞINDA

Karahisar-ı Şarki sancağından çıkan yedi fotoğrafın altısı Arşak Yakobyan tarafından çekilmiştir. Yakobyan'ın çektiği fotoğrafların arkasına alınan notların ve el yazısının aynı olması, aynı polis tarafından arşivlendiğini düşündürür. Yukarıdaki tamamen aynı tarzda çekilen iki fotoğraf göç eden bir anne ve oğlunu gösterir. Ermenilere Osmanlı limanlarına kadar yolculuk etmelerini sağlayan mürur tezkereleri (makalenin ilk kısmında bahsedilen bir tür ülke içi pasaport) Karahisar-ı Şarki nüfus

dairesinden verildiği belirtilmiş, pasaportların cilt ve varak numaraları söylenmiştir.[14] Ancak diğer aile fotoğraflarının tersine, birlikte göç ediyor olmalarına rağmen fotoğrafları ayrı ayrı çekilmiş, 1 ve 2 olarak numaralanmıştır.[15]

Sivas'ın Amasya sancağının Amasya kazasından çıkan fotoğrafların ilkinde Bayezid Paşa mahallesinden Boston'a göç eden Güral oğlu Avakim, karısı Horopsi ve oğlu Artin'i ikincisinde Güral oğlu Ohannes veled-i Avakim vardır. Fotoğrafların ikisi de 9 Aralık 1905'te çekilmiştir. Aileye Cilt 19, Varak 49 numaralı, Ohannes'e Cilt 19, Varak 50 numaralı pasaport verilmiştir.

Son iki örnekteki aile bireylerin fotoğraflarının ayrı ayrı çekilmiş olması, acaba belli bir yaştan büyük erkeklerin ailelerinden ayrı mürur tezkeresi alma zorunluluğu var mıydı sorusunu akla getirir. Ancak Samsun'da çekilen aşağıdaki fotoğrafta, Simonyan Simon veled-i Krikor'un 22 yaşındaki oğlu Nazari de ailesiyle birlikte poz vermiştir. O yüzden, yaş sınırlaması konusunda kesin bir standart gözetilip gözetilmediğini anlayabilmek henüz mümkün değildir.

FOTOĞRAFTA KİM VAR 2: KADINLAR VE ÇOCUKLAR

Devlet arşivlerinden çıkan fotoğraflar sadece aile fotoğrafları değildir. İlk önce sadece erkeklerin fotoğrafının çekilmesi düşünülmüş, ancak kadınlar ve çocuklar yerine akranlarının gitmesini engellemek için onların da fotoğrafının çekilmesine karar verilmiştir.[16] Gidenlerin geri dönüşünün yasaklanmasının, daha

Simonyan Simon ve ailesi

çok kadını çocuklarıyla göç etmeye teşvik etmesi muhtemeldir.

Memur-ı fotoğraf tarafından çekildiği belirtilen bu fotoğrafın özneleri, Makuhi bint-i Mıgırdiç ve oğulları, on bir ve on sene önce göç eden diğer oğullar Misak ve Manuk'un yanına gitmek için Adana'dan ayrılmaktadır. Memur, fotoğrafın arkasına Misak ve Manuk'un orada emlak ve arazi sahibi olduklarını kaydetmiş, hatta Makuhi'nin Amerika'ya yerleşen başka akrabaları olduğu notunu da almıştır.

Kadın ve çocuklarının kendilerinden önce göçen aile bireylerinin yanına gidecek olması, Amerika ve Osmanlı Doğusu arasındaki iletişim hakkındaki soruları akla getirir. Acaba 1900'lerin başında, bu iki ülke arasında mektuplaşmak ne kadar kolaydı? Devlet kişisel yazışmaları da kontrol ediyor muydu? Kocaları Amerika'ya gittiğinde birçok kadın çocuklarıyla yalnız kalmış, çalışarak evlerinin ekonomisine katkıda bulunmuş ve kocalarının rollerini devralmışlardır. Kocaları döndüğünde ise acaba tekrar eve

girmeye teşvik edilmişler midir? Zorlu bir yolculuk atlatarak Amerika'ya gidebilen kadınlara ne olmuştur? Erkekler Amerika'ya yerleştikten ne kadar süre sonra ailelerinin yanlarına gelmesini istiyorlardı? Anadolu'da kalanlar için terk-i tâbiiyet etme ve Amerika'ya gidecek yolculuğa başlama süreci nasıl işliyordu?

Terk-i tâbiiyetle Amerika'nın Miami şehrine yerleşmiş Kürkcüyan Arakil'in karısı Merzifonlu Zümrüd'le oğlu Minas'ın fotoğrafları gibi şık giyimli fotoğraf öznelerinin olduğu fotoğraflar akıllara yeni sorular getirir. Acaba terk-i tâbiiyet fotoğrafı çekimi randevulu muydu yoksa polis, terk-i tâbiiyet için başvuran Ermenileri uygun fotoğrafçı veya ekipman olduğu anda mı çağırıyordu? Bu prosedür her Ermeni için aynı mıydı? Evinde fotoğrafı olanlar o fotoğrafları devlete verebiliyor muydu, yoksa herkes yeniden fotoğraf çektirmek zorunda mıydı? Stüdyo fotoğrafçısı tarafından çekilen ve polisin çektiği fotoğraflar arasında bir ücret farkı var mıydı?

SONUÇ

Devlet arşivlerinde, 1911-12 yıllarına tarihlenen yazışmalarda vilayet mutasarrıflıklarının, valiliklerinin ve polis dairelerinin fotoğraf makinesi ve malzemesi talebinde bulundukları bildirilir. Polis memurluklarında, hem mahkumları, hem terk-i tâbiiyet eden göçmenleri çekmek için fotoğraf makinesine ihtiyaç duyuluyor olabilir. Adana Polis Müdürlüğünde çalıştırılmak üzere harbiye memurlarından daktiloskopi ve fotoğrafçılık işinden anlayan bir memurun gönderilmesi talep edilmiş, Kayseri Polis Merkez Memurluğu fotoğraf makinesi istemiş, Sivas Polis Dairesi için lüzumlu fotoğraf makinesi ve malzemeleri gönderilmiştir.[17] Bu pratiğin ne zaman başladığı ise henüz belli değildir. Polisin yanı sıra, devletin göç fotoğrafları çekiminde yerel fotoğrafçılarla da işbirliği içinde olduğu görülür. Fotoğrafı çeken kişinin ve fotoğraf çekilen alanın belirlenmesi, bu fotoğrafların üretimindeki farklı aktörler arasındaki ilişkiyi göstermek açısından önemlidir. Terk-i tâbiiyet fotoğrafları ve onları çeken fotoğrafçılara dair yapılacak çalışmalar, polis kurumu ve fotoğraf arasındaki ilişkiye ışık tutacağı gibi, Anadolu'nun bilinmeyen fotoğrafçıların ortaya çıkarılması; Anadolu'daki kültürel üretimin tarihine de katkıda bulunacaktır.

Ayrıca, fotoğraflardan yola çıkarak Osmanlı Ermeni göçü hakkında neler öğrenebileceğimizi, fotoğraf öznelerinin Ermeni göçü ve diasporasındaki yerlerini araştırmak, göç çalışmalarına yeni bir bakış açısıyla bakmamızı sağlayacaktır. Devlet-fotoğrafçı-polis işbirliğini ve devletin baskın rolünü unutmamak, merkez-çevre ilişkisi, Ermenilere karşı ayrımcılık, Osmanlı göç politikaları, Osmanlı Doğu'sundaki şiddet, tekinsizlik ve istikrarsızlık ortamı gibi farklı tarihsel dinamikleri ve olguları su yüzüne çıkarır. Öte yandan, fotoğraf öznelerinin fotoğraf çekimindeki rolü üzerine kafa yormak, fotoğraf çekilen alanı farklı güç dinamiklerinin ve sosyal ilişkilerin bir arada yaşandığı bir alan olarak tanımlamak göçmenle-

rin özneliğini göz önünde bulundurmamıza yardım eder. Fotoğraf arkasındaki notlardan edineceğimiz bir başka bilgi de, pasaport cilt ve varak numaralarıdır. Mürur tezkeresi/pasaport kayıtlarına ulaşmak, göç eden Ermenilerin kimliğini öğrenmek için önemli bir kaynak olacaktır.

Osmanlı Ermenileri bağlamında hicret, firar, göçmen işçi, terk-i tâbiiyet, vatandaşlık, vatan gibi kavramları incelemek, Osmanlı tâbiiyetini terk etmek zorunda bırakılan Ermenilerin Amerika vatandaşlığı alana kadar beş sene beklediklerini ve bu sürede vatansız kaldıklarını hatırlamak, bahsi geçen fotoğrafları tarihsel bağlamlarına oturtmamıza yardımcı olacaktır.[18] Aynı dönemde imparatorluğun farklı yerlerinden, mesela Suriye ve Lübnan'dan da yoğun olarak göç yaşandığını unutmamak, Abdülhamid hükümetinin Musevilerin ve diğer Hıristiyan grupların göçüne nasıl tepki verdiğini Ermenilerin durumuyla karşılaştırmak, bizi devletin Ermeni toplumuyla kurduğu ilişki hakkında da çıkarımlara yöneltecektir. Ermeni toplumuna getirilen terk-i tâbiiyet zorunluluğu ve geri dönüşün yasaklanması, II. Abdülhamid dönemindeki nüfus şekillendirme projelerini anlamamız için yeni bir pencere açar. Fotoğraf ise dönüşü yasaklanan Ermenilerin görsel bir kanıtı, onları belgelemenin ve numaralamanın bir yoludur.

HAZAL ÖZDEMİR - NORTHWESTERN ÜNİVERSİTESİ

DİPNOTLAR

1 Edhem Eldem, "The Search for an Ottoman Vernacular Photography," Markus Ritter and Staci G. Scheiwiller, ed., *The Indigenous Lens? Early Photography in the Near and Middle East* (Berlin: De Gruyter, 2018): 29.
2 Eldem, "Vernacular Photography," 29.
3 Edhem Eldem, "Ehl-i Fesad," ed. Edhem Eldem ve Zeynep Çelik, *Camera Ottomana* (İstanbul: Koç, 2015):216.
4 Eldem, *Camera Ottomana*, 216.
5 Age,216.
6 Osmanlı Devlet Arşivleri (BOA) A} D 3309, 12 Nisan 1904.
7 BOA A} D 3310.
8 Eldem, *Camera Ottomana*, 216.
9 Eldem, "Vernacular Photography," 38.
10 Age,45.
11 David Low, "Photography and the Empty Landscape: Excavating the Ottoman Armenian Image World", *Études arméniennes contemporaines*, 6 (2015): 48. David Low ve Armen Marsoobian'a Osmanlı'da fotoğrafçılık konusundaki sorularımı her zaman sabırla cevapladıkları ve onlarla paylaştığım fotoğraflar için benim kadar heyecanlandıkları için teşekkür borçluyum.
12 Terk-i tâbiiyet fotoğrafları ve kopyalarının Osmanlı İmparatorluğu içindeki dolaşımı hakkında daha ayrıntılı bir tartışmayı makalenin Nisan 2019'da yayınlanan ilk kısmında bulabilirsiniz.
13 Eldem, "Vernacular Photography," 38, Eldem, "Kitabi Portreler," *Camera Ottomana*, 212.
14 Mürur tezkeresinin tarihi hakkında daha ayrıntılı bilgi için bkz, Nalan Turna, *19. Yy'den 20. Yy'ye Osmanlı Topraklarında Seyahat Göç ve Asayiş Belgeleri: Mürur Tezkereleri* (İstanbul: Kaknüs, 2013) Turna'nın kitabında terk-i tâbiiyet fotoğraflarının birkaç örneğine de ulaşabilirsiniz.
15 2016-2017 yılında Boğaziçi Üniversitesi'ndeki lisans tezim için bu konuda araştırma yürütürken aynı fotoğraflar üzerine çalışan Zeynep Devrim Gürsel'le tanıştım. Kendisine tezimi okuduğu ve beni DH TMIK fonunda da fotoğraf bulabileceğim konusunda bilgilendirdiği için teşekkür ederim.
16 BOA DH TMIK M 85 37, 10 Mayıs 1900.
17 BOA DH EUM LVZ 10 12, 28 Eylül 1912.
18 Devlet terk-i tâbiiyetle yapılan göçü hicret, Osmanlı tâbiiyetini terk etmeyen Ermenilerin göçünü ise firar olarak tanımlar. David Gutman, "Travel Documents, Mobility Control and the Ottoman State in an Age of Global Migration, 1880-1915," *Journal of the Ottoman and Turkish Studies Association*, vol.3, no.2 (Nov 2016): 363. David Gutman'a Amerika'ya göç hakkında aklımdaki önemli soruları cevaplamama yardımcı olduğu ve kitabını yayınlanmadan önce benimle paylaştığı için çok teşekkür ederim.

DEMOKRAT PARTİ İKTİDARINDA CHP

İDEOLOJİK VE ÖRGÜTSEL ARAYIŞLAR 1950-1960

Demokrat Parti İktidarında CHP: İdeolojik ve Örgütsel Arayışlar 1950-1960 kitabımızda 1950-1960 dönemi, Cumhuriyet Halk Partisi açısından kurucu önemde bir anlam taşır; bir bakıma partinin yeniden kurulduğu dönemdir. Çünkü bu dönemde CHP tek-parti ve "devlet partisi" konumundan çıkmış, ilk kez muhalefete düşmüş; üstelik bu dönem hayli uzun sürmüştür: On yıl.

Çağdaş Görücü, ayrıntılı çalışmasında CHP'nin 1950-1960 döneminde yeniden nasıl biçimlendiğini analiz ediyor. Giderek otoriterleşen Demokrat Parti iktidarına muhalefet deneyimi partiyi nasıl etkiledi? İdeoloji nasıl değişti, "Altı Ok"un ilkeleri nasıl yorumlandı? Örgüt yapısı nasıl dönüştü; gerçekten işler bir parti örgütüne dönüşmesi yönünde ne gibi çabalar gösterildi?

DP iktidarı dönemindeki CHP muhalefeti, Türkiye Cumhuriyeti tarihindeki "kurumsal" siyasal muhalefet geleneğinin oluşumunda da önemli bir deney niteliği taşıyor.

Yazar Hakkında: Çağdaş Görücü, 2002 yılında İstanbul Erkek Lisesi'ni bitirdi. 2006'da Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Uluslararası İlişkiler Bölümünden mezun olmasının ardından 2009'da aynı yerde Siyaset Bilimi yüksek lisansını tamamladı. 2016 yılında Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalından doktora derecesi aldı. Halen Adnan Menderes Üniversitesi Nazilli İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümünde görev yapmaktadır. Temel ilgi alanları, Türkiye'de siyasal partiler ve Türkiye'nin siyasal düşünceler tarihidir.

Online Satış: http://dukkan.tarihvakfi.org.tr/

Vakıf Merkezi
Sarıdemir Mah. Ragıp Gümüşpala Cad. No: 10
34134 Eminönü/İstanbul
Tel: (0212) 522 02 02 - Faks: (0212) 513 54 00
www.tarihvakfi.org.tr - tarihvakfi@tarihvakfi.org.tr

Ankara İrtibat Bürosu
Selanik Caddesi Tankut İş Merkezi
No 82/30 06420 Kızılay Ankara
T (0312) 424 05 10 / 424 00 90

TARİH VAKFI

27 MAYIS 1960'DA YENİDEN NÜKSEDEN BİR TARTIŞMA:

Türkçe Ezan Tartışması

BARIŞ CELEP

BU MAKALE 27 MAYIS 1960 DARBESİ İLE BİRLİKTE YENİDEN SU YÜZÜNE ÇIKAN BİR TARTIŞMAYI, TÜRKÇE EZAN TARTIŞMASINI KONU ALMAKTADIR. MİLLİ BİRLİK KOMİTESİ'NİN İKTİDARI ELE ALMASIYLA BAŞLAYAN TÜRKÇE EZAN POLEMİĞİ, 1961 YILINDAKİ GENEL SEÇİMLERE KADAR OLDUKÇA İNİŞLİ-ÇIKIŞLI BİR SÜREÇ TAKİP ETMİŞ VE BU SÜREÇTE KİMİ KIRILMA NOKTALARI YAŞAMIŞTIR.

Bir yerde ki camiinde Türkçe ezan okunur,
Köylü anlar manasını namazdaki duanın.
Bir ülke ki mektebinde Türkçe Kur'an okunur,
Küçük büyük herkes bilir buyruğunu Hüdânın..
Ey Türk oğlu işte senin orasıdır vatanın.

Ziya Gökalp'in üstteki dizelerde ifade ettiği manasının anlaşılacağı bir din dilinin oluşturulmasına yönelik görüşler erken Cumhuriyet döneminin en tartışmalı alanlarından birini oluştururken, ezanın Türkçe okunup okunamayacağı polemiği de bu tartışmada ön plana çıkan belki de en önemli başlık olmuştur. İnşa edilmeye çalışılan ulus-devletin bir gereği olarak din dilinin de millileştirilmesine yönelik çalışmaların, ezan özelinde teoriden çıkıp pratiğe dönüştürüldüğü yıl ise 1932 olmuştur. Öncelikle 29 Ocak 1932 tarihinde Kuşadası'ndaki bir camide, hemen akabinde İstanbul Fatih Cami'nde okunmaya başlayan Türkçe ezanı kamuoyunda daha görünür kılmak için seçilen adres ve tarih ise oldukça dikkat çekmiştir. 3 Şubat 1932 tarihine rastlayan Kadir Gecesi'nin kutlandığı Ayasofya Cami'nde, binlerce kişinin katıldığı kutlamalarda Türkçe tekbir, mevlit, Kur'an ve ezan okunmuş ve bu yeni pratik radyo yayını ile kitlelere de duyurulmuştur.[1] Ezanın Türkçe okunmasına yönelik adım tanıtılıp tüm yurtta hayata geçirilirken, uygulamanın gerektirdiği hukuki çerçeve ise oldukça uzun bir zaman sonra 1941 yılında oluşturulmuş ve Türk Ceza Kanunu'nun 526. maddesinde yapılan değişiklikle Arapça ezan veya kamet okuyanların üç aya kadar hapis veya hafif para cezaları ile cezalandırılmalarına karar verilmiştir.[2]

1950 yılında iktidarın el değiştirmesi ile birlikte Türkçe ezan uygulaması da yeniden siyasetin gündemine oturmuştur. Demokrat Parti'nin seçim sürecinde dile getirdiği tutan ve tutmayan inkılaplar söylemi, iktidar olunduktan sonra hızlı bir şekilde pratiğe dökülmüş ve bu pratiğin de ilk uygulaması tutmayan inkılaplar arasında gösterilen Türkçe ezanın tatbikinde yaşanmıştır. TBMM'nin 16 Haziran 1950 tarihli oturumunda, Arapça ezan ve kamet okuyanlar hakkında ceza hükmü koyan TCK'nın 526. maddesi değiştirilmiş ve ceza hükümleri maddeden çıkarılmıştır. Kanun resmi gazetede yayımlanırken, ezanın ve kametin Arapça okunmasının serbest olduğu Başbakanlık tarafından da vilayetlere tebliğ edilmiştir.[3]

DP'nin Türkçe ezan karşısında sergilemiş olduğu tutum beklenilenin aksine büyük bir tepkiyle karşılaşmamıştır. Bunun temel nedeninin Türkçülük akımının izlemiş olduğu tarihsel süreçle de ilgili olduğu düşünülebilir. Zira 1950'ler, 30'lar ve 40'lardaki güçlü Türkçülüğün gerilemeye başladığı, buna karşın muhafazakar milliyetçi terkibin oluşmaya başladığı bir dönemdir.[4] Her ne kadar ezanın Arapça okunmasının önündeki engellerin kaldırılması tepki çekmemiş olsa da, DP iktidarının ilerleyen yıllarında ezanın Türkçe okunmasına dair kimi talepler yeniden dile getirilmeye başlanmıştır. Özellikle Kıbrıs Müftüsü Dânâ Efendi'nin ezanın Türkçe okunması hakkında teşkilatına gönderdiği genelge sonrası Türk Devrim Ocakları İstanbul Teşkilatı, Diyanet İşleri Başkanlığına müracaat ederek, Kıbrıs'taki hareketin örnek alınmasını ve Türkçe ibadetin ilk merhalesi sayılan Türkçe ezan okunmasının desteklenmesini talep etmiştir.[5] Adını asıl 27 Mayıs 1960 sonrasında duyuracak olan Osman Nuri Çerman ise 1956 yılında kaleme aldığı kitapta, ümmet fikri ile Arapça duanın, Türkü Türklüğünden uzaklaştırdığını ifade etmiş ve dinde uygulanmasını istediği reform maddeleri arasındaki ilk iki sıraya, Tanrıya milli dille ibadeti ve Kur'an'ın Türkçeleştirilmesini yerleştirmiştir.[6]

Özellikle 1950'lerin ikinci yarısından itibaren artan Türkçe ezan taleplerine karşılık verme misyonu ise Diyanet İşleri Başkanlığına yüklenmiştir. Diyanet İşleri Reisliği Yayınları'ndan çıkan ve Osman Nuri Çerman'ın iddialarına cevap niteliği taşıyan *Din'de Reform Mes'elesi* isimli kitapta, ezanın tercümesinin zaten doğru bir karar olmadığı vurgulanmış ve Kur'an'ın, ezanın veya tekbirin mevcut haliyle milli

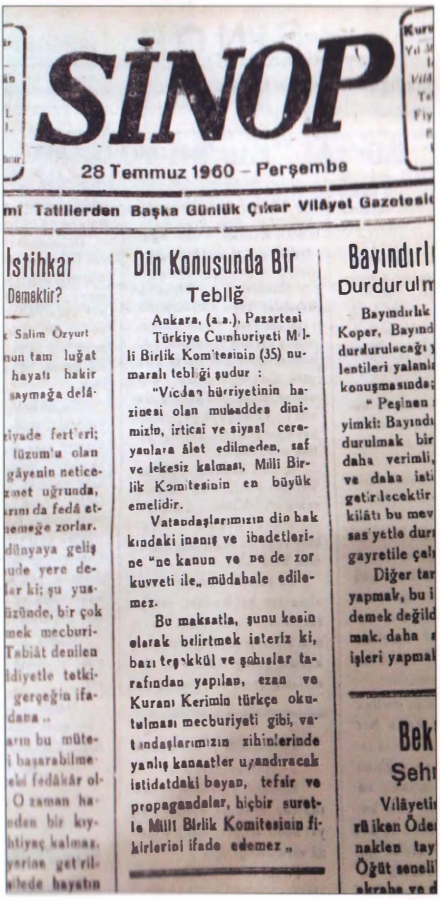
duyguyu zedeleyen veya Çerman'ın ifadesiyle Arap nasyonalizmine zemin hazırlayan taraflarının bulunmadığı belirtilmiştir.[7] Din dilinin millileştirilmesine yönelik taleplere kapıları kapatan asıl cevap ise Diyanet İşleri Reisi Eyüb Sabri Hayırlıoğlu'dan gelmiştir. Hayırlıoğlu, Batı Trakya'da çıkmakta olan *Sebat* adlı gazeteye 1 Haziran 1958'de yolladığı mektupta, Kur'an-ı Kerim'in Türk harfleriyle yazılmasının ve okunmasının dinen caiz olmadığını vurgulamıştır.[8] Hayırlıoğlu'nun bu çıkışı İslami basın tarafından da takdir edilmiş ve 27 Mayıs darbesinden sonra görevden el çektirildiğinde, kendisi hakkında kutsal kitaba ve ibadete yönelik fitnelere karşı dik duran ve makamının hakkını yerine getiren bir din alimi tanımlaması yapılmıştır.[9]

27 MAYIS VE YENİDEN DİLLENDİRİLEN BİR TALEP

27 Mayıs 1960'da askerlerin iktidar koltuğuna oturmasıyla birlikte Türkçe ezan tartışmaları da yeni bir sürece girmiştir. İktidarı devralan ordu mensuplarının Atatürk'ün prensiplerini bayrak olarak taşıyacaklarına dair söylemleri, ezanın yeniden Türkçe okunmasına dair talepleri yükseltmekle kalmamış aynı zamanda bu taleplerin daha cesur bir şekilde dile getirilmesinin de önünü açmıştır. Örneğin *Cumhuriyet* gazetesinin 5 Temmuz 1960 tarihli nüshasında yer alan okuyucu köşesinde ezanın yeniden Türkçe okunması istenirken, okuyucuya verilen yanıtta ise gazetenin en başından beri ezanın Türkçe okunmasına taraftar olduğu ifade edilmiştir.[10] 27 Mayıs'ın hemen sonrasındaki Türkçe ezan taleplerindeki en dikkat çekici adım ise Türk Dil Kurultayı'nda atılmıştır. Kurultayın 14 Temmuz'daki toplantısında Arapça ezanın kaldırılması için Diyanet İşleri nezdinde teşebbüse geçilmesi kararlaştırılmış ve aynı zamanda Kur'an'ın Türkçeleştirilmesi de istenmiştir. [11] Kur'an'ın tercümesi konusunda MBK'nın daha kararlı bir tutum takındığı söylenebilir. Zira 1960 yazında toplanan Radyo Danışma Kurulu, radyoda Cuma sabahları yapılması mutad olan Kur'an-ı Kerim yayınlarının Türkçe açıklaması ile yapılmasını kararlaştırmıştır.[12] Buna karşın Türkçe ezan konusunda ise aynı kararlılıkla hareket edilememiştir. Dil Kurultayı'nda alınan kararların basına yansımasından hemen sonra açıklama yapan MBK'nın basın sözcüleri Kur'an-ı Kerim'in Türkçe yayımlanmasının Kur'an'ın ruhuna uygun olduğunu söylerken, Türkçe ezan konusunda ise alınan herhangi bir karar bulunmadığını belirtmiş ve dinin, kanun ve polis işi olmadığının; bir vicdan işi olduğunun altını özellikle çizmişlerdir.[13]

Ezanın Türkçe okunması konusunda askerleri ikircikli bir tutum takınmaya iten asıl neden ise bu kararın taşrada yaratacağı tepki olmuştur. İhtilalin yeterli sayıda radyonun bulunmadığı ve düzenli olarak gazete gönderilemeyen köylerdeki yurttaşlarla temas kurmakta zorlandığı bir süreçte, din gibi kutsal bir alanda atılacak radikal adımların ihtilal karşıtlarının işine yarayacağı endişesi gündemi epey meşgul etmiştir. Doğu Karadeniz'de yayımlanan *Karadeniz Postası* adlı gazetede bu endişe şu şekilde açıklanmıştır:

> Arapça ezan, halk arasında kutsallık kazanmıştır. Bu inanç doğru veya eğri; fakat yaşıyor. İnkâr edemeyiz. Toplumsal olgu böyle olunca; ezanın Türkçe okunması zorunluluğunu koyacak bir yasadan, devrimler mi yararlanır, yoksa boşluk kollayan gericiler mi? Bize kalırsa, bu durumda, içinden pazarlıklı çıkarcılar arayıp bulamadıkları bir nimete kavuşacaklardır. Din sömürücülerinin haklı bir noktaya dayanarak, oradan bütün devrimlere saldırması böylece kolaylaşacak ve Türk Devrimini akla en yakın ifadeyle anlatacaklarımız dahi, bazı topluluklarda artık dinlenilmez olacaktır... Çarşafı attık. Medreseyi yıktık. Kargacık burgacık Arap yazısını sildik. Fesin yerine şapkayı geçirdik. Ayları yılları değiştirdik. Cumayı pazar ettik. Halifeyi yurt dışına çıkardık. Nice geleneklerimizi bıraktık... Neler yıkıp neler kurduk! Hem de okuryazar sayımızın bir hiç olduğu devrelerde. Ama ne ettiysek ettik, halkımızı Türkçe namaz çağrısına ısın-

SİNOP

28 Temmuz 1960 – Perşembe

mi Tatillerden Başka Günlük Çıkar Vilâyet Gazetesi

İstihkar
Demektir?

Salim Özyurt
nun tam luğat
hayatı hakir
saymağa delâ-
ziyade fert'leri;
lüzum'u olan
gâyenin netice-
zmet uğrunda,
arını da fedâ et-
nemeğe zorlar.
dünyaya geliş
ude yere de-
lar ki; şu yus-
üzünde, bir çok
mek mecburi-
Tabiât denilen
ldiyetle tetki-
gerçeğin ifa-
dana ..
arın bu müte-
i başarabilme-
eki fedâkâr ol-
O zaman ha-
eden bir kay-
htiyaç kalmaz.
yerine get'ril-
sîbede hayatın

Din Konusunda Bir
Tebliğ

Ankara, (a.a.), Pazartesi Türkiye Cumhuriyeti Milli Birlik Komitesinin (35) numaralı tebliği şudur :

"Vicdan hürriyetinin hazinesi olan mukaddes dinimizin, irticai ve siyasî cereyanlara âlet edilmeden, saf ve lekesiz kalması, Milli Birlik Komitesinin en büyük emelidir.

Vatandaşlarımızın din hakkındaki inanış ve ibadetlerine "ne kanun ve ne de zor kuvveti ile,, müdahale edilemez.

Bu maksatla, şunu kesin olarak belirtmek isteriz ki, bazı teşekkül ve şahıslar tarafından yapılan, ezan ve Kuranı Kerimin türkçe okutulması mecburiyeti gibi, vatandaşlarımızın zihinlerinde yanlış kanaatler uyandıracak istidatdaki beyan, tefsir ve propagandalar, hiçbir suretle Milli Birlik Komitesinin fikirlerini ifade edemez ,,

Bayındırl
Durdurulm

Bayındırlık
Koper, Bayınd
durdurulacağı
lentileri yalanl
konuşmasında
" Peşinen
yimki: Bayınd
durulmak bir
daha verimli
ve daha ist
getirilecektir
kilâtı bu mev
sas'yetle dur
gayretile çal
Diğer tar
yapmak, bu i
demek değild
mak. daha
işleri yapma

Bek
Şeh

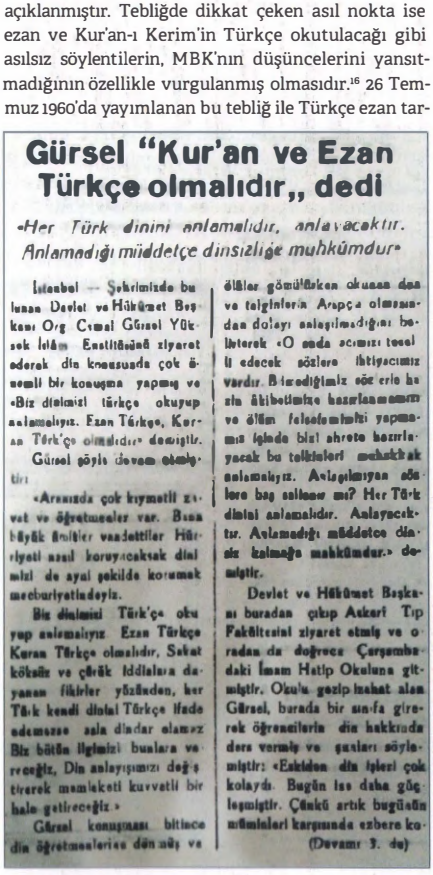
Vilâyetin
rü iken Öde
naklen tay
Öğüt seneli
akraba ve

MBK'nin 35 numaralı tebliği

dıramadık. Yasakların önemle izlendiği günlerde bile, köy camilerinin çoğunda yine Arapça ezan okunmuştur. O halde niçin dayatmak? Gericiye siper kazıp silâh vermek de niye?[14]

Benzer tepkiler Anadolu'da yayımlanan diğer gazetelerde de sütunlara taşınmıştır. Hatta kaleme alınanlar, yereldeki resmi makamların da benzer düşüncelere sahip olduğunu teyit eder niteliktedir. Zira Niğde'de Hususi İdare (İl Özel İdaresi) tarafından yayımlanan bir gazete, ezan Türkçe okunsun diyenleri Türk köylüsünü ve kasabalısını tanımamakla ve köylerde ne tür menfi propagandalar yapıldığını bilmemekle eleştirmiştir. Gazeteye göre Türkçe ezana heves edenler, inkılap hükümetinin işini güçleştirmekte ve böylece komünistlere ve fırsatçılara zemin hazırlamaktadırlar.[15]

Ezanın Türkçe okutulacağıyla ilgili iddiaların halkın ihtilali yapanlara duyduğu güveni sarsacağını düşünen MBK, hızlı bir şekilde harekete geçerek 35 numaralı tebliğini yayımlamıştır. Bu tebliğde dinin siyasete alet edilmeyeceği, vatandaşların dini inanç ve ibadetlerine ise müdahalede bulunulmayacağı açıklanmıştır. Tebliğde dikkat çeken asıl nokta ise ezan ve Kur'an-ı Kerim'in Türkçe okutulacağı gibi asılsız söylentilerin, MBK'nın düşüncelerini yansıtmadığının özellikle vurgulanmış olmasıdır.[16] 26 Temmuz 1960'da yayımlanan bu tebliğ ile Türkçe ezan tartışmalarının kısa süre de olsa durulduğu söylenebilir. Tartışmaların gündemden düşmesi İslami basını da memnun etmiştir. *Sebilürreşad*, MBK'nın çok isabetli bir karar aldığını ve bu tebliğ ile birlikte Müslüman Türklerin gönüllerindeki hüzün ve kederin gidip, kalplerine huzur ve güvenin geldiğini ifade etmiştir.[17]

Gürsel "Kur'an ve Ezan Türkçe olmalıdır,, dedi

«Her Türk dinini anlamalıdır, anlıyacaktır. Anlamadığı müddetçe dinsizliğe muhkûmdur»

İstanbul — Şehrimizde bulunan Devlet ve Hükümet Başkanı Org. Cemal Gürsel Yüksek İslâm Enstitüsünü ziyaret ederek din konusunda çok önemli bir konuşma yapmış ve «Biz dinimizi türkçe okuyup anlamalıyız. Ezan Türkçe, Kur'an Türk'çe olmalıdır» demiştir.

Gürsel şöyle devam etmiştir:

«Aramızda çok kıymetli ziraat ve öğretmenler var. Bana büyük ünitler vaadettiler. Hürriyeti nasıl koruyacaksak dinimizi de aynı şekilde korumak mecburiyetindeyiz.

Biz dinimizi Türk'çe okuyup anlamalıyız. Ezan Türkçe Kuran Türkçe olmalıdır, Sekat köksüz ve çürük iddialara dayanan fikirler yüzünden, her Türk kendi dinini Türkçe ifade edemezse asla dindar olamız. Biz bütün ilgimizi buralara vereceğiz, Din anlayışımızı değiştirerek memleketi kuvvetli bir hale getireceğiz.»

Gürsel konuşmasını bitirince din öğretmenlerine dönmüş ve ölüler gömülürken okunan dua ve telqinlerin Arapça olmasından dolayı anlaşılmadığını belirterek «O anda acımızı tesellî edecek sözlere ihtiyacımız vardır. Bitirdiğimiz söz erin hayatı ötibetinize hazırlanmasını ve ölüm felsefesinizi yapmasını içinde bizi ahrete hazırlıyacak bu telkinleri mahallinde anlamalıyız. Anlaşılmıyan sözlere bağ olmaz mı? Her Türk dinini anlamalıdır. Anlıyacaktır. Anlamadığı müddetçe dinsiz kalmağa mahkûmdur.» demiştir.

Devlet ve Hükümet Başkanı buradan çıkıp Askeri Tıp Fakültesini ziyaret etmiş ve oradan da doğruca Çarşambadaki İmam Hatip Okuluna gitmiştir. Okulu gezip inşaat alan Gürsel, burada bir sınıfa girerek öğrencilerin din hakkında dersi vermiş ve şunları söylemiştir: «Eskiden din işleri çok kolaydı. Bugün ise daha güçleşmiştir. Çünkü artık bugünün mühimleri karşısında ezbere ko-

(Devamı 3. de)

Cemal Gürsel'in Türkçe ezan tartışmalarını yeniden alevlendiren açıklaması. *Kütahya Vilayet Gazetesi*, 7 Ekim 1960

"EZAN TÜRKÇE, KUR'AN TÜRKÇE OKUNMALIDIR"

Tebliğin dindirdiği tartışmaların yeniden alevlenmesi ise çok sürmeyecektir. Türkçe ezan taleplerini yeniden gündeme taşıyan süreç, bizzat Cemal Gürsel tarafından yapılan bir açıklama ile başlamıştır. Gürsel İstanbul'da bulunan Yüksek İslam Enstitüsü ziyareti sonrası yaptığı konuşmada "Biz dinimizi Türkçe okuyup anlamalıyız; ezan Türkçe, Kur'an Türkçe okunmalıdır. Türk, dini vazifelerini Türkçe ifa edemezse asla dindar olamaz, biz bütün ilgimizi buna vereceğiz." demiştir.[18] Cemal Gürsel'in açıklamaları 35 numaralı tebliğdeki ifadelerle karşılaştırıldığında MBK'nın Türkçe ezan tartışmalarında gelgitler yaşadığı söylenebilir. Farklı yaş gruplarından, farklı rütbelerden fakat daha da önemlisi farklı düşünce yapılarından üyelerin bir araya gelerek oluşturduğu MBK, bu açıdan tartışmalarda tutarlı ve yekvücut bir tutum sergileyememiştir. Örneğin komitenin önemli isimlerinden Alparslan Türkeş, Atatürk'ün en önemli devrimlerinden saydığı Türkçeciliğin Arapça ezan ile ihanete uğradığını söyleyip Türk camisinde Arapça değil Türkçe Kur'an okunmasını savunurken; Sıtkı Ulay bu tip tartışmaların beyhude olduğunu, asıl olanın dinin gereklerine riayet ederek onu kalbinde yaşatmak olduğunu dile getirmiştir.[19] Komite üyesi Kurmay Albay Sami Küçük ise 35 no'lu tebliği, laik devrimden verilen bir ödün olarak gördüğünü ifade etmiş ve bu ödünün arkasındaki kişinin MBK'nın bir diğer üyesi olan Mustafa Kaplan olduğunu iddia etmiştir.[20]

Cemal Gürsel'in açıklamalarından sonra Dikmen Camisi müezzininin Türkçe ezan okuduğu iddia edilirken, sürece Diyanet de müdahil olmuştur. Diyanet İşleri Başkanı Ömer Nasuhi Bilmen selefi Eyüb Sabri Hayırlıoğlu gibi ezanın Türkçe okunmasına karşı çıkarken, Dikmen Camisi'nde Türkçe ezan okunduğu yönündeki iddiaları da reddetmiştir.[21] Gürsel'in ve Bilmen'in açıklamalarını Devlet Bakanı Hayri Numanoğlu'nun beyanatı izleyecektir. Numanoğlu Kur'an'ın Türkçeye tercüme çalışmalarının devam ettiğini söylerken, ezan konusunda ise Gürsel'in aksine kesin ifadeler kullanmaktan kaçınmıştır. Bakan, ezanın Türkçe okunması halinde okuyan hakkında takibat yapılmasını gerektirecek bir kanunun bulunmadığını hatırlatmış ve bazı yerlerde Türkçe ezan okunduğunu ve aleyhte hiçbir tepkide bulunulmadığını vurgulamıştır.[22]

Ezanın Türkçe okunması ile ilgili tartışmalar kısa bir süre sonra Kurucu Meclis'e de taşınmıştır. Kurucu Meclis üyelerinden İlhami Soysal Diyanet İşleri Başkanlığının 1961 mali yılı bütçesi görüşmeleri esnasında söz alarak, 27 Mayıs sonrasında bir iki ima-

NİĞDE

SAHİBİ
Hasan Tahsin Gökçe
YAZI İŞLERİ MÜDÜRÜ
Mehmet Atacık

25 ŞUBAT 1951 Cumartesi

İlk çıkış Aralık 1926

ABONE: Yıllığı 18. Altı aylığı 9 Lira
Cümle geçen sayılar 10 kuruştur.

SAYI : 2652

EZANIN TÜRKCELEŞTİRİLMESİ HAKKINDA KANUN TEKLİFİ HAZIR

KÖY YOLLARI HAKKINDA

Yüksek Mühendis Erol Giray

Geleceği hakkında ük ümitler besledi- ın vatanımızın kal nasında başlıca fak ı köylerimizin ve ümüzün yüksel- olduğu artık her bilinen bir ger- . Nüfusumuzun k çoğunluğunu teş den köylümüzün di ve sosyal refa hazırlamak için yatırımların ya- ı sobabedecektir. a tesisleri, sıraı ar, ışıklandırma, ları, il ve köy

Ezanın Türkçe o kunmasiyle ilgili bir kanun teklifinin, mub temelen bugün Temsil ciler meclisi Başkanlı ğına verileceği öğre- nilmiştir.

Teklif sahipleri, çan dilik, İlhami Soysal Altan Öymen, Ömer Sami Coşar, İsmet Gi- ritli, Ziya Müezzinoğlu Selâmi Saraç ve Oktay Ezgi'den ibarettir.

Devamı S. 2 de

Yerli Vagon İhraç Edilecek

Devlet Demiryolları Umum Müdürlüğü tara fından basına yapılan bir açıklamada, Sovsala tamamen yerli malı ola

VALİMİZ DÜNDAR EGEL ÇİFTLİK NAHİYESİNDE TETKİKLERDE BULUNDU

İlimiz Vali Belediye Reisimiz Dündar Egel beraberinde Jandarma komutanı olduğu halde çiftlik nahiyesine gitmiş'erdir çeşitli konularda inceleme ler yapan Valimiz geç vakit dönmüşlerdir.

Kızılay Kore'ya altı doktor gönderiyor

beynelmilel Kızılhaç cemiyetinin isteği üzerine Kızılay yardım kararı verdi

FIKRALAR

Derleyen: Süha BÖR

YANILMAYAN VAR MI?

Bir dostunu hararetle mütalâa mişler ki:

— Siz onu göklere çıkarıyorsunuz amı zin aleyhinize söylemediğini bırakmıyor

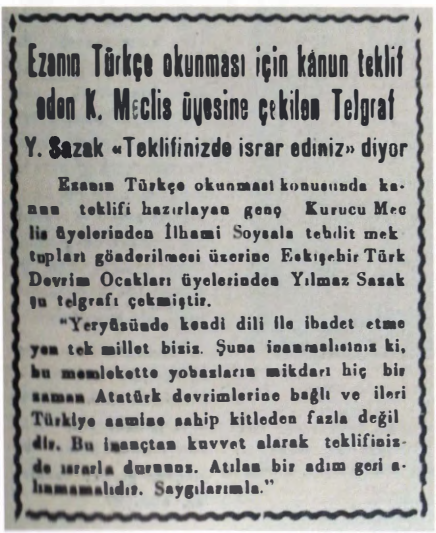
— Dünyada yanılmayan insan var mı

Türkçe ezan için kanun teklifi hazırlandığı yönündeki haberler

mın Türkçe ezan okuma cesaretini gösterdiğini fakat Diyanet'in, beyanlarıyla bu girişimlere mani olduğunu dile getirmiştir. Soysal konuşmasının sonuna geldiğinde ise diğer üyelere seslenerek şu çağrıyı yapmıştır: "Muhterem Kurucu Meclis üyeleri, hepiniz oy peşinde olmadığınıza göre, ezanın Türkçe okunması için söz verebilir misiniz, buna cesaretiniz var mı? Varsa teklifi ben yapmaya hazırım."[23]

Her ne kadar İlhami Soysal'ın çağrısı sonrası diğer üyelerden "ne lüzum var" şeklinde tepkiler yükselmiş olsa da, basında Soysal'ın öncülüğünde ezanın Türkçe okunması hakkında bir kanun teklifi hazırlanmakta olduğu ve yakın zamanda Meclis Başkanlığına verileceği iddia edilmiştir.[24] Sonrasında Türkçe ezan uygulaması hakkında herhangi bir kanun tasarısının mevcut olmadığı gazete sütunlarına yansımış olsa da, Soysal'ın Meclis'teki çıkışı özellikle Anadolu basınında tasarıyla ilgili farklı değerlendirmeleri de su yüzüne çıkarmıştır. Örneğin *Muğla Postası* adlı gazetede milletçe iftihar edilen inkılapların ileri hamlelerle süslenmesi için, ezanın ve hatta dinin Türkçeleştirilmesinin elzem olduğu ifade edilirken[25], Erzurum'daki yayın organlarından *Ekinci* gazetesi ise tasarıya karşı bir tutum takınmıştır. *Ekinci*'de "Ezan" başlığıyla yayımlanan ilk yazıda, din ile diyanet işlerinin Meclis kürsülerinden ve gazete sütunlarından kurtarılıp din bilginlerine bırakılmasının daha yerinde olduğu vurgulanırken, sonraki yazılarda üslup sertleşecektir. Ezanla, namazla, niyazla ilgisi olmayan, alnı secde görmemiş kişilerin bu mesele üzerinden kamuoyunu meşgul etmeleri eleştirilirken, bu gibi gereksiz polemiklerin irticanın elini güçlendirdiğinin altı çizilmiştir.[26]

Tartışmalarda sertleşen üslup kamuoyuna da yansımıştır. Bir taraftan ezanın Türkçe okunması için kanun teklifi vereceği konuşulan İlhami Soysal'a tehdit mektupları gönderilmeye başlanırken, diğer taraftan ise Türkçe ezanı savunan Meclis üyelerine geri adım atmama çağrıları yapılmıştır. Eskişehir Türk Devrim Ocakları üyelerinden Yılmaz Sazak, tehdit mektupları sonrası İlhami Soysal'a gönder-

Ezanın Türkçe okunması için kanun teklifi eden K. Meclis üyesine çekilen Telgraf

Y. Sazak «Teklifinizde israr ediniz» diyor

Ezanın Türkçe okunması konusunda kanun teklifi hazırlayan genç Kurucu Meclis üyelerinden İlhami Soysala tehdit mektupları gönderilmesi üzerine Eskişehir Türk Devrim Ocakları üyelerinden Yılmaz Sazak şu telgrafı çekmiştir.

"Yeryüzünde kendi dili ile ibadet etmeyen tek millet bizis. Şuna inanmalısınız ki, bu memlekette yobazların miktarı hiç bir zaman Atatürk devrimlerine bağlı ve ileri Türkiye sevgisine sahip kitleden fazla değildir. Bu inançtan kuvvet alarak teklifinizde ısrarla duruyoruz. Atılan bir adım geri alınamamalıdır. Saygılarımla."

Türkçe ezan teklifinde geri adım atılmasını istemeyenler görüşlerini telgraflarla bildirdiler. *Sakarya*, 1 Mart 1961

KIBRIS'A GÖNDERİLEN İLK YARDIM MALZEMESİ DÜN TESLİM EDİLDİ

1961 8 MART ÇARŞAMBA

Ezan Türkçe mi, yoksa Arapça mı okunmalı?

ÖNCÜ, şimdi SİZE soruyor:

Ezan Türkçe mi, yoksa Arapça mı okunmalıdır?

Ezanın Türkçe okunmasını istiyorsanız, (Ezan Türkçe okunmalıdır) yazısının altındaki kutuyu işaretleyiniz. Ezanın Arapça okunmasını istiyorsanız, (Ezan Arapça okunmalıdır) yazısı altındaki kutuyu işaretleyiniz.

Kuponu kestiktan sonra lütfen aşağıdaki adrese gönderiniz.

Ezan Türkçe okunmalıdır: Ezan Arapça okunmalıdır:

Adınız, soyadınız: .....

Yaşınız: ..... Tahsil derecesi: .....

Adresiniz: .....

(Not: Şahsınıza ait özel bilgi, hiçbir surette açıklanmayacaktır.)

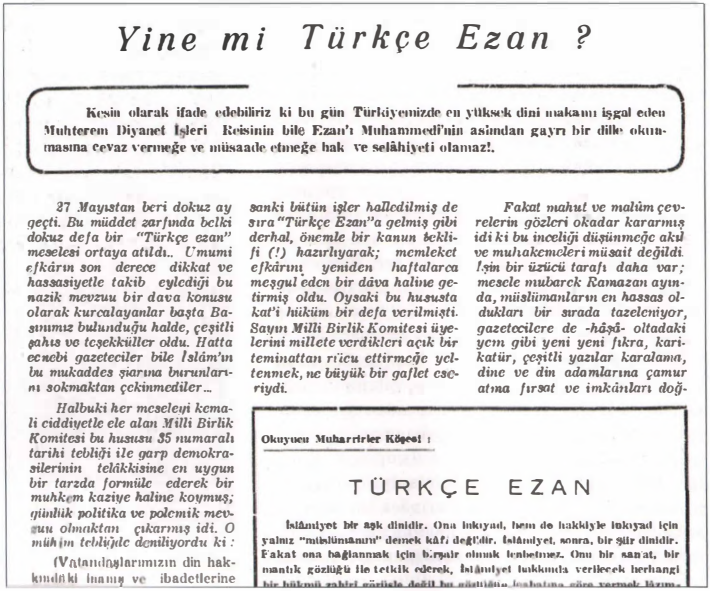
Öncü gazetesinde yayımlanmaya başlayan Türkçe ezan anketi

diği telgrafta, ülkedeki yobazların sayısının Atatürk ilkelerine bağlı kitleden fazla olmadığını belirtmiş ve Türkçe ezan teklifinde ısrarcı olunması çağrısı yapmıştır.[27] Benzer bir destek çağrısı da Siyasal Bilgiler Fakültesi Fikir Kulübü Başkanı Varol Sezen'den gelmiş; Sezen yayımladığı bildiride parti çıkarları ve oy avcılığı uğruna ezanın Türkçe okunması teklifi konusunda taviz verilmemesi gerektiğini açıklamıştır.[28]

ANKET VE DİNDE REFORM KANUN TASARISI

İlhami Soysal'ın Kurucu Meclis'teki çağrısından sonra oluşan farklı tepkiler, kamuoyunun bu tartışmada hangi tarafın yanında olduğu sorusunu gündeme taşımıştır. Beliren merakın giderilmesi için ise ilk adım *Öncü* gazetesi tarafından atılacaktır. Genel yayın müdürlüğünü Türkçe ezan teklifini destekleyen Kurucu Meclis üyelerinden Altan Öymen'in yaptığı *Öncü* gazetesi, 8 Mart 1961 tarihinde "Ezan Türkçe mi, yoksa Arapça mı okunmalıdır?" sorusuyla anket düzenlemiştir. Ankete katılım beklenilenden fazla olmuş ve 15954 kişi oy kullanmıştır. Açıklanan sonuçlara göre 197 kişi tarafsız kalırken, 6121 kişi Arapça ezan, 9636 kişi ise Türkçe ezan tercihinde bulunmuştur.[29] Açıklanan sonuçların Arapça ezan taraftarlarını mutlu ettiği söylenemez. Aslında ezanın Arapça okunmasını isteyenlerin asıl eleştirisi sonuçlardan ziyade anketin yapılış tarzına olmuştur. Zira sonuçlar açıklanmadan önce *Öncü*'de yayımlanan bir katılımcı yorumu, anketin eksik taraflarını şu şekilde dile getirmiştir: "Bu anket bu vatanda hakiki neticeyi vermez. 20 milyon köylü bundan habersizdir. Sizin gibi şehirli komünistlerin vereceği cevap da sizin lehinizde olur. İnekler kendi çapınızda milleti mi kandıracaksınız. Ezan aslına rücu etmiştir ve böyle kalacaktır."[30] Yapılan eleştirilerin haklılık payı yüksek olacak ki *Öncü* de yaptığı açıklamada Türkçe ezan isteyenlerin kazanmasında asıl etkenin, ankete yoğun ilgi gösteren fakülte ve yüksekokul öğrencileri ile mezunları olduğunu belirtmiştir.[31]

İslami basın ise anketle ilgili hoşnutsuzluğunu sonuçlar veya yapılış tarzı üzerinden değil de dinde anket yapılamaz görüşü üzerinden dile getirmiştir. *Sebilürreşad*, Diyanet'in daha önceki Türkçe ezan okunamayacağı yolundaki değerlendirmelerini ha-

Yine mi Türkçe Ezan ?

Kesin olarak ifade edebiliriz ki bu gün Türkiyemizde en yüksek dini makamı işgal eden Muhterem Diyanet İşleri Reisinin bile Ezan'ı Muhammedî'nin asından gayrı bir dille okunmasına cevaz vermeğe ve müsaade etmeğe hak ve selâhiyeti olamaz!.

27 Mayıstan beri dokuz ay geçti. Bu müddet zarfında belki dokuz defa bir "Türkçe ezan" meselesi ortaya atıldı.. Umumi efkârın son derece dikkat ve hassasiyetle takib eylediği bu nazik mevzuu bir dava konusu olarak kurcalayanlar başta Basınımız bulunduğu halde, çeşitli şahıs ve teşekküller oldu. Hatta ecnebi gazeteciler bile İslâm'ın bu mukaddes şiarına burunlarını sokmaktan çekinmediler...

Halbuki her meseleyi kemali ciddiyetle ele alan Milli Birlik Komitesi bu hususu 35 numaralı tarihi tebliği ile garp demokrasilerinin telâkkisine en uygun bir tarzda formüle ederek bir muhkem kaziye haline koymuş; günlük politika ve polemik mevzuu olmaktan çıkarmış idi. O mühim tebliğde deniliyordu ki :

(Vatandaşlarımızın din hakkındaki inanış ve ibadetlerine sanki bütün işler halledilmiş de sıra "Türkçe Ezan"a gelmiş gibi derhal, önemle bir kanun teklifi (!) hazırlıyarak; memleket efkârını yeniden haftalarca meşgul eden bir dâva haline getirmiş oldu. Oysaki bu hususta kat'i hüküm bir defa verilmişti. Sayın Milli Birlik Komitesi üyelerini millete verdikleri açık bir teminattan rücu ettirmeğe yeltenmek, ne büyük bir gaflet eseriydi.

Fakat mahut ve malûm çevrelerin gözleri okadar kararmış idi ki bu inceliği düşünmeğe akıl ve muhakemeleri müsait değildi. İşin bir üzücü tarafı daha var; mesele mubarek Ramazan ayında, müslümanların en hassas oldukları bir sırada tazeleniyor, gazetecilere de -hâşâ- oltadaki yem gibi yeni yeni fıkra, karikatür, çeşitli yazılar karalama, dine ve din adamlarına çamur atma fırsat ve imkânları doğ-

Okuyucu Muharrirler Köşesi :

TÜRKÇE EZAN

İslâmiyet bir aşk dinidir. Ona hukuyad, hem de hakkiyle hukuyad için yalnız "müslümanım" demek kâfi değildir. İslâmiyet, sonra, bir şiir dinidir. Fakat ona bağlanmak için birşair olmak lenbetmez. Onu bir sanat, bir mantık gözlüğü ile tetkik ederek, İslâmiyet hakkında verilecek herhangi bir hükmü zahiri görüşle değil bu güzelliğin ışıklarına göre vermek lâzım-

İslami basın ezanın Türkçeleştirilmesine yönelik girişimlere sert tepki göstermiştir
İslâm, Mart 1961

Diyanet İşleri Başkanı «Ezan Türkçeleşmez» dedi

Türkçe Kur'ana da aleyhtar olan Bilmen, okullarda «Arapça» okutulmasına taraftar

ÖNCÜ Özel Muhabiri

Ezanın okunuşu hakkındaki anketimizin sonucuyla ilgili olarak ve konuştuğumuz mülezzinlerin - aşağıda naklettiğimiz - cevapları üzerine dün Diyanet İşleri Başkanı Ömer Nasuhi Bilmen ile görüştük.

Diyanet İşleri Başkanı, Başlangıçta konuşmak istemedi ve ısrarımız üzerine «Bu memlekette yaşıyanların % 99 u e z a n ı n Arapça okun

(Devamı sayfa 5 sü. 3 de

★

Müezzinler de «Diyanet İşleri ne

KUDSİYET KAYBOLUR — Diyanet İşleri Reisi Ömer Nasuhi Bilmen «Ezan da

Öncü gazetesindeki anket sonrası Diyanet'in açıklaması
Öncü, 22 Mart 1961

tırlatıp, bu tip hareketlerin fayda getirmeyeceğini söylerken aynı zamanda dinin şart ve hükümlerinin halkın keyfiyle değil, Şari (Allah) tarafından konulmuş olduğunu da vurgulama gereği duymuştur.[32] Anketten memnun olmayanlar listesine Diyanet İşleri de eklenecektir. 27 Mayıs sonrasında da DP döneminden kalma reflekslerle hareket edip, Türkçe ezan tartışmalarına kapılarını kapatan Diyanet İşleri adına anketle ilgili değerlendirmeyi, kurumun başkanı Ömer Nasuhi Bilmen yapmıştır. Bilmen'e göre nüfusun % 99'u ezanın Arapça devamından yanadır ve ezanı da Kur'an'ı da Türkçeleştirmek asla doğru değildir.[33]

Anketin yaratmış olduğu rahatsızlık ilginç tepkileri de beraberinde getirmiştir. Örneğin *Öncü* gazetesinin bir başlık hatası dolayısıyla Ankara Kumandanlığı tarafından 23 Mart 1961'de geçici süreliğine kapatılması sonrası kimi kesimler, ezan anketine atıf yaparak bu kapatma hadisesini "Allah'ın bir gazabı" olarak göstermişlerdir.[34] İlhami Soysal'ın Meclis'teki çıkışı ve sonrasında anket haberleriyle alevlenen Türkçe ezan tartışmalarına kamuoyunun dikkatini çeken bir diğer olay ise Osman Nuri Çerman tarafından yayımlanan *Dinde Reform Kanun Tasarısı* isimli kitapçık olmuştur.

Emekli bir öğretmen olan Nuri Çerman'ın dinle ilgili ilk çalışması, 1956 yılında yayımlamış olduğu *Modern Türkiye İçin Dinde Reform* adlı kitaptır. İslamiyet'i hurafelerden kurtarmayı amaçlayarak kitabı yayımladığını ifade eden Çerman'a göre bu amacının arkasındaki temel gerekçe, irtica ve safsata ile yoğrulmuş olan İslam dininin, Türk milletinin ileriye doğru atılışını kösteklediği inancıdır. Kitabında dinde reform için dokuz maddelik bir liste hazırlayan ve listenin ilk sırasına Tanrı'ya milli dille ibadet ilkesini yerleştiren Çerman'ın, düşünce ve kanaatlerini aktarmak için seçtiği bir diğer mecra ise dergi olmuştur. Kendi ifadesiyle "irtica ve Panarabizm'e alet olan Anti-Kemalist dincilerle ve onların dergilerinde çıkan Türkü imha edici zehirli fikirlerle"[35] mücadele etmek için yayımlamaya başladığı *Dinimizde Reform ve Kemâlizm* isimli derginin ilk sayısı, 1957 yılının Aralık ayında okuyucularla buluşmuştur. Osman Nuri Çerman ismini Türkçe ezan polemiğinde geniş kitle-

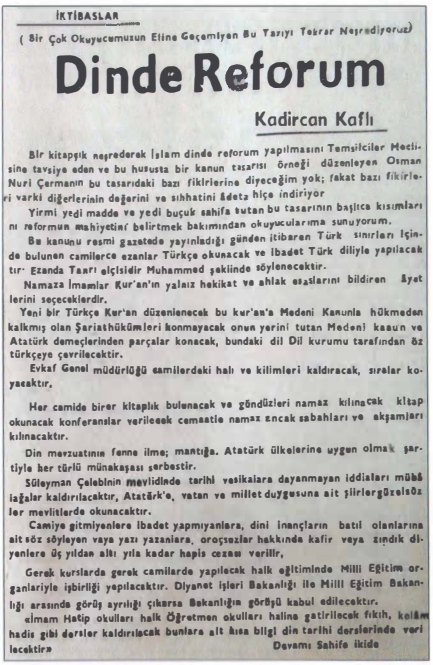

Osman Nuri Çerman'ın tartışma yaratan Dinde Reform Kanun Tasarısı

lere duyuracak ve hatta Temsilciler Meclisi'nde bile tartışma konusu yapacak olan ise 23 Nisan 1961'de bu dergide yayımlanan *Dinde Reform Kanun Tasarısı* isimli kitapçık olmuştur.

Kitapçıkta yeni bir Türkçe Kur'an düzenlenmesi, namazın cemaatle yalnız sabah ve akşamları kılınması, camilerde halı ve kilimlerin kaldırılması, kadınların çarşaf giymelerinin veya Türk vatandaşların hacca gitmesinin yasaklanması gibi oldukça radikal 27 madde sıralanmıştır.[36] Çerman'ın MBK ve Temsilciler Meclisi üyelerine seslenerek, kanun haline getirilmesini istediği talepler arasında ezan ile ilgili olan kısmı ise birinci madde olmuştur. Bu maddeye göre tasarının yasalaşıp Resmi Gazete'de yayımlanmasıyla birlikte, Türk sınırları içinde bulunan camilerde ezanların Türkçe okunacağı ve ibadetin de Türk dili ile yapılacağı bildirilmiştir.

Sadece 1700 nüsha basılıp devlet adamlarına, dergi abonelerine ve bazı aydınlara gönderilen, buna karşın çok yankı bulmayan bu metni kamuoyunda asıl görünür kılan ise Kadircan Kaflı'nın, 8 Mayıs 1961 tarihli *Tercüman* gazetesindeki "Dinde Reform Tasarısı" başlıklı yazısı olmuştur. Kendisi de Temsilciler Meclisi üyesi olan Kaflı'nın, yazısında seçmiş olduğu başlık sanki metin hükümet, MBK veya Temsilciler Meclisi tarafından hazırlanıyormuş izlenimi bırakmıştır. Kaflı'nın yarattığı bu algı sonrası metin genel itibarıyla 27 Mayıs inkılabına karşı bir propaganda malzemesi haline dönüşmüş ve özellikle taşrada kullanıma sokulmuştur. Behçet Kemal Çağlar, Kaflı'nın

İKTİBASLAR

(Bir Çok Okuyucumuzun Eline Geçemiyen Bu Yazıyı Tekrar Neşrediyoruz)

Dinde Reform

Kadircan Kaflı

Bir kitapçık neşrederek İslam dinde reform yapılmasını Temsilciler Meclisine tavsiye eden ve bu hususta bir kanun tasarısı örneği düzenleyen Osman Nuri Çerman'ın bu tasarıdaki bazı fikirlerine diyeceğim yok; fakat bazı fikirleri varki diğerlerinin değerini ve sıhhatini âdeta hiçe indiriyor

Yirmi yedi madde ve yedi buçuk sahife tutan bu tasarının başlıca kısımları nı reformun mahiyetini belirtmek bakımından okuyucularıma sunuyorum.

Bu kanunu resmi gazetede yayınladığı günden itibaren Türk sınırları İçinde bulunan camilerde ezanlar Türkçe okunacak ve ibadet Türk diliyle yapılacak tır. Ezanda Tanrı alçisidir Muhammed şeklinde söylenecektir.

Namaza İmamlar Kur'an'ın yalnız hekikat ve ahlak esaslarını bildiren âyet lerini seçeceklerdir.

Yeni bir Türkçe Kur'an düzenlenecek bu kur'an'a Medeni Kanunla hükmeden kalkmış olan Şeriathükümleri konmayacak onun yerini tutan Medeni kaaun ve Atatürk demeçlerinden parçalar konacak, bundaki dil Dil kurumu tarafından öz türkçeye çevrilecektir.

Evkaf Genel müdürlüğü camilerdeki halı ve kilimleri kaldıracak, sıralar koyacaktır.

Her camide birer kitaplık bulunacak ve gündüzleri namaz kılınacak kitap okunacak konferanslar verilecek cemaatle namaz ancak sabahları ve akşamları kılınacaktır.

Din mevzuatının fenne ilme; mantığa. Atatürk ülkelerine uygun olmak şartiyle her türlü münakaşası serbestir.

Süleyman Çelebinin mevlidinde tarihi vesikalara dayanmayan iddiaları mübalağalar kaldırılacaktır, Atatürk'e, vatan ve millet duygusuna ait şiirlergüzelsöz ler mevlitlerde okunacaktır.

Camiye gitmiyenlere ibadet yapmıyanlara, dini inançların batıl olanlarına ait söz söyleyen veya yazı yazanlara, oroçsuzlar hakkında kafir veya zındık diyenlere üç yıldan altı yıla kadar hapis cezası verilir,

Gerek kurslarda gerek camilerde yapılacak halk eğitiminde Milli Eğitim organlariyle işbirliği yapılacaktır. Diyanet işleri Bakanlığı ile Milli Eğitim Bakanlığı arasında görüş ayrılığı çıkarsa Bakanlığın görüşü kabul edilecektir.

«İmam Hatip okulları halk Öğretmen okulları halina getirilecek fıkıh, kelâm hadis gibi dersler kaldırılacak bunlara ait kısa bilgi din tarihi derslerinde veri lecaktir»

Devamı Sahife İkide

Kadircan Kaflı'nın *Tercüman*'daki yazısı Anadolu basınında geniş yer buldu. *Doğu Ekspres*, 18 Mayıs 1961

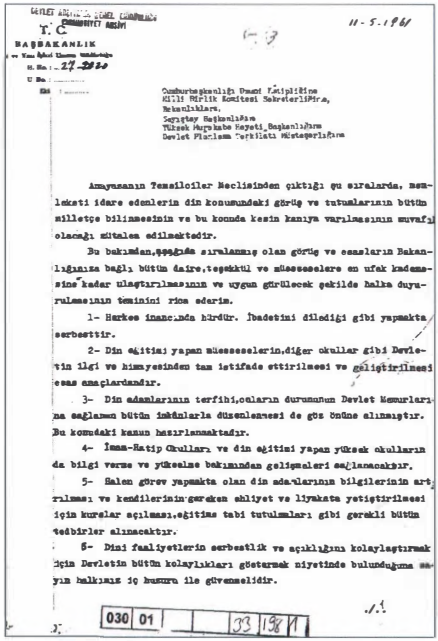
yazısının daktilo edilip Erzurum köylerine dağıtılarak "din elden gidiyor" yaygarası koparıldığını söylerken[37], Hatay'ın ilçesi Erzin'den gönderilen okuyucu mektuplarında da *Tercüman*'daki yazıdan sonra 27 Mayıs inkılap ve ruhuna kafa tutan cephenin alabildiğine genişlediği ifade edilmiştir.[38] Kaflı'nın yazısı sonrası 27 Mayıs'a karşı oluşturulmaya çalışan menfi propagandadan duyulan rahatsızlık Temsilciler Meclisi'ne de yansımıştır. Meclis üyelerinden Rıfat Çini, bahsi geçen yazıdan dolayı Kütahya'da pek çok vatandaşın şikayetiyle karşılaştığını söylerken, bir başka üye Ferda Güley ise Bursa ve Düzce'den gönderilen iki mektubu okuyarak, köylerin tasarı hadisesi nedeniyle çalkalandığını ifade etmiştir.[39]

Bu tip menfi propagandaların anayasanın referanduma sunulmak üzere olduğu süreçte ortaya çıkması MBK'yı oldukça endişelendirmiştir. Anayasa referandumunun bir anlamda 27 Mayıs'ın da oylaması anlamına geldiğinin farkında olan iktidar bu yüzden hızlı bir şekilde harekete geçecektir. 11 Mayıs 1961 tarihinde Başbakan Yardımcısı Fahri Özdilek imzasıyla resmi makamlara gönderilen yazıda, Anayasa oylamasının önemine atıf yapılarak memleketi idare edenlerin din konusundaki görüş ve tutumlarının kamuoyunca bilinmesinin gerekliliği üzerinde durulmuştur. Yazıda en dikkat çekici nokta ise, herkesin inancında hür olduğunun ve ibadetini dilediği gibi yapabileceğinin halka duyurulmasının istenmiş olmasıdır.[40]

Kitapçığın yaratmış olduğu menfi propaganda sonrası önce Kadircan Kaflı, sonra ise Osman Nuri Çerman hedef tahtasına konulacaktır. Özellikle Çerman kaleme aldığı metnin yaratmış olduğu atmosfer nedeniyle hemen hemen tüm kesimler tarafından ötekileştirilmiştir. Linç kampanyasının başını çeken İslami basın, Osman Nuri Çerman'ı misyoner kongrelerinin İslam'ı içinden yıkmak için yetiştirdikleri yerli bir misyoner olarak tanımlamıştır.[41] Din dilinin millileştirilmesine yönelik girişimlere destek vermesi beklenen CHP bile Çerman ile hiçbir ilgileri bulunmadığını ve kitapta ileri sürülen fikirlerle de irtibatlarının olmadığını açıklamıştır.[42] Aslında CHP'nin 27 Mayıs sonrası Türkçe ezan tartışmalarındaki konumu ele alındığında, Çerman'a göstermiş oldukları tavrın çok da şaşırtıcı bir durum olmadığı görülmektedir. Zira CHP, darbe ve sonrasındaki süreçte Türkçe ezan okunmasına dair herhangi bir girişime destek olmamış, Turhan Feyzioğlu'nun ifadesiyle meselenin kanun yoluyla değil vatandaşların sağduyusuyla çözülmesi gerektiğini vurgulamıştır.[43] Osman Nuri Çerman üzerindeki baskı devam ederken diğer taraftan da hakkında hukuki süreç başlatılmış, MBK Basın İrtibat Bürosu tarafından yapılan açıklamada Çerman'ın kitabının toplattırıldığı ve kendisinin de mahkemeye verildiği bildirilmiştir.[44]

SONUÇ

Dinde Reform Kanun Tasarısı sonrası metnin yazarı ağır bir bedel ödemek zorunda kalmış olsa da, süreçten asıl etkilenen Türkçe ezan tartışmaları olmuştur.

T. C.
BAŞBAKANLIK

11-5-1961

Cumhurbaşkanlığı Umumi Kâtipliğine
Milli Birlik Komitesi Sekreterliğine,
Bakanlıklara,
Sayıştay Başkanlığına
Yüksek Murakabe Heyeti Başkanlığına
Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığına

Anayasanın Temsilciler Meclisinden çıktığı şu sıralarda, memleketi idare edenlerin din konusundaki görüş ve tutumlarının bütün milletçe bilinmesinin ve bu konuda kesin kanıya varılmasının muvafık olacağı mütalaa edilmektedir.

Bu bakımdan, aşağıda sıralanmış olan görüş ve esasların Bakanlığınıza bağlı bütün daire, teşekkül ve müesseselere en üst kademesine kadar ulaştırılmasının ve uygun görülecek şekilde halka duyurulmasının temininî rica ederim.

1- Herkes inancında hürdür. İbadetini dilediği gibi yapmakta serbesttir.

2- Din eğitimi yapan müesseselerin,diğer okullar gibi Devletin ilgi ve himayesinden tam istifade ettirilmesi ve geliştirilmesi esas amaçlardandır.

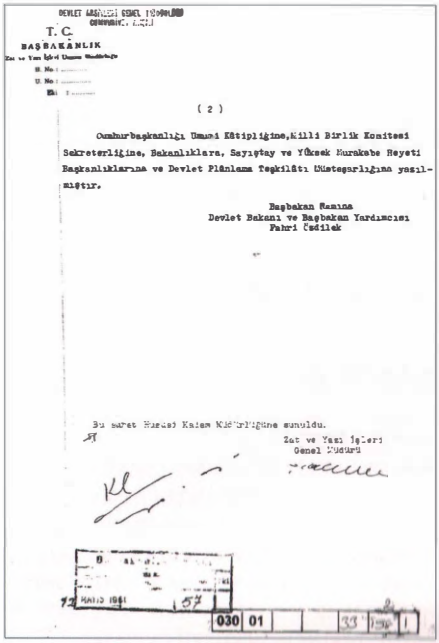
3- Din adamlarının terfihi,onların durumunun Devlet Memurlarına sağlanan bütün imkânlarla düşünülmesi de göz önüne alınmıştır. Bu konudaki kanun hazırlanmaktadır.

4- İmam-Hatip Okulları ve din eğitimi yapan yüksek okulların da bilgi verme ve yükselme bakımından gelişmeleri sağlanacaktır.

5- Halen görev yapmakta olan din adamlarının bilgilerinin artırılması ve kendilerinin gereken ehliyet ve liyakate yetiştirilmesi için kurslar açılması,eğitime tabi tutulmaları gibi gerekli bütün tedbirler alınacaktır.

6- Dinî faaliyetlerin serbestlik ve açıklığını kolaylaştırmak için Devletin bütün kolaylıkları göstermek niyetinde bulunduğuna sayın halkımız iç huzuru ile güvenmelidir.

030 01 33 1961

T. C.
BAŞBAKANLIK

(2)

Cumhurbaşkanlığı Umumi Kâtipliğine,Milli Birlik Komitesi Sekreterliğine, Bakanlıklara, Sayıştay ve Yüksek Murakabe Heyeti Başkanlıklarına ve Devlet Planlama Teşkilâtı Müsteşarlığına yazılmıştır.

Başbakan Namına
Devlet Bakanı ve Başbakan Yardımcısı
Fahri Özdilek

Bu sahife Harbiye Kolem Kıt'alığına sunuldu.

Zat ve Yazı İşleri
Genel Müdürü

030 01 33 1961

İktidarın din konusundaki görüşlerinin halka duyurulmasıamacıyla Fahri Özdilek imzasıyla yayımlanan resmi yazı

Metinde her ne kadar Türkçe ezan uygulamasına geri dönülmesi istenmiş olsa da, tasarının dönem itibarıyla radikal addedilebilecek oldukça farklı talebe yer vererek genel anlamda İslam'da bir reformu dillendirmesi, Türkçe ezan tartışmalarının da dinde reform polemiğinin gölgesinde kalmasına yol açmıştır. Daha da kötüsü Türkçe ezan tartışmalarının kendi bağlamından koparılarak, toptancı bir anlayış içerisinde dinde reform tasarısı polemiğine dahil edilmiş olmasıdır. Bu yüzdendir ki, gerek toplumun dinde reform gibi oldukça keskin dönüşümleri çağrıştıran taleplere kapılarını kapatması gerekse anayasanın halk oyuna sunulacağı ve genel seçimlere gidileceği bir süreçte dini tartışma konusu yaparak herhangi bir sıkıntı yaşamak istemeyen askeri iktidar ve siyasal partiler yüzünden, Türkçe ezan tartışmaları da uzunca bir süre rafa kaldırılmıştır.

BARIŞ CELEP - GİRESUN ÜNİVERSİTESİ
FEN-EDEBİYAT FAKÜLTESİ

DİPNOTLAR

1 Başak Ocak Gez, "İbadet Dilinin Türkçeleştirilmesi Aşamalarından Biri: Türkçe Ezan ve Uygulamaları", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, No: 2/6, Haziran 1996, s. 160.
2 *Resmi Gazete*, Sayı: 4827, (6 Haziran 1941).
3 BCA Katalog no. 30-1-0-0/51-306-2.
4 Tanıl Bora-Kerem Ünüvar, "Ellili Yıllarda Türkiye'de Siyasî Düşünce Hayatı", *Türkiye'nin 1950'li Yılları*, içinde (Haz.) Mete Kaan Kaynar, İletişim Yayınları, 2016,s. 165.
5 *Dünya*, 13 Şubat 1954.
6 Osman Nuri Çerman, Modern Türkiye İçin Dinde Reform, İstanbul, 1956, s. 123.
7 Kemâl Edîb Kürkçüoğlu, *Din'de Reform Mes'elesi*, Diyanet İşleri Reisliği Yayınları. Ankara, 1957, s. 47-48.
8 *Cumhuriyet*, 2 Ekim 1958.
9 Mehmet Süleyman Teymuroğlu, "Diyanet İşleri Reisinin Değişmesi Üzerine Bir Sohbet", *Hilâl*, Cilt II, Sayı 15, Temmuz 1960.
10 *Cumhuriyet*, 5 Temmuz 1960.
11 *Cumhuriyet*, 15 Temmuz 1960.
12 Kenan Ersoy, *Devrim ve Millî Birlik Ruhu (Radyo Konuşmaları)*, Doğan Kardeş Yayınları, İstanbul, 1960,s.101.
13 *Cumhuriyet*, 16 Temmuz 1960.
14 Necdet Semizoğlu, "Türkçe-Arapça Ezan Meselesi", *Karadeniz Postası*, 12 Ağustos 1960.
15 *Niğde* (Günlük Vilayet Gazetesi), 1 Ağustos 1960.
16 *Kütahya* (Vilayet Gazetesi), 27 Temmuz 1960.
17 "Dine Hiçbir Suretle Müdahele Edilemez", *Sebilürreşad*, Cilt XIII, Sayı 311, Temmuz 1960.
18 *Cumhuriyet*, 6 Ekim 1960. Cemal Gürsel 18 Ekim 1960'da yaptığı konuşmada ezanın Türkçe okunması yönündeki beyanatının sadece kendi fikirlerini olduğunu söylerken, 3 Mart 1961'de ise "Bence bunları konuşmanın şimdi zamanı değil." diyecektir. Gürsel'in açıklamaları için bkz. *Cumhuriyet*, 18 Ekim 1960; Cumhuriyet, 3 Mart 1961.
19 Özgül Çoşkuner, 27 Mayıs. M.B.K ve Ayrılıklar (Mezuniyet Tezi), İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, İstanbul. 1977, s. 23-24,34.
20 Sami Küçük, *Rumeli'den 27 Mayıs'a*, Mikado Yayınları, İstanbul, 2008, s. 110-111.
21 *Cumhuriyet*, 11 Ekim 1960.
22 *Niğde* (Günlük Vilayet Gazetesi), 20 Aralık 1960.
23 *T.C. Kurucu Meclis Tutanak Dergisi*, Cilt I, Üçüncü Birleşim (21.2.1961), s. 130.
24 *Ekinci*, 28 Şubat 1961.
25 *Muğla Postası*, 2 Mart 1961.
26 Ezan ile ilgili haberler için bkz. *Ekinci*, 3 Mart 1961, Ekinci, 13 Mart 1961.
27 *Sakarya*, 1 Mart 1961.
28 *Cumhuriyet*, 8 Mart 1961.
29 *Öncü*, 21 Mart 1961.
30 *Öncü*, 14 Mart 1961.
31 *Öncü*, 21 Mart 1961.
32 "Dinde Anket Olurmu", *Sebilürreşad*, Cilt XIII, Sayı 319, Nisan 1961; Yusuf Ziya Çağlı, "Ezan Meselesi Hakkında Ancak Ehliyet ve Salahiyet Sahipleri Konuşabilir", *Sebilürreşad*, Cilt XIII, Sayı 320, Nisan 1961.
33 *Öncü*, 22 Mart 1961.
34 *Öncü*, 17 Nisan 1961.
35 Osman Nuri Çerman, "Dinde Reform", *Dinimizde Reform ve Kemâlizm*, Sayı 1, Aralık 1957, s. 5.
36 Dinde Reform Kanun Tasarısı maddeleri için bkz. "Kanun Tasarısı", *Dinimizde Reform ve Kemâlizm*, Sayı 38, 23 Nisan 1961.
37 B. K. Çağlar, "Kadircan Kaflı", Dinimizde Reform ve Kemâlizm, Sayı 38, Temmuz 1961, s. 10
38 "Sayın Hocam Osman Nuri Çerman", *Dinimizde Reform ve Kemâlizm*, Sayı 38, Temmuz 1961.
39 Kadircan Kaflı'nın *Tercüman* gazetesinde çıkan yazısıyla ilgili Meclis görüşmeleri için bkz. *T.C. Temsilciler Meclisi Tutanak Dergisi*, Cilt: 5, Altmış Dokuzuncu Birleşim (17.5.1961), s. 425-430.
40 BCA Katalog no. 30-1-0-0/33-198-1.
41 "Çerman Fitnesi", *Sebilürreşad*, Cilt XIII, Sayı 322, Nisan 1961.
42 *Ekinci*, 15 Haziran 1961.
43 *Cumhuriyet*, 27 Mart 1961.
44 "Dinde Reform İstiyenler Okusun", *Müslüman Sesi*, Yıl 13, Sayı 206, 2 Temmuz 1961.

BELGE NEYİ SÖYLEMEZ:

Padişah İradesi Hukukî Anlamda Son Noktayı Temsil Eder mi? Belge Kritiğinin Önemi

ALİ AKYILDIZ

HEM EN ÜST SİYASÎ HÜKMÜ TEMSİL EDEN İRADE-İ SENİYYE METNİ HEM DE DEVLET MEMURLARININ KENDİLERİNİ DOĞRUDAN İLGİLENDİREN BİR KONUDA ELLERİNDE MEVCUT BELGELERE İSTİNADEN HAZIRLAMIŞ OLDUKLARI SİCİLL-İ AHVAL KAYDI, TARİHÇİNİN KUŞKU DUYMAYI AKLINA GETİRMEYECEĞİ VERİLERDİR. DİĞER TARAFTAN SADULLAH PAŞA'YA VEZARET RÜTBESİ VE PAŞALIK UNVANININ VERİLDİĞİ TARİHLE İLGİLİ ÜÇ FARKLI BELGENİN BU ŞEKİLDE İKİSİ YANLIŞ ÜÇ FARKLI VERİ SUNMASI ÖRNEĞİNİN DE AÇIKÇA ORTAYA KOYDUĞU GİBİ; HER TÜRLÜ TARİHÎ VERİ, FARK EDİLMESİ GÜÇ BAZI İNCE TUZAKLARI DA BÜNYESİNDE BARINDIRIR.

> Usulüne uygun bir şekilde mühürlenmiş, tam gerektiği gibi tarihlendirilmiş belgelerin yarattığı seraba gelince, bugüne ait en küçük bir deney bunu dağıtmaya yeterlidir. Herkes bilir, en düzgün bir şekilde düzenlenmiş noter belgelerinde bile, istenilerek yapılan yanlışlar kıyamet gibidir ve geçmişte bir keresinde, devlet yönetiminin büyük mahkemelerinden biri tarafından talep edilmiş bir tutanağın altına, emir üzerine geçmiş bir tarihi attığımı hatırlamaktayım. Babalarımız bu konuda bizden daha duyarlı değillerdi. Krallık yetki belgelerinin altında 'şu gün, şurada verilmiştir' diye yazmaktadır. Fakat kralın yolculuk günlüğünü izleyiniz. Burada, kralın birçok kereler olması gereken yerden fersah fersah uzaklarda konakladığını göreceksiniz. Kimsenin deli olmaksızın, sahte olduğunu ileri sürmeyi düşünemeyeceği, sayılamayacak kadar çok azatlama belgesi, bunların saf iyilik yapma duygularıyla verildikleri iddiasındadırlar, oysa biz onlara özgürlüğün faturasını çıkartabiliriz.
> Marc Bloch[1]

Yukarıdaki alıntıda Marc Bloch'un içerdikleri bilgilerin niteliği konusunda şüphelerini haklı olarak izhar ettiği tarihî veriler konusunda tarihçiler arasında öteden beri süregiden bir tartışma söz konusudur. Bu tartışmalar bir yandan yöntem ve bilgi dağarcığımızı genişletip zenginleştirirken, bir yandan da tarihçiliğin dışarıdan zannedildiği kadar kolay bir meslek olmadığını ve her meslek gibi ayrıntıya girildikçe zorlukları ortaya çıkan bir alan olduğunu bize dikte ettirmektedir. Esasen belge bilgisi ve kritiği bu tartışmaların ağırlık noktasını oluşturup, merkezinde yer alır. Çünkü kaynağın sağlam ve güvenilirliği ortaya çıkan tarihî tablonun mahiyetine doğrudan etki eder. Bu yazıda her şeye rağmen en sağlam tarih kaynaklarından biri sayılan arşiv belgelerinin verdiği bilgilerin mahiyeti ve güvenilirliği, 19. yüzyılın son çeyreğinde yaşanan bir örnek olay ve bir ayrıntı üzerinden sorgulanacak ve bir yöntem tartışması açılarak belge verileriyle ilgili birikime küçük de olsa somut bir katkı yapılmaya çalışılacaktır.

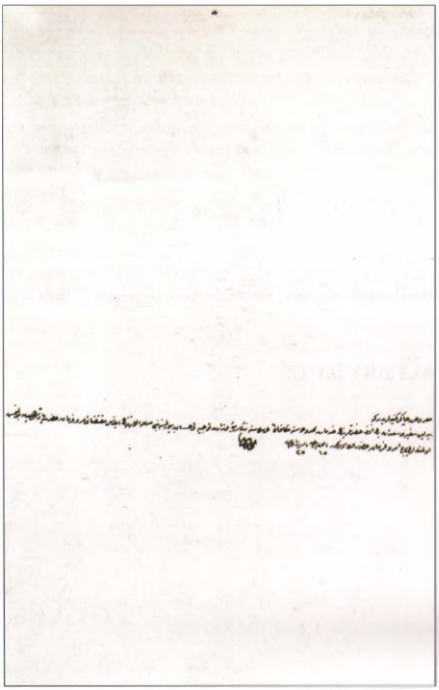
Makalenin amacını oluşturan asıl tartışmaya girmeden önce konunun anlaşılabilmesi için tezimizin üzerine oturtulacağı olay ile buna dair belgelerin bağlamının ortaya konulması yazı bütünlüğü için önem arz eder. Bilindiği gibi, Sadrazam Mahmud Nedim Paşa, 1875 yılında, bütçedeki 5 milyon liralık açığı kapatmak ve ordunun ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla yıllık 14 milyon lirayı bulan dış borçların faiz ve anaparalarının beş yıl süreyle sadece yarısının verilip, geri kalan yarısının da yıllık %5 faizle ödenmesi kararını alarak âdeta Osmanlı hazinesinin iflâsını ilan etmesine vesile olmuştur. Bu durumun piyasalarda yarattığı büyük şok, Avrupa kamuoyunu ve dolayısıyla da büyük devletleri (*düvel-i muazzama*) bütünüyle Osmanlı Devleti aleyhine çevirir. Bu krizin ardı sıra Balkanlardaki karışıklıklar, Sultan Abdülaziz'in bir ihtilâl neticesinde tahttan indirilip kısa bir süre son-

ra şüpheli bir şekilde ölümü, yerine geçen V. Murad'ın üç ay süren zoraki hükümranlığı, II. Abdülhamid'in cülûsu, 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı'nda yalnız bırakılan Osmanlı Devleti'nin Rusya'ya karşı aldığı ağır mağlubiyet, İstanbul'un Rus işgaline açık hâle gelmesi ve ağır şartları içeren Ayastefanos Muahedesi'nin imzalanması gibi hayatî derecede önemi haiz olaylar birbirini izler. Uluslararası siyasetin gereği olarak farklı düşünseler dahi kamuoylarını karşılarına almaya cesaret edemeyen büyük devletler ve özellikle İngiltere, bu sıkıntılara karşı Osmanlı Devleti'ni ağır bir yalnızlığa terk ve mahkûm eder.

Ayastefanos Muahedesi ile bölgede mevcut uluslararası dengeleri kendi lehine çeviren Rusya'nın elde ettiği büyük kazanımlardan rahatsız olan İngiltere'nin girişimleri neticesinde her ne kadar Berlin'de bir kongrenin toplanması kararlaştırılırsa da, bu, Osmanlı Devleti'nin kayıplarının telâfisi için değil, Rusya'nın uluslararası dengeleri sarsan kazanımlarının mümkün mertebe minimize edilmesi çabalarının bir ürünü idi. Nitekim Prens Bismarck'ın, kongrenin asıl toplanma gerekçesi bölgede oluşan yeni statükonun gözden geçirilmesi olmasına rağmen, Berlin elçisi ve kongredeki Osmanlı temsilcisi Sadullah Bey'e söz hakkı dahi vermek istememesi, büyük devletlerin derdinin Osmanlı Devleti olmadığını açık bir biçimde ortaya koyar. Dolayısıyla asıl problemin Düvel-i Muazzama'nın kendi aralarındaki hesaplaşma olduğu açıktı. Bu tuhaf denklem ve dengeler içerisinde Osmanlıların irtibat kurma ihtimali en yüksek olan devlet, millî birliğini yeni sağlamış ve taze bir güç olarak ortaya çıkmış olan Almanya idi.

Uluslararası diplomatik arenadaki bu yalnızlıktan kurtulmak isteyen Osmanlı Devleti, Almanya'ya yaklaşmak isterse de o sırada daha önce Avusturya-Macaristan, Almanya ve Rusya arasında kurulmuş olan Üç İmparatorlar İttifakı devam ettiği için yaptığı girişimler Prens Bismarck tarafından değerlendirmeye dahi alınmaz; zira, o dönemde Bismarck'ın izlediği dış siyasete göre Doğu ve daha somut bir ifade ile Osmanlı Devleti "Pommeranyalı bir askerin kemiklerine bile değmez"di. Bununla birlikte Berlin Kongresi'nden sonra Osmanlı ülkesinin paylaşımı konusunda Avusturya-Macaristan ile Rusya arasında ortaya çıkan sorunlar neticesinde Üç İmparatorlar İttifakı bozulduğu için Alsace-Lorraine bölgesinden dolayı düşmanlığını kazandığı Fransa'nın Rusya ile anlaşma ihtimali Almanya'yı ciddî anlamda endişelendirir zira böyle bir olasılığın gerçekleşmesi durumunda Almanya iki düşman arasında kalabilirdi. Ortaya çıkan bu yeni konjonktürde bir siyaset değişikliğine gitme gereği duyan Bismarck, söz konusu olumsuz senaryonun gerçekleşmesi durumunda en azından Fransa ile Rusya'yı oyalayabilecek bir potansiyel olarak gördüğü Osmanlı Devleti'nin teklifini gündemine alıp değerlendirmek zorunda kalır.

Hem Osmanlı Devleti açısından yıllardır süren bu uluslararası tecridin ve yalnızlığın sonlandırılmasının hem de bu "dostane" ilişkilerin Alman menfaatlerine de uygun olmasının oluşturduğu mutabakat zemini iki devlet arasında sıcak mesajların teati edilmesiyle ve anlaşmayla neticelenir. Nitekim II. Abdülhamid'in askerî danışmanlarından Dreyssé Paşa'yı 1880 Mayıs'ında Alman sefaretine gönderip Osmanlı ordusunun modernizasyonu için askerî uzmanlar istemesi ve Bismarck'ın da bu isteğe olumlu cevap vermesi üzerine Osmanlı Devleti'nin en büyük nişanı olan İmtiyaz Nişanı'nı Alman İmparatoru I. Wilhelm'e vermek bahanesiyle Ali Nizami Paşa başkanlığındaki olağanüstü heyet 25 Kasım 1881'de Berlin'e gönderilir. Neticede 5 Aralık'ta yapılan bir törenle İmtiyaz Nişanı İmparator'a verilir; ardından Osmanlı heyeti ile İmparator I. Wilhelm, Başvekil Prens Bismarck, Dışişleri Bakanı Kont Hatzfeldt ve bürokratlar arasında diplomatik ve askerî ilişkileri geliştirme noktalarında bir dizi görüşmeler yapılır.[2]

Sadullah Paşa'ya vezaret rütbesi ve paşalık unvanı verildiğine dair padişah iradesi. BOA, İ.DH, 840/67567

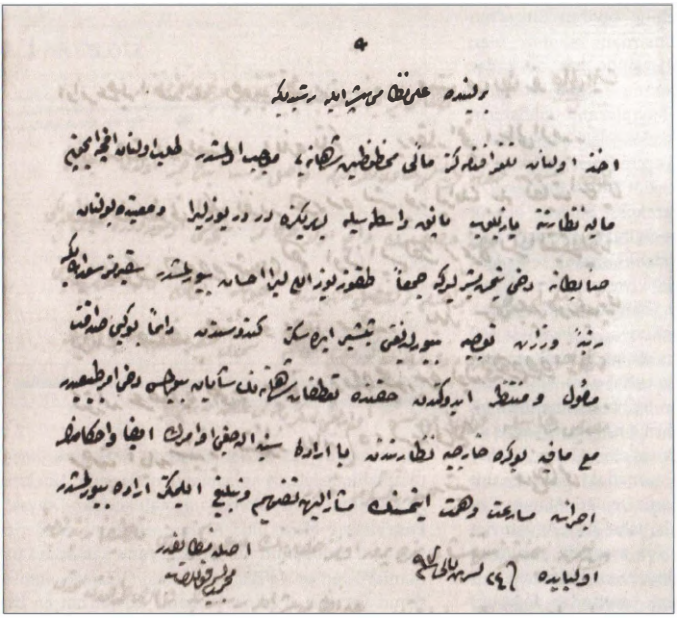
Ali Nizami Paşa ile heyette yer alan Mabeyin kâtiplerinden Reşid Bey'in Almanya'daki nişan verme töreninin ve yaptıkları ikili görüşmelerin gayet verimli ve olumlu geçtiğini İstanbul'a bildirmeleri üzerine ortaya çıkan sonuçtan ziyadesiyle memnun kalan ve uluslararası tecritten dolayı iyice bunalmış olan II. Abdülhamid, 7 Aralık 1881 (25 Teşrinisani 1297) tarihli bir irade ile iki devlet arasındaki ilişkilerin yeniden tesisinde önemli roller üstlenerek, ön plana çıkan Berlin Sefiri Sadullah Bey'i vezaret rütbesi ve paşalık unvanıyla ödüllendirir.[3]

Bürokratik hiyerarşinin en üst seviyesi olan vezaret rütbesine çıkmak ve paşalık unvanına sahip ol-

mak her devlet memurunun hayali ve ideali olduğu için Ali Nizami Paşa ile Reşid Bey'den aldığı bu güzel haberden dolayı çok mutlu olan[4] Sadullah Paşa, bu coşkuyla Mâbeyn Başkitabeti[5] ile Hariciye Nezaretine hitaben birer teşekkür mektubu kaleme alır;[6] ayrıca, İmparator I. Wilhelm de ülkesinde görev yapan bir diplomatın derecesinin bu şekilde yükseltilmesinden memnun olur.[7]

Buraya kadar her şey normaldir zira Osmanlı Devleti, Almanya, II. Abdülhamid, Prens Bismarck ve Sadullah Bey, kısaca olayın tarafı olanların hemen tamamı bu sonuçtan kendileri açısından kazançlı çıkarlar. Bununla birlikte burada bizi asıl ilgilendiren husus, olayın kendisinden ziyade, vezaret rütbesi ve paşalık unvanının verildiği tarihle ilgili belgelere yansıyan verilerin barındırdığı sorunlar bağlamında belge kritiğinin önemine somut bir örnek üzerinden dikkat çekmektir. Amacımız belgeleri değersizleştirmek değil; sadece yöntemsel bir soruna vurgu yapmaktır. Zira, her şeye rağmen, tarihin, "geçmişin gerçek dünyasının geride bıraktığı belgeler ya da diğer parçacıkların okunmasıyla oluşturulmak durumunda" olduğunun[8] farkındayız. Burada söz konusu edilecek olan problem, birincisi, yukarıda zikredilen Sadullah Bey'e vezirlik ve paşalık verilmesiyle ilgili II. Abdülhamid'in iradesi; ikincisi, Yıldız Sarayı'ndan Berlin'de bulunan Ali Nizami Paşa'ya çekilen bir telgraf ve üçüncüsü de Sadullah Paşa'nın 1884 yılında kendi el yazısıyla Sicill-i Ahval Kalemi'ne vermiş olduğu özgeçmişi bağlamında incelenecektir.

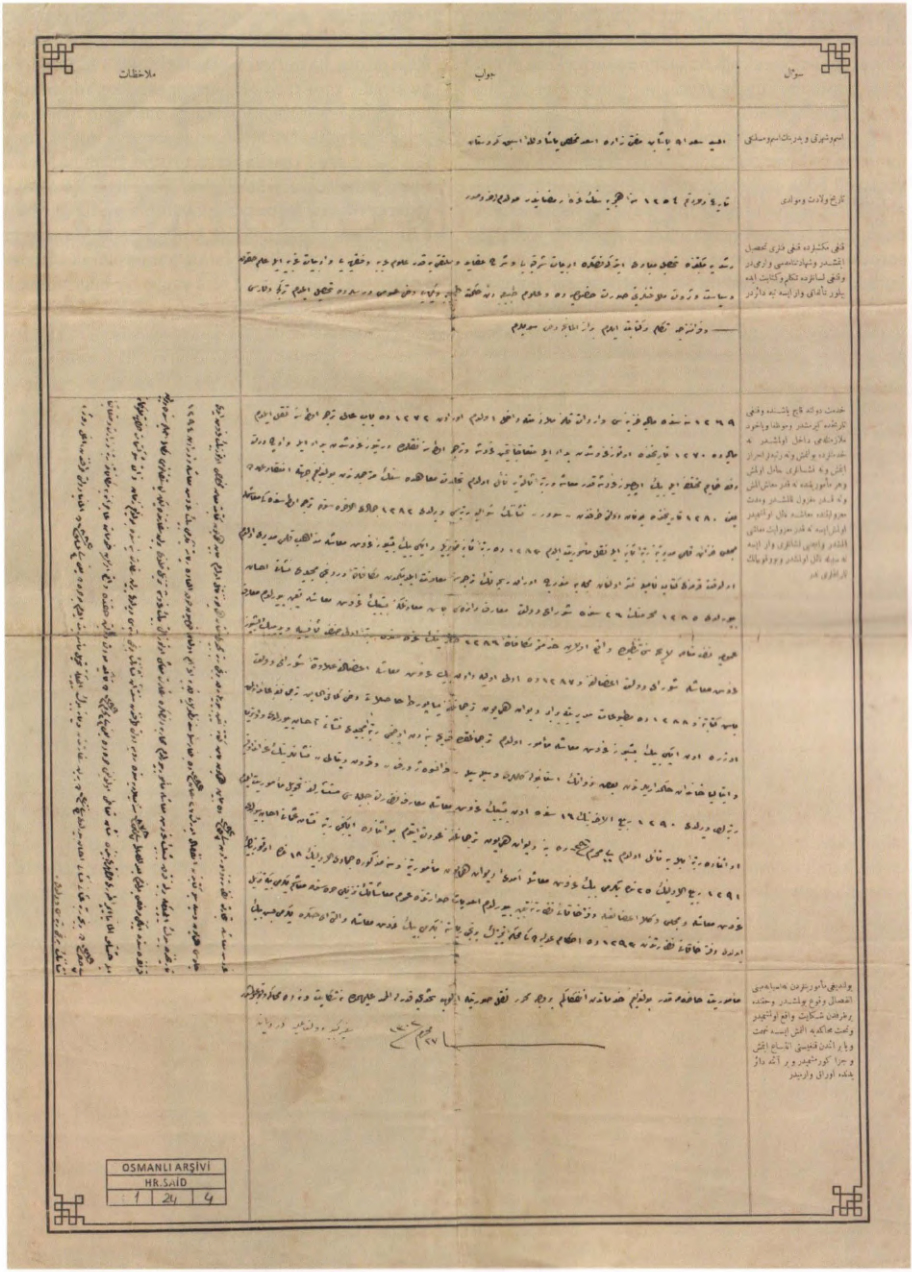
Daha önce Sadullah Paşa hakkında yazmış olduğum bir makalede[9] söz konusu iradeye dayanarak Sadullah Bey'e vezaret rütbesi ile paşalık unvanının verildiği tarihi 7 Aralık 1881 olarak yazmış, irade metni gayet açık olduğu için de böyle bir belgeden doğrusu şüphelenmemiştim. Zira, Mabeyn Başkitabeti'ndeki kâtipler tarafından padişah adına yazılan belgeler olan *iradeler*, Osmanlı idarî sisteminde hukukî anlamda en üst kararı temsil ederler. Dolayısıyla normal şartlarda böyle bir belgenin tarihinden kuşkulanmak için herhangi bir nedenin olmadığı da söylenebilir. Bununla birlikte makalenin genişletilip bir kitaba dönüştürülme çalışmaları esnasında padişah iradelerinin dahi yeri geldiğinde tarihçiyi nasıl yanıltabildiği bu örnek özelinde açık bir biçimde görüldü.

Berlin Sefiri Sadullah Bey'e paşalık unvanı ve vezaret rütbesi verildiğine dair Yıldız Sarayı'ndan Berlin'e çekilen telgraf
BOA, YEE, d. nr. 1025, vr.7a

Şöyle ki I. Wilhelm'e nişan verme töreninin ardından 6 Aralık 1881 tarihinde Yıldız Sarayı'na bir telgraf gönderen Ali Nizami Paşa ile Reşid Bey, "[görüşme ve müzakerelerin] cümlesinde sefir Sadullah Bey kulları bizimle beraber bulundu. Doğrusu Berlin'de bulunduğumuz günden beri bize olan muaveneti pek büyüktür. Mahzâ bu muvaffakiyet-i velinimetten bulunan işbu hüsn-i tesirde sefir bey kullarının sa'y ü gayreti şâyân-ı takdirdir"[10] şeklinde ilişkilerin düzeltilmesi çalışmalarında Sadullah Bey'in üstlendiği önemli rolü vurgulu bir biçimde belirtirler. Bu bilgi ve alınan başarılı sonuç, sakin tabiatlı II. Abdülhamid'i bile coşturur ve cömertliğini mucip olur. Nitekim aynı gün Osmanlı heyetine gönderilen kısa bir telgraf şu müjdeli haberi Berlin'e iletiyordu: "*sefirimiz Sadullah Bey'e rütbe-i vezaret tevcih buyurulduğunu tebşir edesiniz*".[11]

Padişahın Almanya ile ilişkilerin düzelme sürecine girmesinden duyduğu memnuniyet o kadar büyüktür ki, öteden beri ona karşı içinde özenle biriktirip sakladığı büyük şüpheyi ve güvensizliği bir

Sadullah Paşa'nın vezaret tarihini yanlış hatırladığı sicili-i ahval kaydı. BOA, HR. SAİD. 1/24

an için dahi olsa unutarak Sadullah Bey'i vezaret ve paşalıkla ödüllendirir. Böylece zikredilen irade tarihinden bir gün önce, 6 Aralık 1881 tarihinden itibaren Sadullah Bey'in vezir ve paşalığı tescil edilmiş olur. Artık bu tarihten itibaren o vezir Sadullah Paşa'dır. İradenin tarihi olan 7 Aralık'ta ise bir gün önce alınmış ve Sadullah Bey'e iletilmiş olan kararın sadece bürokratik süreci ve prosedürü tamamlanmış olur. Dolayısıyla iradenin tarihi, alınan kararın tarihi değil; bürokratik sürecin tamamlanma tarihi olarak kayıtlara geçer. Bununla birlikte, bu durumun her olay için bu şekilde cereyan edebileceği iddiasında değiliz;

ancak, yine de bu ilginç olayın, verileri kullanırken ne derece hassas, ihtiyatlı ve uyanık olmaları ve eleştirel davranmaları gerektiği hususunda tarihçilere önemli bir yöntemsel uyarı yapmakta olduğunun da altının çizilmesi gerekir.

Diğer yandan bu örnek, Osmanlı karar alma mekanizma ve hiyerarşisinde hukukî açıdan son aşamayı temsil eden padişah iradelerinin tarihlerinin bile alınan kararların tam tarihi olmayabileceğini ve şüpheyle karşılanması gerektiğini, çarpıcı bir yöntem sorunu olarak ortaya koymaktadır. Bununla birlikte burada *irade* kelimesi ile diplomatik açıdan padişah adına yazılan bir belge türü olan ve Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde ayrı bir tasnif olarak bulunan *iradeler* kastedilmekte olup, bundan padişahın şifahî ve yazılı emirlerinin de son tahlilde bir irade olduğu gerçeğinin göz ardı edildiği anlamı çıkarılmamalıdır. Daha açık bir ifade ile Yıldız Sarayı'ndan Berlin'e gönderildiği yukarıda belirtilen kısa telgraf metninin de bu anlamda padişahın görüş ve inisiyatifini yansıtan en üst karar olarak padişahın iradesi anlamına geldiğinin farkında olduğumuzu ve buradaki sorunun diplomatik bilimi açısından *irade* olarak tanımlanan belgelerle ilgili olduğunu ifade etmek isteriz.

Bu konu çerçevesinde belge verileriyle ilgili söz konusu ettiğimiz problem, vezaret rütbesi ve paşalık unvanının verilme tarihi sorununun bu şekilde halledilmesiyle de sona ermiş olmuyor. Burada gündeme getirilecek ikinci sorun da aynen ilk örnekte olduğu gibi, yine birinci el kaynakların verilerinin güvenilirliği konusuyla ilgilidir. Nitekim Sadullah Paşa'nın 1884 senesinde kendi el yazısıyla Sicill-i Ahval Kalemi'ne takdim etmiş olduğu özgeçmiş belgesindeki bazı bilgiler yukarıda zikredilen iki kaynağın verileriyle çelişmektedir. Oysa, bir tarihçi normal olarak kişi bizzat kendi hayatıyla ilgili bir beyanda bulunduğu için sicill-i ahval kayıtlarında bir yanlışlık olmayacağını varsayılabilir ve incelediği kişinin bizzat devlet dairesine vermiş olduğu bilgilere güvenme yönüne gidebilir. Ancak, şimdi verilecek olan örnek, böyle bir yöntemin ve varsayımın da doğru olamayabileceğine işaret ediyor.

Sadullah Paşa, Sicill-i Ahval Kalemi'ne vermiş olduğu özgeçmiş varakasında geçen "...Berlin sefaret-i seniyyesinde bulunduğum zaman zât-ı şevketsimât-ı hazret-i mülûkâne ile haşmetlü Almanya imparatoru hazretleri beyninde nişan teati olunduğu sırada, yani fî 24 Muharrem sene 1299'da te'kid-i meveddet-i devleteyn hakkında vaki olan hidemat-ı âcizaneye mükâfaten rütbe-i vezaret ve müteakıben fî 2 Safer sene 1299'da birinci rütbe Osmanî Nişanı ihsan buyuruldu"[12] şeklindeki ifadesiyle kendisine vezaret rütbesi ve paşalık unvanının verildiği tarihi 6 Aralık 1881 olarak değil, 16 Aralık 1881 (24 Muharrem 1299), yani 10 günlük bir farkla yanlış olarak hatırlar ve böylece istemeden de olsa yanlış bir bilgi sunarak tarihçiyi yanıltmış olur.

Normal şartlarda hem en üst siyasî hükmü temsil eden *irade-i seniyye* metni hem de devlet memurlarının kendilerini doğrudan ilgilendiren bir konuda ellerinde mevcut belgelere istinaden kendi el yazı ve beyanlarıyla hazırlamış oldukları *sicill-i ahval kaydı*, tarihçinin kuşku duymayı pek de aklına getirmeyeceği ve bu örnekte olduğu gibi somut oldukları ve herhangi bir kritik bilgi içermedikleri için de tahrif edilme veya yanlış yönlendirme ihtimalini düşünmeyeceği verilerdir. Diğer taraftan Sadullah Paşa'ya vezaret rütbesi ve paşalık unvanının verildiği tarihle ilgili üç farklı belgenin bu şekilde üç değişik veri sunması ve bunların ikisinin yanlış olması örneğinin de açıkça ortaya koyduğu gibi, esasında her türlü tarihî veri, aynı zamanda fark edilmesi güç bazı ince tuzakları da bünyesinde barındırır. Dolayısıyla tarihçinin bu tuzaklara karşı uyanık olması ve araştırdığı konuyla ilgili bulabildiği bütün verileri inceden inceye kritik ettikten ve ciddî bir eleştiri süzgecinden geçirdikten sonra kullanması, mesleğin olmazsa olmaz bir yöntem kuralı olarak öne çıkmaktadır.

Son söz olarak bu makalede incelediğimiz belgelerle ilgili problemi Vladimir İlyiç Lenin'e atfedilen ve Almanlar tarafından da sıkça kullanılan *"vertrauen ist gut, kontrolle ist besser"*, yani *güvenmek iyidir, ama kontrol etmek ve tedbirli davranmak daha iyidir* vecizesinin çarpıcı ve özlü bir şekilde ifade ettiğini söyleyebiliriz.

ALİ AKYILDIZ - İSTANBUL 29 MAYIS ÜNİVERSİTESİ, EDEBİYAT FAKÜLTESİ, TARİH BÖLÜMÜ

DİPNOTLAR

1 *Tarihin Savunusu Ya Da Tarihçilik Mesleği*, çev. Mehmet Ali Kılıçbay, Birey ve Toplum Yayınları, Ankara 1985, s. 60. Bu makalede ele aldığımız belgelerin ve tarihî verilerin güvenilirliği sorunuyla ilgili özellikle Batı tarihinden örnekler için kitabın 51-89. sayfaları arasına bakılabilir.

2 Bu konuda geniş bilgi için bkz. Ali Akyıldız, *Sürgün Sefir, Sadullah Paşa*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2011.

3 Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), İrade Dahiliye (İ.DH), nr. 67567.

4 "Velînimet-i bî-minnetimiz şehinşâh-ı bende-perver efendimiz hazretlerinin bu abd-i kemîne-lerini taltifen rütbe-i sâmiyye-i vezaret ihsan buyurulmuş (buyurmuş) olduklarını Ali Nizâmî Paşa ile Reşid Bey kulları tarafından gönderilmiş olan telgrâf-ı celîl-i bî-adîl-i şehinşâhî kullarınca bâis-i hayret ve bâis-i fahr-ü mübâhât olduğundan hemen cebîn-sâ-yi ubudiyyet ve secde-i şükraniyyete vararak ömr ü âfiyet-i şâhâne ve şevket u saltanat-ı mülûkânenin izdiyadı da'vâtını tekrar-be-tekrar arz-ı bârgâh-ı müteâl eylerim. Velînimet-i muallâ-mekân ve halife-i rû-yi zemîn efendimiz hazretlerine dairna kemal-i sadakatle hizmet[i] fariza-i uhde-i rıkkıyyet bilmiş ve bu uğurda hayatımı fedaya hazır bulunmuş olduğumdan her bir emr ü irade-i seniyye-i hazret-i mülûkânenin müsaraaten îfasına ve rıza-yı meâli-irtiza-yı şehinşâhinin istihsaline sarf-ı nakdine-i hayat ederek sa'y ü gayret edeceğimin mübarek huzur-i mekârim-nüşûr-i hazret-i hilâfet-penâhiye arz buyurulmasını istirham ederim" (BOA, *Yıldız Esas Evrakı [YEE] Defterleri*, nr. 1025, vr. 8a-b). Ali Nizami Paşa ve Reşid Bey'in çektiği bu telgrafın tarihi 7 Aralık 1881'dir.

5 BOA, Yıldız Perakende Evrakı, Başkitabet Dairesi Evrakı (Y.PRK.BŞK), 5/40.

6 BOA, Yıldız, Sadaret Hususi Maruzat Evrakı (Y.A.HUS), 169/45.

7 Sadullah Paşa, konu hakkında Almanya hariciyesini de bilgilendirdi (7 Aralık 1881, BOA, Y.PRK.BŞK, 5/40).

8 Richard J. Evans, *Tarihin Savunusu*, çev. Uygur Kocabaşoğlu, İmge Kitabevi, Ankara 1999, s. 118.

9 Ali Akyıldız, "Sadullah Paşa'nın Hayatı ve Siyasî Faaliyetleri", *Sadullah Paşa ve Yalısı, Bir Yapı Bir Yaşam*, Yem Yayın, İstanbul 2008, s. 82.

10 6 Aralık 1881 (24 Teşrinisani 1297), BOA, *YEE Defterleri*, nr. 1025, vr. 6b.

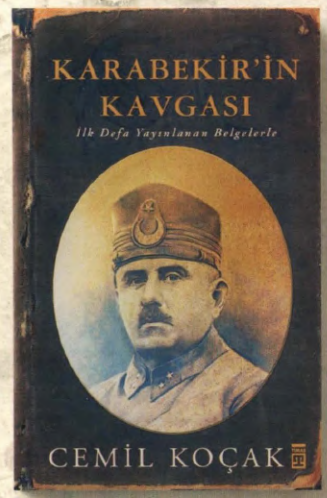
11 BOA, *YEE Defterleri*, nr. 1025, vr. 7a.

12 BOA, Hariciye Nezareti Sicill-i Ahval İdare-i Umumiyesi Müdüriyeti (HR.SAİD), 1/24.

PROF. DR.

CEMİL KOÇAK'IN KALEMİNDEN

YAKIN TARİHİMİZLE YÜZLEŞME ZAMANI

timas.com.tr timastarih

TİMAŞ

iyi ki kitaplar var...

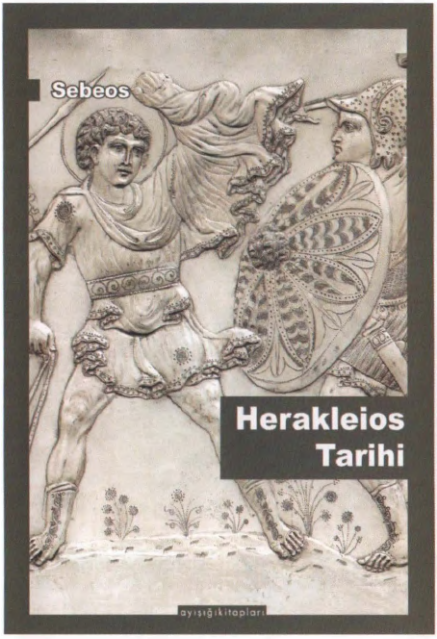
Ermeni Tarihçi Sebēos'un Türkçe Çevirisi ve Problemleri

İLHAMİ TEKİN CİNEMRE

SEBĒOS'A ATFEDİLEN BU ESERİN TÜRKÇEYE KAZANDIRILMASI OLUMLU BİR UĞRAŞ OLARAK GÖRÜLEBİLİRSE DE, BÖYLE ÖNEMLİ ESERLERİN AKADEMİK FORMASYONDAN YOKSUN VE ADETA BİR ROMAN GİBİ ÇEVRİLMESİ ÖNEMLİ BİR EKSİKLİK OLARAK DEĞERLENDİRİLMELİDİR.

İmparator Herakleios dönemi (610-641) sadece Bizans tarihi açısından değil; çağdaşı İran, İslam ve Türk tarihi açısından da önemlidir. Onun döneminde Bizans İmparatorluğu Balkanlarda Avarların, Anadolu'da Sâsânîlerin yoğun baskısı altındaydı Öyle ki, 626 yılındaki Avar – Sâsânî iş birliği neticesinde gerçekleştirilen İstanbul kuşatması neredeyse Bizans İmparatorluğu'nun sonunu getiriyordu. Herakleios bu tehditleri savuşturdu ancak hemen akabinde Suriye ve Mısır'ı İslam ordularına karşı aynı başarıyla savunamadı. Bu kritik dönem Latince, Yunanca, Süryanice, Arapça ve Ermenice gibi çok farklı dillerde üretilmiş eserlerden takip edilebilmektedir. Ancak bu kaynak çeşitliliği Türkçe literatürde hakkıyla bilinmemektedir. Bu noktada bilhassa kaynak çevirileri çok değerli çabalar olarak değerlendirilmekle birlikte, ticari kaygılarla yapılan bazı çeviriler özensizce hazırlandığı için, Türkçe tarih yazımı Orta Çağ alanında kısmen "ikinci el" çevirilere mahkûm olmaktadır. Bunun bir örneği de Ermeni tarihçi Sebēos'un Türkçe çevirisinin Klasik Ermenice yerine Fransızcadan yapılmış olmasında görülmektedir. Yazarı tartışmalı olan ancak genelde Sebēos'a atfedilen bu eser, Z. Zühre İlkgelen tarafından *Herakleios Tarihi* başlığıyla Türkçeye çevrilmiştir.[1]

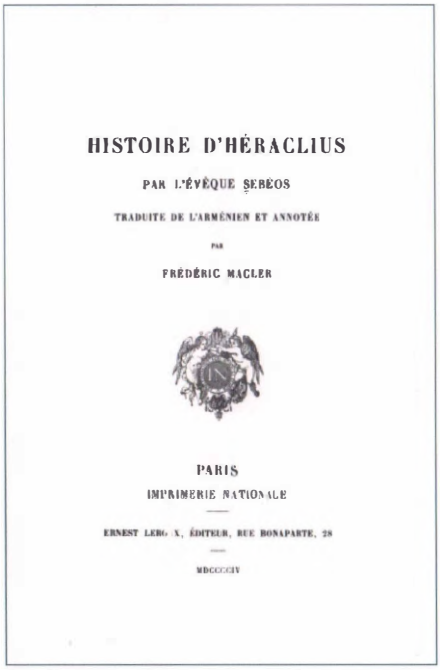
VII. yüzyıl Ermeni tarihçileri arasında Müslüman Araplardan bahseden ilk ve tek eserin sahibi olduğu düşünülen Sebēos, muhtemelen VII. yüzyılın başlarında doğdu ve eserinin noktalandığı 661 yılından sonraki bir dönemde öldü. Sebēos'un kim olduğuna dair çağdaş Ermeni kaynakları bilgi vermemekle birlikte, eserinin günümüze ulaşan 1672 tarihli tek nüshası 1833 yılında Shahkhat'unean tarafından *Sebeos Tarihi* olarak adlandırıldı ve 1851 yılından sonra da bu

Z. Z. İlkgelen tarafından hazırlanan Sebeos'un ilk Türkçe çevirisi

isim altında anılmaya başlandı. Eserin konusu genel hatlarıyla Bizans - Sâsânî mücadelesi ve Müslüman Arapların Armenia'daki fetih faaliyetleridir. Bugüne kadar İngilizce, Fransızca gibi dillerde yayımlanmış olmasına karşın Türkçe literatürün Sebēos ile tanışamamış olması, içeriğinin önemine binaen bir eksiklik olarak değerlendirilebilir. Bu bağlamda Sebēos'a atfedilen eserin Türkçeye çevrilme düşüncesi kayda değer olsa da her koşulda bu durum, çevirinin teknik ve bilgi açısından problemli olduğu gerçeğini değiştirmemektedir. Bunun sebebi kuşkusuz eserin orijinal nüshası yerine Frédéric Macler tarafından 1904 yılında *Histoire d'Héraclius* başlığıyla yayımlanan Fransızca edisyonundan çevrilmiş olmasıdır.

Çevirmen, Macler'in Fransızca çevirisini olduğu gibi takip ederek Sebēos hakkında ayrıntılı bir açıklamaya yer vermediği gibi çevirisi yapılan eserin tarihsel derinliğine ilişkin herhangi bir değerlendir-

HISTOIRE D'HÉRACLIUS

PAR L'ÉVÊQUE ŞEBÉOS

TRADUITE DE L'ARMÉNIEN ET ANNOTÉE

PAR

FRÉDÉRIC MACLER

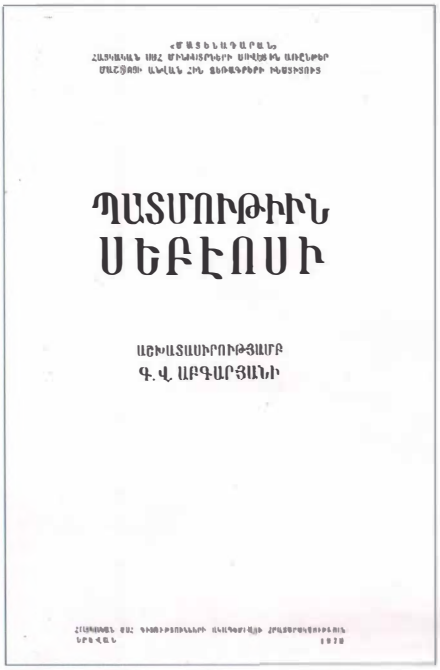
PARIS

IMPRIMERIE NATIONALE

ERNEST LEROUX, ÉDITEUR, RUE BONAPARTE, 28

MDCCCCIV

F. Macler, Sebeos'un Türkçe çevirisinin yapıldığı 1904 Fransızca edisyonu

ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ
ՍԵԲԷՈՍԻ

ԱԶԽԱԼԱՏԱՍԻՐՈՒԹԵԱՄԲ
Գ. Վ. ԱԲԳԱՐԵԱՆԻ

G.V.Abaryan 1979, Sebeos'a atfedilen eserin üç temel bölüm halinde yayınlanan Ermenice versiyonu

me yapmamaktadır. Üstelik Macler'in giriş kısmından sonra verdiği Ermenice transliterasyon tablosu muhtemelen çevirmen tarafından gereksiz olduğu düşüncesiyle Türkçe baskıdan çıkarılmış ve çalışmanın notlarına dair herhangi bir modern literatür kullanılmamıştır. Çevirmenin, Sebēos'un İngilizce edisyonunu hazırlayan Robert W. Thomson ve James Howard-Johnston'ın[2] *Translated Texts for Historians* serisinden çıkan eserini değil de akademik niteliği çok daha zayıf olan Robert Bedrosian'ın hazırladığı çeviriyi kullanmış olması da çalışmayı güncel bilgi ve notlardan mahrum bırakmıştır.[3] Nitekim Macler'in "Önsöz" başlığıyla verdiği bölüm, muhtemelen Sebēos'un değil T'adēos Mihrdatean'ın 1851 yılında yayımladığı çevirinin önsözüdür. Bu "önsöz" Macler edisyonunda yer aldığı için çevirmen de bu bölümü doğrudan Sebēos'a ait gibi çalışmaya eklemiş ve Abgaryan'ın 1979 yılındaki Ermenice baskısını takip edemediği için bu kısmın "yedinci bölüm" olduğunu fark edememiştir.[4] Üstelik Macler'in çevirinin başlığını "Constantinopolis" edisyonundan aldığını belirttiği not da ilginç bir şekilde Türkçe çeviriye eklenmemiştir. Dolayısıyla okuyucuda Sebēos'un bazı İngilizce edisyonların "yedinci bölümden" başlarken Türkçe edisyonun neden "birinci bölümden" başladığına ilişkin kafa karışıklığına yol açabilir. Bu noktada eserin ilk iki bölümünün Sebēos'a ait olup olmadığı konusu tartışmalı bir meseledir. Bu nedenle Herakleios tarihini oluşturan başlığın "yedinci bölümden" başlatılmasının tercih edildiğine ilişkin bilgi verilebilirdi. Nitekim 1862 yılında Patkanyan tarafından hazırlanan Rusça baskıda verilen üç bölümden iki sinin Sebēos'a ait olmadığı üzerinde durulmuş ve "önsöz" Sebēos'a atfen "üçüncü ana bölümden" hemen önce verilmiştir.[5] Aslında Matenadaran 2639 (Mat. 2639) numaralı metnin orijinalinde bu bölümlere ilişkin herhangi bir ayrım da yoktur. Bu tasnif şekli Mihrdatean'ın 1851 yılında metni üç kısma ayırarak ilk ikisini "anonim" üçüncüsünü ise "Sebēos tarihi" başlığı altında düzenlenmesinden kaynaklanmıştır.[6] Türkçeye çevirisi yapılan Macler'in Fransızca tercümesi de muhtemelen bu sebeple ilk iki bölümü görmezden gelerek doğrudan üçüncü kısmı "birinci bölüm" adıyla okuyucuya aktarmış ve çevirmen de bu dizilimi doğrudan almıştır.

Ermeni tarihi ve dili uzmanı olmadığı anlaşılan çevirmenin yukarıda anlatılan metnin tarihi ve diğer tarihsel problemlere yer vermeyişi anlaşılabilir bir durumdur. Aslı Ermenice olan bir metnin akışı dikkate alındığı zaman, bazı bilgi hataları ve Ermenice dilbilgisi yetersizliği gibi meseleler dikkat çekmektedir. Örneğin Macler, Sebēos'un Hazarların Sâsânîlere karşı *Herakleios*'a yardıma geldiğini söylediğine ilişkin bir not eklemiştir.[7] Ancak metnin orijinalinde Hazarlara atıf olmadığı gibi konuyla ilgili herhangi bir topluluğun adı da geçmemektedir.[8] Macler, bu bilgiye nasıl eriştiği sorusunu yanıtsız bırakmış ve çevirmende Ermenice nüshayı kontrol edemediği için "Hazar" isminin gerçekte metinde yer almadığını fark edemeyerek Türkçe çeviriye eklemiştir.[9] Benzer birçok durum Macler'in Fransızca metnindeki eksik çevirilerin düzeltilememesinde de izlenmektedir. Metnin Erme-

ИСТОРІЯ

ИМПЕРАТОРА ИРАКЛА

СОЧИНЕНІЕ

ЕПИСКОПА СЕБЕОСА

ПИСАТЕЛЯ VII ВѢКА.

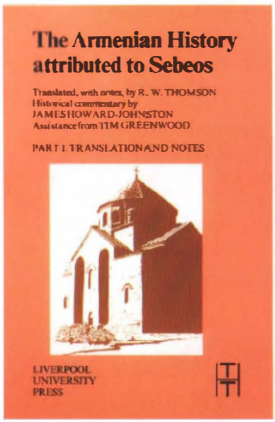
ПЕРЕВОДЪ СЪ АРМЯНСКАГО.

САНКТПЕТЕРБУРГЪ. 1862.

K.Patkanyan, Sebeos'un 1862 tarihli Rusça edisyonu

nice nüshasında geçen "Ŕštunik' lordu T'ēodoros bütün Armenia prensleri ile birlikte kutsal yemini (ahit) bozarak ölümle anlaşma yaptı ve cehennemle ittifak kurdu"[10] cümlesi Macler edisyonundaki eksiklikten ötürü Türkçeye "Ölümle anlaşma yaparak cehenneme bağlanıyorlardı yani Rıştuni beyi Toros ve bütün Ermeniler Tanrı ile anlaşmayı bozuyorlardı" gibi düşük ve hatta ilmî olmayan bir şekilde aktarılmıştır.[11] Ayrıca cümlede ifade edilen "Ermeniler" kelimesi asıl metinde "Armenia prensleri" olarak geçmektedir ve zaten "Armenia" ile "Ermeni" kelimeleri de birbirlerini her zaman karşılamamaktadır.[12] Bedrosian'ın bu cümleye ilişkin farklı bir yorum yaptığına değinen çevirmen, metni orijinal dilinde okuyamadığı için tam olarak doğru bilgi verememektedir. Macler'in bir şekilde görmezden geldiği veya hatalı yaptığı çeviriye bir diğer örnek "Konstantinos'un kendi annesinin bir komplosu sonucunda ölmesi" şeklinde Türkçeye aktarılan bölüm başlığıdır.[13] Hâlbuki Ermenice metinde "anne" sözcüğü yoktur ve cümlenin doğru çevirisi "Kostandin'in ölümü" şeklindedir.[14]

Sebēos'un Türkçe çevirisindeki dikkat çeken problemlerden biri de şahıs ve yer adlarının hatalı

R.W.Thomson ve J.Howard-Johnston'ın 1999 yılında yayımladıkları Sebeos'un İngilizce edisyonu

kullanımıdır. Özellikle metnin içindeki özel kullanımların Ermenice nüsha ile farklılık göstererek düzensizce sadeleştirilmesi bütüncül literatürün anlaşılması noktasında bazı sorunlara yol açmıştır. Örneğin "T'ēodoros" ismi Türkçe metinde basit bir düzeltmeyle "Toros" şeklinde verilse de orijinal metinde böyle bir kullanım söz konusu değildir. Üstelik çevirmenin ana materyali olan Macler'in transliterasyon tablosu dahi dikkate alınsaydı bu kelimenin Fransızca edisyonunda neden "Thēodoros" şeklinde verildiği anlaşılabilirdi.[15] Benzer problemlere metnin muhtelif kısımlarında -Macler'in transliterasyonuna rağmen- "Phocas" ve "Fokas" kullanımlarının aynı anda tercih edilmesi (Ermenice metinde P'okas) ile "P'aytakaran" kelimesinin yerine "Faytakaran" sözcüğünün kullanılmasında da rastlanmaktadır ve bu durum "ikinci el çevirinin" nasıl hatalara yol açtığına yalnızca birkaç örnektir.

Sonuç olarak Sebēos'a atfedilen bu eserin Türkçeye kazandırılması olumlu bir uğraş olarak görülebilirse de, böyle önemli eserlerin akademik formasyondan yoksun ve adeta bir roman gibi çevrilmesi önemli bir eksiklik olarak değerlendirilmelidir. Çünkü Sebēos'un eserinin akademik çevirisini yapabilmek için onun yaşadığı döneme en azından genel hatlarıyla hâkim olmak ve Ermeni literatürünün tarihi gelişimi meselesini iyi anlamak gerekmektedir. Bununla birlikte, Bizans, Ermeni, İslam, Türk tarihi gibi çok farklı çalışma alanları için önemli bir referans olan bu eserin çevirisinin Türkçe literatürde yer almasından dolayı, kaynak kullanımına titizlik göstermeyen pek çok araştırmacı tarafından "kaynak eser" niyetine kullanılacağı da kesindir.

DİPNOTLAR

1 Sebeos, *Histoire d'Héraclius*, (Fransızca çeviri, F. Macler), Imprimerie Nationale, Paris 1904; Türkçesi: *Herakleios Tarihi*, (Çev. Z. Zühre İlkgelen), Ayışığı Kitapları, İstanbul, 2019.
2 *The Armenian History Attributed to Sebeos*, (Çev. R. W. Thomson; Yorum, J. Howard-Johnston), Liverpool University Press, Liverpool 1999.
3 *Sebēos' History*, (Çev. R. Bedrosian), Sources of the Armenian Tradition, New York 1986.
4 *Patmut'iwn Sebēosi*, (Çev. G. V. Abgarian), Haykakan SSH Gitut'yunneri Akademiayi Hratarakch'ut'yun, Erevan 1979, s.64.
5 *Istoriia Imperatora Irakla*, (Çev. K. Patkanyan), Imperatorskoy Akademii Nauk, Sanktpeterburg 1862,s.22
6 *The Armenian History*, s.xxxii.
7 *Histoire d'Héraclius*, s.52.
8 *Patmut 'iwn Sebēosi*, s.104.
9 *Herakleios Tarihi*, s.59.
10 *Patmut'iwn Sebēosi*, s.164.
11 *Herakleios Tarihi*, s.114.
12 Benzer bir sorun çevirmenin geç antik çağda "Armenia" yerine "Ermenistan" ifadesinin kullanmasında da vardır.
13 *Herakleios Tarihi*, s.93.
14 [Մեծարենց Կոստանդնի]. *Patmut'iwn Sebēosi*,s.140.
15 *Histoire d'Héraclius*, s.133.

AJANS PRESS
Medyadaki Gözünüz
AJANS PRESS
medya analizi
İHTİYACINIZ OLAN TÜM NİTELİKLİ
BİLGİ ELİNİZİN ALTINDA!
Yerel, ulusal ve uluslararası medyada yer alan yüz binlerce haberi tüm dünyada takip eden Ajans Press, ihtiyacınız olan nitelikli bilgiyi size sunarak; sektörel gündem ve medya analiz raporlarını istediğiniz dilde hazırlar.
444 7 212 www.ajanspress.com.tr info@ajanspress.com.tr

Sosyal Bilimlerde Eleştirel Okuryazarlık: Karaburun Yaz Atölyesi

2013 YILINDAN BERİ "GENÇLER TARİH YAZIYOR" EĞİTİM PROJELERİNİ SÜRDÜREN TARİH VAKFI İLE 2017'DE "UMUDUN ÇOCUKLARDA OLDUĞUNU BİLİYORUZ" MOTTOSUYLA YOLA ÇIKAN HAYALCİLER ARASINDA YAPILAN İŞ BİRLİĞİ SONUCUNDA, İZMİR'İN KARABURUN İLÇESİNDE İKİ GÜN SÜREN BİR YAZ ATÖLYESİ GERÇEKLEŞTİRDİK. ATÖLYE, 31 TEMMUZ-1 AĞUSTOS 2019 TARİHLERİNDE KARABURUN ORTAOKULU ÖĞRENCİLERİNİN VE İSTANBUL'DAN KONUK OLAN ÖĞRENCİLERİN KATILIMI İLE YAPILDI.

İstanbul ve Ankara'dan sonra İzmir'de de Sosyal Bilimlerde Eleştirel Okuryazarlık Atölyesi yapmak; Karaburun halkının çocuklarını bu atölyeye göndermelerini ve böyle atölyeleri desteklediklerini görmek, bu atölyelere duyulan ihtiyacı bizlere göstermektedir.

Atölyede yapılan grup çalışmaları ile öğrencilerin tartışmalarına olanak sağlayacak ortamlar oluşturduğumuzda kullandıkları dil, birbirlerine yaptıkları yapıcı eleştiriler, birbirlerini geliştirmeye yönelik geri bildirimler tartışma kültürünün öğrencilerde gelişmesi açısından bir zemin oluşturmuştur. Empatik bir dil kullanmaya özen göstermelerini sağlamak, grup içerisinde farklı bakış açılarını görmezden gelmeden yaptıkları konuşmaları demokratik bir üslupla sunmalarına olanak sağlamıştır.

Öğrencilerin yaşamöyküsü, özyaşamöyküsü, anı, günlük gibi yaşam yazını türleri ile tanışmalarını sağlamak; Anne Frank'ın Hatıra Defteri'nin bazı bölümleri üzerinden sorularla eleştirel, sorgulayıcı ve çözümleyici bir şekilde okuma yaparak bireyin yaşamı içinden dönemin tarihsel olaylarını değerlendirmek öğrencilerin daha önce deneyimlemediği bir çalışmaydı. Bu deneyim onlara bireylerin tarihteki rolüne dair önemli bir bakış açısı sağladı. Atölye sırasında öğrencilerin dile getirdiği en önemli ihtiyaç özgürce düşüncelerini ifade edebilecekleri ortamların olmaması yönündeydi. Atölyede öğrencilerin düşüncelerini yargılamadan, yanlış söylersem ne olur korkusu olmadan kendilerini ifade edebilmeleri daha rahat eleştirebilmelerinin de yolunu açmıştır.

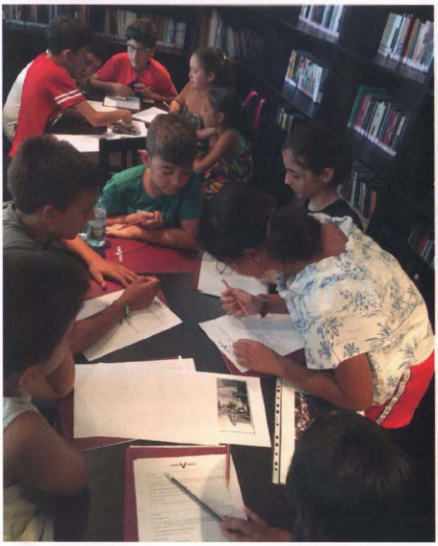
Atölye süresince öğrencilerin kafasında onlarca sorunun oluşmasını sağladık. Biz ayrıldıktan sonra onlar daha çok okumaya, daha çok araştırmaya ve kendilerini ifade edebilecek alanlara ihtiyaç duyacaklardır.

Bu atölyenin değerlendirmesini Karaburun Ortaokulu öğrencisi Beyza Nur Özdemir ve Özel Şişli Terakki Tepeören Ortaokul öğrencisi Yunus Duçe'nin kaleminden sunuyoruz.

KARABURUN'DA BİR YAZ ATÖLYESİ

Sosyal Bilimlerde Eleştirel Okuryazarlık Atölyesi İzmir'in en küçük ilçesi olan Karaburun'daydı. Atölyemiz iki günlüktü. En başlarda basit bir atölye olacağını, bana bir şeyler kazandırmayacağını düşünüyordum. Ama yanlış düşünmüşüm. Ben atölyeye arkadaşlarımın ısrarlarıyla gittim. Yoldayken içimde bir tereddüt vardı. Atölye kütüphanemizde yapılacaktı. Girdiğimizde çok sıcak bir şekilde karşılandık. Herkes geldikten sonra öğretmenler kendilerini tanıttı. Tanıtırken çok samimi bir dille konuştular. Dışarı çıkacağımızı söylediler; biz de dışarı çıkıp daire oluşturduk. Herkes kendini tanıtarak, yapmayı hoşlandığı şeyleri söyleyip; bir önceki kendini tanıtan arkadaşını yeniden tanıtacaktı. Bu etkinlikte amaç, birbirimizi daha iyi tanıyarak kaynaşıp samimi bir hava oluşturarak kendimize olan güvenimizi pekiştirmekti. Dürüst, samimi ve karşılıklı güven hissinin oluştuğu bir ortam sağlandı. Daha sonra gruplar seçildi ve içeri girdik. Bize bazı fotoğraflar verdiler. Aralarından birini seçmemizi istediler. Seçtiğimiz kişinin ağzından konuştuğumuzu hayal ederek, veri-

len yönergeye göre yazı yazmamızı istediler. Bu yazıyı yazarken görsellerde bulunmayan ayrıntılara da yer vermemiz gerekiyordu. Nasıl ki her bireyin farklı özellikleri, düşünceleri olmasına rağmen ortak paydada birleşebiliyorsak, burada da verilen ortak kararların en doğru karar olacağını gözeterek bu etkinliği grup şeklinde yaptık. Süremiz bittiğinde sunmamız gerekiyordu. Sunum yaparken kendimi daha rahat hissettim ve bu sayede de kendimi ifade edebilme becerim gelişti. Biyografi, otobiyografi, anı, günlük gibi yazılar yazmıştık. Buna benzer bir etkinliği okulda da yapmıştık ama okulda yaptığımız etkinliklerde metin bizlere veriliyordu. Bu etkinlikte ise o metinleri biz yazmıştık.

Etkinlikte bir şeyler yazıp sunmak beni mutlu etti. Ve dikkatli bir şekilde dinlenilmesi bende yeniden yazma isteği uyandırdı. Etkinliğimiz bittiğinde aynı görsellerden farklı metin türleri çıkmıştı. Bu etkinlikte nasıl grup şeklinde çalışılacağını öğrenmiş olduk.

İkinci etkinlik olarak şu anda gelecekteymişiz gibi bir anımızı ya da yaşamöykümüzü yazmamızı istediler. Bunları yazarken bazı soruları cevaplamamız gerekiyordu: *Hangi yıldayız? Kaç yaşındasınız? Yazdıklarınız sizce ilgi görecek mi?* Böyle bir metin yazmak sanki şu an o gelecekteymişim gibi ve sanki gelecekteki şeyleri yapıyormuşum gibi bir hissiyat oluşturdu bende. Metni yazarken bol bol hayal kurdum. Sanırım en sevdiğim etkinlik bu oldu.

Ertesi gün "Anne Frank'ın Hatıra Defteri"ne ait on sayfalık bir bölüm verdiler. Bütün grubun bölümleri farklıydı. Herkesin bölümlerini okumasının ardından soruları önce bireysel şekilde cevapladık; daha sonra grubun ortak görüşü üzerine bir sunum hazırladık. Ardından hocalar Anne Frank hakkında ilginç bilgiler verdiler. Bu hatıra defterinin önemli olma sebebi İkinci Dünya Savaşı'nda yazılmış olmasıymış. Son etkinlikte üç farklı metin okuduk ve nesnel mi, öznel mi; hangi metinde empati oluşur; olayı basitleştiriyor mu, yoksa karmaşıklaştırıyor mu gibi bir sürü soruya cevap verdik. Ardından bireysel yanıtlarımız üzerinden bir grup tartışması yaptık. Sonuç olarak tarihte gerçekleşmiş zorunlu bir göç ile ilgili farklı kaynak ve türlerden metin okuması ve karşılaştırması yaptık. Daha önce böyle bir etkinlik yapmamıştım. Bu etkinlikle yaratıcılık, eleştirel düşünme, empati becerilerim gelişerek beni olumlu yönde etkiledi. Herkes verdiği cevapları açıkladı; kimisinin cevapları aynı, kimisinin cevapları farklıydı. Dolayısıyla etkinlik üzerine tartışma uzun sürdü. En son bize küçük bir kağıt verdiler ve bize düşüncelerimizi yazmamızı istediler. Bana kattıkları o kadar çok şey vardı ki, üzerine düşünmekten bir süre hiçbir şey yazamadım. Bundan dolayı en son teslim eden ben oldum.

Bu iki günlük atölyede düşüncelerimi özgürce yazmam ve ifade edebilmem sağlandı. Grup çalışması, karşılaştırmalı metin okuma, özgürce kendini ifade etme, eleştirel düşünme, empati becerilerimi bu atölyede geliştirdim. Dayanışma, grup olma, kendini rahat ifade edebilme gibi bir sürü şey dünyama eklendi.

Atölyeye katıldığımdan beri beni hiç bırakmayan duygular oldu. Dayanışma, mutluluk ve birlik duyguları bunlardan sadece üçü. Eğer bu atölyeye katılmak isteyen varsa tereddütsüz katılmasını tavsiye ederim. Belki de bu satırlara yazamadığım duyguları beraber paylaşmış oluruz...

BEYZA NUR ÖZDEMİR - KARABURUN ORTAOKUL ÖĞRENCİSİ

KARABURUN: TARİHE FARKLI BAKIŞ AÇILARIYLA BAKMAK

Tüm tatillerimi ve boş zamanlarımı denizde veya deniz ile ilgi aktiviteler yaparak geçiren ben, bu yaz babamın tavsiyesiyle 31 Temmuz- 1 Ağustos'ta İzmir'in Karaburun ilçesinde düzenlenen "Sosyal Bilimlerde Eleştirel Okuryazarlık Yaz Atölyesi"ne katıldım. Başta ilgimi hiç çekmedi ama atölye bittiğinde hiç pişman değildim. Atölye çalışması gönüllü bir ekip olan Hayalciler ile Tarih Vakfı ortaklığında yapıldı.

Atölye küçük ve şirin olan Karaburun Halk Kütüphanesi'nde düzenlendi. Fırat Gülü ve Nalan Balcı öğretmenlerimizin açılış konuşmalarının ardından, kardeşim ve benim de dâhil olduğum 22 kişi

ile tanışma oyunu oynadık. Tanışma oyunu sonrası yeni arkadaşlar edindik. Tanışma oyunundan sonra dört gruba ayrıldık ve her gruba altı fotoğraf verildi. Bunlar, farklı coğrafyalarda yaşayan insanların farklı sebeplerle göç ettiği fotoğraflardı. Oy birliği ile her grup kendi içinde bir fotoğraf seçerek; fotoğrafta yer alan bir kişiyi belirleyip, bizlere verilen çalışma kâğıdındaki yönergeye göre seçilen kişiye ait biyografi, otobiyografi, anı, günlük yazısı yazdı. Biz fotoğraftaki küçük kızın ağzından o gün yaşananları anlatan bir günlük yazısı yazdık. Her grup yazısını bitirince grup sözcüleri o yazıları diğer gruplara okudu ve yönergeye uygun sorular tartışıldı. Birinci grup fotoğrafta yer alan bir kişiyi bilim insanı varsayarak biyografisini yazdı. İkinci grup fotoğrafta seçtiği bir kişinin otobiyografisini yazdı. Üçüncü grup fotoğrafta seçtiği bir kişinin gözünden o kişinin geçmişte yaşadığı çarpıcı bir olay ile ilgili bir anı yazdı.

"Yaşam Yazını I" çalışmasından sonra diğer etkinliğe geçtik. *Neden yaşamamızı yazarız?* sorusu üzerinden tartıştık. Bu tartışmanın ardından herkes gelecekte bir gün anılarını ya da yaşamöyküsünü yazmaya karar verdiğini hayal ederek yönergedeki sorular doğrultusunda yazısını kaleme aldı. Benim yazımda 147 yaşındaydım ve ölümsüzlük iksirini bulmuştum. Bu iksiri sadece 3000 yılında açılacak bir kutunun içine koymuştum ve o kutuda insan tanıma sistemi vardı. Eğer bunu açmaya çalışan insan kötü biriyse bu kutu açılmayacaktı. Herkes yazdığı bu anıları değerlendirmeleri için Fırat ve Nalan öğretmenlerimize teslim etti. Akşam yapmamız için ödevimiz verildi. Ödevimiz üç adımdan oluşuyordu: Birinci adım, Anne Frank'ın Hatıra Defteri'nden bize verilen günlükleri okumak; ikinci adım, bu günlükleri okuduktan sonra yönergedeki soruları cevaplamak; üçüncü adım, bu sorulara verdiğimiz cevaplarla İkinci Dünya Savaşı'nda yaşamış olan küçük bir kızın yani Anne Frank'ın gözünden o dönemi anlamaya çalışmaktı. Atölyenin ikinci günü, her grup ödeve verdiği yanıtları tartışarak ortak bir sunum hazırlamaya çalıştı. Benim olduğum gruba yeni arkadaşlar da atölyeyi merak edip gelmişlerdi. Onlara neler yaptığımızı anlattım ve hemen çalışmaya başladık. Herkesin fikrini söylediği ortak bir sunumda uzlaştık ve grup sözcüsü olarak sunumu yaptım. Bu çalışmayı tamamlayınca ikinci etkinliğine başladık. Herkese beş sayfadan oluşan metin çalışmaları verildi. Metinler, Yunanistan'daki Türkler ile Anadolu'daki Rumlar arasındaki nüfus değişimini yani mübadeleyi anlatıyordu. Bizlere verilen metinlerden hangilerinin öznel hangilerinin nesnel olduğunu tespit etmemiz istendi. Böylece bazı olayların kişiden kişiye göre değişebileceğini yani onların duygu ve düşüncelerine göre yargılar içerebileceğini, bazı olayların ise kişilere göre değişmeden nesnel bilgiler verilebileceğini öğrendim. Etkinlikte her metin mübadele ile ilgili bize farklı bilgiler veriyordu. Aynı olayı anlatan farklı metinler mübadelenin farklı boyutlarını da görmemizi sağladı. Böylece eleştirel düşünmeye başladım. Mübadele sırasında yaşanan olayı anlatan anı metni, diğer metinlere göre yaşanan olayla daha kolay empati kurmamı sağladı.

Başta önyargılı olarak geldiğim bu atölyeden keyif alarak ayrıldım. Bu atölye bana bir sürü yeni bilgi ve beceri dışında birçok yeni arkadaş kazandırdı. Grup çalışmalarında ekibin bir parçası olmak, tarihe farklı bakış açılarıyla bakıp değerlendirmek bizler için büyük bir kazanım oldu. Keşke bu atölye hiç bitmeseydi diye düşündüm ama ne yazık ki her güzel şeyin elbette bir sonu vardır. Bundan sonra bunun gibi atölyelere hep katılacağım. Bu atölyeyi düzenleyenlere yani Hayalcilere ve Tarih Vakfı'na çok teşekkür ederim.

YUNUS DUÇE - TERAKKİ VAKFI ÖZEL ŞİŞLİ TERAKKİ TEPEÖREN ORTAOKULU ÖĞRENCİSİ

Hayalciler Kimdir?

Bir grup tiyatrocu ve aktivist arkadaşın gönüllü olarak bir araya gelmesiyle 2017'de kurulan Hayalciler, üç yıldır yaz döneminde bir hafta boyunca Karaburun çocuklarıyla buluşuyor. Hayalciler, örgütsüz bir ekip. Arkasında bir dernek, bir sivil toplum kuruluşu, bir holding ya da sponsor yok. Kendilerini "sadece birbirini çok iyi tanıyan, gönülleri bir olan, hayallere inanan sıkı dostlar" olarak tanımlayan Hayalciler; içinde tiyatro oyuncuları, seslendirme oyuncuları, sihirbaz, iletişimci, insan hakları savunucusu, psikolog ve öğretmenlerin olduğu bir ekip. "Umudun çocuklarda olduğunu biliyoruz" mottosuyla yola çıkan Hayalciler ekibi, üç yıldır İzmir'in Karaburun ilçesinde çocuklarla bir araya gelip atölyeler yapıyor. Yaratıcı drama, doğaçlama, hareket, sihir atölyesi, metin çalışması, beden perküsyonu, müzik ve ritim atölyesi bu yılki programlarında bulunan etkinliklerden sadece birkaçı. Hayalciler bu yıl 5-12 Temmuz tarihleri arasında Karaburun Gençlik Merkezi'nde çocuklarla buluştu.

Seramik

Kentler, kendi ile bütünleşen değerleri ile kimlik kazanır.

Kız istemeye giderken götürülen seramik şekerlik, çocuk doğduğunda eve alınan gaga testiler, zeytinyağımızı, sirkemizi koyduğumuz simit testiler ve daha pek çok örneği ile Geleneksel Çanakkale Seramikleri.

Kentin biz olmuş geleneksel kimliği...

ÇANAKKALE BELEDİYESİ

canakkale.bel.tr | 444 17 17 | /ckalebelediye